

Tapasztalatom az, hogy minél fiatalabb, minél magasabb iskolai végzettségű és minél városiasabb környezetben él, annál kevésbé kötődik szülei, nagyszülei nyelvéhez. (...) Az anyanyelvválasztás nem csupán Oroszország finn-ugor népei esetében mutat kedvezőtlen képet, vannak gondok a magyar mint anyanyelv helyzetével is a határon túli magyarok között. Emellett Magyarországon megfigyelhető az anyanyelv korlátozott használata, elsősorban a tudományos életben. A Magyar Tudományos Akadémia, amelyet 1825-ben azért alapítottak, hogy elősegítse a tudományok és a művészetek magyar nyelvű művelését, ma nem ismeri el tudományos munkaként a természettudományok, a műszaki és az orvostudományok területén a magyarul írt műveket, csak az angol nyelvűeket. A kutatási pályázatokat angolul kell benyújtani. A professzori kinevezések feltétele a kellő számú angol nyelvű, s lehetőleg külföldön megjelent publikáció. Ez hátrányosan érinti a filológia, főként a magyar irodalom és nyelv kutatóit. Az eljárás azonban alapvető emberi-nyelvi jogokat is sért, mivel mindenkinek joga van anyanyelvén hozzájutni mindenféle ismeretekhez. A jelenlegi gyakorlat csökkenti az anyanyelv presztízsét, hosszú távon pedig az lehet a következménye, hogy bizonyos tudományos területeken nem fejlődik a terminológia, és ezeken idővel nem lehet majd magyar nyelven előadásokat tartani, illetve publikálni.

(Pusztay János: Egy nyelvcsalád tündöklése és...)

500 Ft

VASI SZEMLE

2019. 1. SZÁM

LXXIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

2019

FŐSZERKESZTŐ: GYURÁ CZ FERENC

SZERKESZTŐ: KAPILLER FERENC

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: CSAPÓ TAMÁS, GRÁFIK IMRE,
HECKENAST JÁNOS, HORVÁTH BOLDIZSÁR, VIG KÁROLY

T A R T A L O M

MAGYAR NYUGAT

Tóth Péter: Kétszáz éves az Őrség első leírása (Tisztelgés Nemes-Népi Zakál György emléke előtt)	3
Vörös Ottó: 200 éve íródott az Őrség első és eddig legteljesebb monográfiája	4
Szinétár Csaba: A megőrző és változó Őrség (Az Őrség élővilága Nemes-Népi Zakál György 200 éve megjelent írásában)	7
Vörös Ferenc: Családnevek a XIX. század eleji őrségi falvakban	13
Németh Csaba: „Lassabb siess, tovább érsz!” (Az Őrségi Nemzeti Park másfél évtizede)	29
Bebes Árpád: Tárgy és identitás kapcsolata (Egy őrségi parasztember tárgygyűjteményének története)	32
Tóth Péter: A magyar nyelvjáráskutatás Nemes-Népi Zakál György korában	47
Hajba Renáta: Állandóság és változás az Őrség beszélt nyelvében	60

NÉZETEK

Pusztay János: Egy nyelvcsalád tündöklése és... ..	65
---	----

MŰHELY

Horváth Zoltán: Népfőiskolák Vas megyében	89
--	----

A MÚLTNAK KÚTJA

Pup Csilla: Modernizáció „kerülőúton” (Mi állhatott az ölbői sorozatos tűzesetek hátterében a 30-as években?)	99
--	----

KÖNYVSZEMLE

Pánczél Hegedűs János: Mindszenty 1956 – Nem forradalom, hanem szabadságharc (Ivánfi Miklós–Soós Viktor Attila); Bobory Dóra: Bathyány Boldizsár titkos tudománya (Móricz Péter); <i>Énekek Szent Márton püspök tiszteletére – Cantiones de Sancto Martino episcopo</i> (Kővári Réka)	115
--	-----

INHALT

Német nyelvű összefoglalók (Ford. Szatmári Józsefné)	123
--	-----

CONTENT

Angol nyelvű összefoglalók (Ford. Biró Zsolt)	126
---	-----

Szerzőink	128
-----------------	-----

KIADJA: SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MŰZEUM **FELELŐS KIADÓ:** CSAPLÁROS ANDREA IGAZGATÓ
SZERKESZTŐSÉG: 9700 SZOMBATHELY, VÖRÖSMARTY MIHÁLY U. 11. TELEFON: 94/509-712, TELEFON ÉS FAX: 94/509-713.
DRÓTPOSTA: vasiszem@t-online.hu VILÁGHÁLÓ: www.vasiszemle.hu **TERJESZTI:** A MAGYAR POSTA ZRT. HÍRLAP
ÜZLETÁGA, 1008 BUDAPEST, ORCZY TÉR 1. **ELŐFIZETÉSBN TERJESZTI:** A MAGYAR POSTA ZRT. POSTACÍM: 1900
BUDAPEST. ELŐFIZETÉSBN MEGRENDELHETŐ AZ ORSZÁG BÁRMELY POSTÁJÁN, A HÍRLAPOT KÉZBESÍTŐKNÉL,
WWW.POSTA.HU WEBSHOP-BAN (HTTPS://ESHOP.POSTA.HU/STOREFRONT/), E-MAILEN A HIRLAPELOFIZETES@POSTA.HU CÍMEN,
TELEFONON A 06-1-767-8262 SZÁMON, LEVÉLBEN A MP ZRT. 1900 BUDAPEST CÍMEN. KÜLFÖLDRE ÉS KÜLFÖLDÖN ELŐ-
FIZETHETŐ A MAGYAR POSTA ZRT.-NÉL: WWW.POSTA.HU WEBSHOP-BAN (HTTPS://ESHOP.POSTA.HU/
STOREFRONT/), 1900 BUDAPEST, 06-1-767-8262, HIRLAPELOFIZETES@POSTA.HU **BELFÖLDI ELŐFIZETÉSI**
DÍJAK: EGY ÉVRE 2790,- FT, EGY SZÁM ÁRA 500,- FT. **MEGJELENIK:** KÉTHAVONTA **BORÍTÓ ÉS LAPTERV:**
KASSAI FERENC **NYOMDAI MUNKÁK:** YELOPRINT KFT., SZOMBATHELY. NYOMDAVEZETŐ: HORVÁTH JUDIT

Jelenlétünk a Világhálón: www.vasiszemle.t-online.hu

Facebook-oldalunk a „Vasi Szemle folyóirat” néven található meg a közösségi oldalon.

Drótposta-címünk: vasiszem@t-online.hu

V A S I
SZEMLE

2019. LXXIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

*E számunk borítójának díszítő grafikáját a Vasi (Dunántúli) Szemle
1945 előtti borítójáról vettük át. A motívum az esztergomi várkapolna Árpád-kori
oroszlános freskómotívumának kissé módosított változata.*

KÉTSZÁZ ÉVES AZ ŐRSÉG ELSŐ LEÍRÁSA

TISZTELGÉS NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY EMLÉKE ELŐTT

Bajánsenye volt a házigazdája annak a 2018. november 9-én megtartott tudományos tanácskozásnak, amely Nemes-Népi Zakál György úttörő munkájának kívánt emléket állítani. A rendezvényre abból az alkalomból került sor, hogy Nemes-Népi Zakál 200 évvel ezelőtt fejezte be az *Eörségnek Leírása* című kéziratát, amely az Őrség kutatói számára ma is nélkülözhetetlen forrásnak számít. Nemes-Népi Zakál szerepe jelentős volt az Őrség természeti, néprajzi és nyelvi értékeinek feltárásában, ugyanis a tájegység az ő leírása révén vált ismertté a tudományok művelői számára.

A rendezvény elején Némethné Baksa Eszter előadásában egy őrségi mese hangzott el. Ezt követően Györke Gyula köszöntötte a jelenlévőket, majd röviden ismertette a település múltját és jelenét. A tanácskozáson kilenc előadást hallgathattak meg az érdeklődők. Az előadók: Vörös Ottó, Szinetár Csaba, Vörös Ferenc, Németh Csaba, Horváth Sándor, Nagy Endre, Bebes Árpád, Tóth Péter és Hajba Renáta.

A tanácskozás helyszínül nem véletlenül esett a választás Bajánsenyére: Nemes-Népi Zakál György a településhez tartozó Senyeházán született, ahol ma is ápolják emlékét. A rendezvény megszervezésében nagy szerepe volt a település önkormányzatának, mindenképp Györke Gyula polgármester úrnak.

A tanácskozáson természettudományi, néprajzi és nyelvészeti előadások hangzottak el. Az érdeklődők így több tudományág nézőpontjából szerezhettek ismereteket az Őrség értékeiről, a mű születésének koráról. A tanácskozást Nemes-Népi Zakál György két leszámítottja is jelenlétével tisztelte meg.

A rendezvény szervezői voltak: az ELTE SEK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, a Magyar Nyelvtudományi Társaság szombathelyi csoportja, Bajánsenye Község Önkormányzata.

Az előadók köszönettel tartoznak a Vasi Szemle szerkesztőségének, hogy lehetővé tették a tanácskozáson elhangzott előadások közzétételét.

A szervezők nevében Tóth Péter

VÖRÖS OTTÓ

200 ÉVE ÍRÓDOTT AZ ŐRSÉG ELSŐ ÉS EDDIG LEGTELJESEBB MONOGRÁFIÁJA

1. ■ Amikor egy régi könyv értékeit mai szemmel számba akarjuk venni, legalább három tényezőt végig kell gondolnunk: a szerző életútjában rejlő alapokat, a helyet, amely a témát szolgáltatta, a kor szellemét, és mindezt elhelyezve az alkotás körülményei között. Ez azért is fontos, hogy ne adjunk teret féligazságok terjedésének. Ilyen féligazságnak tartom, hogy Nemes-Népi Zakál György érdemeit kétségsbe vonták azon a címen, hogy, úgymond, a Batthyányak szolgálatába állt, mint az őrségi erdők felügyelője, és többé nem képviselte az itteniek szabadságért folyó küzdelmét. Ezzel szemben az az igazság, hogy ő műveltségénél és a politikában való tájékozottságánál fogva tudta, hogy a XIX. század első negyedének végén a hamarosan induló reformországyűlések fő témája a teljes jobbágyfelszabadítás lesz és a köztelherviselés kiterjesztése a nemességre is. Ennek folytán az őrségiek küzdelme okafogyottá válik. Az őrségiek akkori szembefordulását inkább a tájékozatlanság rovására írhatjuk, ezért nem kellene ebből érveket kovácsolni a késői fanyalgóknak. Az azonban szerencsénk, hogy akkor a szerző a zaklatás elől Pestre „menekült”, és más dolga nem lévén, megírta a most ünnepezt könyvet. Ezzel bevitte a tudományos köztudatba az őrségi tájat és annak népét. Ahogy a címben is jeleztem, a mai napig ez a legteljesebb leírás az Őrségről.

2. Ma a kézirat keletkezésének 200. évfordulóját ünnepeljük. Szerzője a címlapon magát Nemes-Népi Zakál Györgynek írja, de máskor a Szakál György formát is használta. Bevezetőjében említi, hogy munkáját egyrészt Kultsár István neves szombathelyi líceumi tanár, Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* kiadója biztatására, másrészt szülőföldje iránti szeretetből írta. A róla alkotott korábbi véleményem alátámasztására a könyvből kitűnik, hogy a kor eszméi megérintik, amit a művelődéstörténet úgy tart számon, hogy felvilágosodás. De erről szól iskolaalapítása, vagy a nők helyzetéről írott véleménye. A kor kibontakozó eszméjét, a nacionalizmust is vallja. Néha túlzásokra is ragadhatja magát. Ám a korban zajló nyelvújítástól idegenkedik, elveit nem érti, félti tőle nyelvünk magyarságát. Ha bekapcsolódott volna a nyelvújítási harcba, feltehetően ortológus lett volna.

3. A kézirat sorsa titkokat is rejt. Valami módon a később megalakult Magyar Tudományos Akadémia kéziratárába került. Akár a szerző fia, esetleg Kultsár István közbenjárására. A főtítkári iratok közt megtalálható a két bíráló, Vörösmarty Mihály és Nagy János véleménye Vörösmarty keze írásával az alábbiak szerint: „Ezen kézirat, noha némelly nem a’ dolgokhoz tartozó kitérései ’s azok szelleme által a’ korrallal ellenkezőnek látszik ’s némelly nyelvhibái, u.m. az ige ragasztásbeliek kiigazítandók lesznek, elfogadható ’s méltó mindazonáltal, hogy a’ tudós Társaság által kiadassék, azon becses adatok miatt, mellyeket az őrségi nép szokásainak ’s nyelvsajátságainak felvilágosítására közöl. Annyival méltóbbak ezen adatok a’ jelen kézirat kiadása által fenntartani, minthogy nyelvünknek dialectusait az iskolai tanítás ’s műveltség terjedése lassanként el fogja enyészteni.” (Pest, 20. Nov. 1834) (Főtítkári iratok 1834. 16. sz. Idézi Viszota Gyula: Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai. *MNy.* VIII. 352. 1.)

Ugyanitt megtalálható az is, hogy az Akadémia a bírálók véleménye alapján „az előadás némely gondatlansága mellett is kiadhatónak” ítélte a munkát, és javításra visszaadta a szerzőnek. Ez az időpont miatt már csak a fia lehetett. Ennek ellenére a könyv akkor nem jelent meg, és a megtalált kéziraton stilisztikai és egyéb javítás nyomai sem láthatók.

3.1. Úgy tűnik, sokáig nem foglalkoztak vele. Az első hír 1912-ből van, amit fentebb idéztünk, majd Mészöly Gedeon használja fel az *Ethnographia* 1917-es évfolyamában. A *Magyar Nyelv*-cikkre figyel föl Gayer Gyula, és megkéri Jávoroka Sándort a kézirat felkutatására, aki egy magánlevélben ismertette, és felajánlotta, hogy a szombathelyi múzeum részére lemásoltatja.

3.2. Sajtó alá 152 év után úgy került, hogy Tóth József a *Vasi Szemlé*ben két folytatásban közzétette *Egy leírás az Őrségről* címmel (XXIV. évf. 2–3. sz.).

A könyv teljes egészében, úgy, ahogy a szerző megírta, akkor jelenhetett meg, amikor Vizi László körmendi könyvtáros megszerezte a kézirat fénymásolatát, felkért, hogy készítsem el a betűhű átiratot, és az Őrségi Baráti Kör segítségével egy egyszerűbb technikával forráskiadványként megjelentette. Második, most már modern technikával készített kiadását 2002-ben az Őrségi Nemzeti Park jogelődjének, a Fertő–Hanság Nemzeti Park Igazgatóságának köszönhetjük.

4. A könyv keletkezésétől eltelt 200 év a benne foglaltak egy részét megkoptatta, és tudománytörténeti érdekességgé változtatta. Ennek ellenére mint eredeti forrás több tudományág kutatója számára őrzött meg olyan becses adatokat, melyekhez más úton nem juthatnának hozzá. Mint jeleztem, a könyv forráskiadvány, tartalmazza az eredeti kézirat fényképét, majd ennek mai betűtípussal való átírását, amely az eredetinek minden jellemzőjét megtartja: helyesírás, aláhúzás, mellékjelek stb. Így a tudományok (történelem, néprajz, nyelvtudomány) kutatóin kívül a mai őrségi emberek is érdeklődéssel olvashatják majd múltjuk egyik igen fontos emlékét, dokumentumát. Így jellemzi Balogh Lajos is a kiadást az akkor készített szakvéleményében.

Mint említettem, a könyv kiadása megőrizte a szerző eredeti írásmódját minden tekintetben. Látjuk belőle, hogy helyesírás-történetünknek az úgynevezett protestáns változatát képviseli, de mivel még az 1832-es akadémiai szabályozás előtt készült, még ezen belül is tartalmaz következetlenségeket: *asszony – aszszony – aszony; csak – tsak; cser – tser*. Az őrségi helységneveket régiesebb formában közli (talán a régi dokumentumokat követve), de néha megadja a használt formát is: *Zaknier* (ma *Szaknyer*), *Saniaháza* (*Senyeházának* is gyakran mondatik).

5. A szerző írása stílusából azt látjuk, hogy művelt ember, kora kisnemességénél műveltebb. Írástechnikája gyakorlott kézre vall, fogalmazásában igyekszik megvalósítani az általa elképzelt írott nyelvi eszményt, amely az általa ismert hagyományokból táplálkozik. Az őrési nyelvjárást igyekszik pontosan leírni, de a maga fogalmazásában kerüli a kirívó nyelvjárási jelenségeket. Bizonyos nyugati regionalizmusokról viszont azt tarja, mint kortársa, Berzsenyi Dániel, hogy szívesen látná a kialakuló egységesülő irodalmi nyelvben a keletiességekkel szemben.

6. Végezetül az őrségiek figyelmébe ajánlom, hogy lehetőleg vitatott Nemes-Népi Zakál György megítélése saját korában, de számunkra ezzel a könyvvel ércnél maradandóbbat alkotott. Ezt jelzi, hogy 200 év múltán ünnepeljük. Megérdemli a mai nemzedék fenntartások nélküli tiszteletét.

A szalafői Pityerszer egyik műemlék házhomlokzata. Szinétár Csaba felvétele

SZINETÁR CSABA

A MEGŐRZŐ ÉS VÁLTOZÓ ŐRSÉG

AZ ŐRSÉG ÉLŐVILÁGA NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY
200 ÉVE MEGJELENT ÍRÁSÁBAN

BEVEZETÉS

Egy táj természeti állapotának értékeléséhez a jelenlegi állapot felmérése mellett szükséges a korábbiak ismerete is. Különösen örvendetes, ha kellően hosszú távú adatok állnak rendelkezésre egy-egy terület korábbi állapotáról. Az Őrség esetében több okból is megkerülhetetlen Nemes-Népi Zakál György 1818-as leírása, mely szinte páratlan lehetőséget kínál az elmúlt 200 év több szempontú értékeléséhez.

Az *Eőrségnek leírása* címet viselő kéziratra szinte minden Őrséggel foglalkozó természetrajzi tanulmány is utal, ugyanakkor ezek kevés kivételtől eltekintve vagy csak hivatkoznak rá, vagy rövidebb-hosszabb részleteket idéznek belőle. A forrásmunkaként való felhasználás lehetőségét természetesen meghatározza, hogy az eredeti munka egy adott témában milyen részletességű leírást ad, továbbá, jellegéből fakadóan mennyire alkalmas arra, hogy érdemi összehasonlítás lehetőségét kínálja. A 2018-ban éppen kétszáz éves művet első ízben 1970-ben a *Vasi Szemle* közölte Tóth József gondozásában (TÓTH 1970). Az első önálló könyvként való kiadása 1985-ben jelent meg Vörös Ottó szerkesztésében és bevezetőjével (VÖRÖS 1985). A második, kibővített kiadását, melyet Stefanich Péter szerkesztett, az Őrségi Nemzeti Park adta ki 2002-ben (STEFANICH 2002).

A magam részéről, mint őrségi gyökerekkel rendelkező biológus, érdeklődéssel olvastam át ismét e páratlan művet, elsődlegesen azzal a szándékkal, hogy az élő természeti környezet korábbi és jelenlegi állapota között keressek kapcsolatokat. Jelen közleményben a *Kétszáz éves az Őrség első leírása. Tisztelgés Nemes-Népi Zakál György emléke előtt* címmel megrendezett konferencián Bajánsenyén elhangzott előadásom anyagát adom közre. Az úgynevezett forráskiadás gyakorlatát követve a szó szerint idézett részek esetében a szerző eredeti írásmódját használom. Mielőtt rátérek a kézirat általam áttekintett részeire, röviden magyarázatot adok arra, hogy miért volt rám különleges hatással a kézirat bevezetőjében megfogalmazott alábbi gondolat: „A Gyermekkorunk és növelkedésnek tarka környékei annyira be nyomulnak a’ gyenge érzéseknek telhetetlen Edényiben, hogy azok

még a késő korban is édesen csiráznak ki a' képzelődésnek termékeny tartományába, és gyönyörüenn teremtik vissza a' gyenge kornak tündér Horizonnyát.”

Anyai ágon őrségi gyökerekkel rendelkezem. Anyai déd- és nagyszüleim az úgynevezett történelmi Őrségben, Nagyrákoson éltek, itt született édesanyám is. Szüleim Bajánsenyén kezdték tanári pályájukat. Bár életem csupán első három évében éltem itt az Őrségben, de az 1970-es évek végéig a nagyszülői ház gyakori otthonom volt. Családi környezetben, őrségi felmenők révén szerezhettem tapasztalatokat az itt élők életéről és arról a természeti környezetről, mellyel rendkívül szoros kapcsolatot ápoltak az emberek. Édesapámnak köszönhetően ismerkedtem meg az őrségi tájjal, az Őrség természeti értékeivel. Hosszú időn keresztül vele, később már önállóan, biológusként is gyakran jártam és dolgoztam az Őrségben, melyhez, ahogy azt a korábbi idézetben Nemes-Népi Zakál György is írta, a gyermekkorban gyökerező erős érzelmi kötődés és szakmai kapcsolat fűz. Mostanra az Őrséghez kötődő saját emlékeim és tapasztalataim is több mint félévszázadosak.

A TERMÉSZET LEÍRÁSA NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY MŰVÉBEN

A kézirat első fejezete foglalkozik az Őrség természeti környezetével. A fejezet az „Eőrségnek fekvéséről” címet viseli, és a könyv 3–28. oldalain olvasható. A természet bemutatása a hagyományos természetrajzi munkákhoz részben hasonló szerkezettel épül fel, így elsőként a terület lehatárolását és fekvését ismertette a szerző. Az általa megnevezett 18 község pontosan követi az úgynevezett történelmi Őrséget, melyet az 1598. évi adománylevél rögzített. Mind a 18 településről egy rövid természetföldrajzi leírást ad, melyek keretében a falvak egy részénél hol jól elkülönülően, hol kissé rejtetten roppant lényegre törő jellemzést ad a falu közvetlen környezetéről, mely a korának megfelelő élőhelyi tipizálásnak tekinthető. Kerkáskápolna („Kerkás kápolna”), Bajánháza és Senyeháza („Sanyaháza”) esetében a füves és fás élőhelyek jellemzői mellett az erdők rövid bemutatására és azok jellemző fafaji összetételére is kitér.

A fák és cserjék felsorolásán túl, leírása több helyen kifejezetten élvezetes és képszerű is. Erre példaként idézem „Sanyaháza” bemutatásának egy részletét: „...itt ott gyertyán, cser, és bükk, leg több eger, galagonya, kökény, mogyoró, hárs, nyár és nyír – fákbol öszve ligetedett sűrű berek borzad.” Ezek a leírások a 2. katonai felmérés térképi dokumentumaival együtt fontos tájtörténelmi dokumentumok. A természetföldrajzi fejezetből az élővilág kapcsán érdemes megemlíteni az Őrség vízrajzára vonatkozó leírást is. „Leg nevezetesebb Folyo Vizek”-ként a Kerkát, a Zalát és a Kercát említi, azok be-, illetve kilépési helyét, az érintett falvakat, a malmokat, továbbá egy lényegretörő jellemzést is fűz hozzájuk. Így például a Kerca esetében az alábbiakat írja. „Tiszta Szép kis Csörgény a' Sűrű bercek közt; – sok Rákot terem. – Két Malmot hajt.” Az „allo vizek” közül a *Bárkás Tó* és a *Fekete Tó*, is szerepel a kéziratban, melyek ma kiemelt természetvédelmi jelentőségű élőhelyek. Említést tesz állóvizekként a Kerka mentén jellemző molákákról, vagy erekről. Később a halfauna jellemzésénél a csuka kapcsán utal ezekre a tulajdonképpen holtágakra. Példaként a „Bajánházi Berekben a Csukás ér- a' mely sok nagy Csukát terem.”

Az Őrség talajtani adottságairól a földművelés és növénytermesztés vonatkozásában ír. Az Őrség gazdálkodástörténetével kapcsolatban számos részletes kutatás történt, és több részletes tanulmány készült róla a közelmúltban is (BARTA 2016; BALOGH és ILLÉS 2016).

Növényvilággal kapcsolatos ismereteket több helyen találunk a fejezeten belül. A vadon élő növények közül konkrét fajokat a fászfárúak, a fák és cserjék közül nevez meg. Ez egyrészt a községek bemutatásánál szerepel, amiről fent már tettem említést. Később az általa megjelölt hat nevezetesebb erdő jellemzésénél ír azok fafaji összetételéről. A fő állomány alkotó fafajok megnevezésén túl az erdő vegetációszerkezetéről és esetenként az ott jellemző állatfajokról is említést tesz. A „Kerczai Berek” esetében az alábbi olvashatjuk: „A’ Kerczai Berek, a’ melly nagyobb részént Töll és Gyertyán fákból áll. Igen Szép Erdü, a’ melynek az allya tiszta lapály, felyül pedig a’ Sürü ágoknak ernyös terebélyei az eget el fedik. Az Őzek nyári időben igen szeretik”. A vadon élő lágyszárú növényekkel bevallottan nem foglalkozik: „...én itt a füvek tengerébe bé nem ereszkedem.” „A’ magános füvek észmeretét a’ fűvészekre bizom, én itt csak annyit mondok hogy az Eörséghe füveknek ritka jószágú és a’ barmokra nézve igen használatos édes szénája van.”

A fentiekben már utaltam rá, hogy a gazdálkodással és közvetlenül hozzákapcsolódó növény- és állatfajokkal itt nem foglalkozom. Mindössze egy kivételt teszek az Őrség egyik legtipikusabb korabeli természetett növényének, a hajdinának a bemutatása kapcsán. Nemes-Népi Zakál György olyan remek alaktani leírást ad a növényről, mely akár egy növényhatározó igényeinek is megfelelhet. „Ennek a’ Szép és hasznos növénynek piros szára, több ágai, Szivforma Zöld levelei, hó színü fejér illatos Virágai, és háromszegletü bükkmakkhoz hasonló magjai vannak.”

Nemes-Népi Zakál György a fászfárú növények mellett a gombákat is jól ismerte. A gombák ismertetésének bevezetéseként az alábbi írja: „A’ gombáknak némely esser időbe bősége van.” Több mint egy tucatnyi gombát sorol fel, érthető módon a gombaszedők preferenciájának, azaz a fajok megbecsültségének sorrendjében. A népi nevek megfeleltetésében többnyire segítséget nyújt a kézirat 2. kiadásának szövegmagyarázata. A felhasználásra és a mérgező fajokkal való összetéveszthetőségre is utal a kézirat. Felsorol olyan ehető fajokat is, melyeket az őrségiek nem kedvelnek. Érthető, hogy ahol bőven teremnek a finomabbnál finomabb erdei gombák, ott nincs becsülete például a gévagombának, ahogy ő írja, gilvának. A legfontosabb fajok leírása a korábban már példaként említett hajdinához hasonlóan, kifejezetten informatív. Ennek szemléltetésére az őrségiek által mindig megbecsült, ma már védett császargalóca leírását idézem. „A’ Vargánya után helyt érdemel az Ur-gomba, a melly a’ nagy és Szároz fenyüökbe a’ földből ki buvó fejér tojásokból kel ki és alkalmas magasra meg nyöven Szép piros kalapot visel.”

Az Őrség állatvilágának bemutatását érthető módon a „szelid állatok”-kal kezdi. A természetett növényekhez hasonlóan ezekre sem térek itt ki, csupán arra utalok, hogy a közel kétoldali szakasz a gazdálkodástörténeten túl elsősorban néprajzi és nyelvészeti szempontból izgalmas kordokumentum.

A vadon élő állatok bemutatását az őzrel kezdi, mely szerinte „első helyet” érdemel. Az őzre, mint leggyakoribb nagyvadra már az erdők bemutatásánál is utalt. A gímszarvas esetében az alábbiakat írja: „Több izbe már vetemedtek bé Eörséghebe Szarvasok is”. A mezei nyúlra vonatkozóan úgy fogalmaz, hogy „elég van”. A ragadozók közül a farkasok kártételét hangsúlyozza, ami évenkénti vadászatukat teszi szükségessé. A róka, a görény és a nyest mellett a mókust sorolja fel még, mely „az Eörséghe Szollás szerént Mukuts”. A

Kerka ritka emlőseként a vidrát is megemlíti. Az állatvilágból egyértelműen a madarakra szán legnagyobb figyelmet a szerző.

Nyilvánvalónak látszik, hogy az erdők kiváló ismerete a fő oka annak, hogy a fásszárú növények, a gombák és a madarak azok az élőlények, amelyekben a legtájékozottabb, és személyes tapasztalatai alapján legfelkészültebb volt Nemes-Népi Zakál György. Az Őrség jellemző madarait gyakorta több névvel és tömör, lényegre törő jellemzéssel mutatja be. Mintegy 25 madárról ír, de több esetben egy fajcsoportra vagy nemzetségre (genus) utal, így a tényleges fajszám természetesen ennél magasabb. Csaknem minden általa használt név feloldásra, azonosításra kerül a 2. forráskiadás szómagyarázatában. Az általa lejegyzett népi nevek egy része ma is él, illetve idézésük révén újra ismertté válik. Az együttesen mintegy kétoldalnyi (24–26. old.) madártani fejezet minden természetkedvelő számára ma is élvezetes olvasmány lehet. Egyes fajok hiányára ő maga is felhívja a figyelmet, köztük a gólyára is. Másokat még így sem említ meg, mint például a siketfajdot. Ennek valós okát kutatva Vig Károly egy tanulmányában Chernel István írására hivatkozva olvashatjuk, hogy a siketfajd Vas megyében csak 1880 körül telepedett le (VIG 1998). Ugyanakkor egy még korábbi időkre utaló munkából az is kiderül, hogy a XVII. század elején élt a területen siketfajd (CSABA 1955).

A halak kapcsán az általános népi ismeret szintjén tesz említést. A megnevezett halak közül a csuka és a menyhal egyértelmű, míg a „fejér hal, fehér Széles hal és Varga hal” esetében több fajra is használt népi nevekkkel van dolgunk. A patakokra jellemző fehér halak név a fejes domolykó mellett néhány keszeg fajt is magába foglalhat. Az álló vizekből említett széles hal nagy valószínűséggel az arany kárászt, a varga hal pedig a compót jelöli (RÁ CZ 1996). A menyhal kapcsán Vig Károly valószínűsíti, hogy a kövi csikra utalhatott (VIG 1998), de véleményem szerint a méreténél fogva tényleges gyakorlati jelentőségű menyhal lehetett jellemző faja a Kerkának. A kétélűek közül jól azonosíthatóan emeli ki a táj jellegzetes békafaját, a sárga hasú unkat. „A’ tóvizekbe van holmi apró sárga hasu tarka béka, ennek mérgét tapasztaltam gyermekkoromban a’ Szemeibe, mikor békát fogdoztam és Szemeimet illetem”. A méreggel rendelkező állatok felsorolásában említi a „varatskos béká”-t, mely valószínűleg mindkét varangyfajunk megnevezése.

Szintén a méreggel rendelkező állatok közt utal az erdőben látott, „félelmes nagyságu kigyók”-ra. Az emberek többségének hüllőkkel szembeni fóbija az őrségi emberre is jellemző volt, annak ellenére is, hogy az emlegetett „veszedelmes kurta kigyót”, ami a vipera elterjedt népi neve, mint írja: „Soha nem láttam, sem kigyó marást nem hallottam”. Az általa használt kigyó gyűjtőszót, az Őrségben előforduló erdei, vízi- és rézsiklón kívül szinte biztos, hogy a lábatlan gyíkra is használták. A „félelmes nagyság” roppant szubjektív, de a felsoroltak közül az Őrségben meglehetősen ritka erdei sikló esetében a legvalószínűbb ennek a jelzőnek a használata.

A kézirat a gerinctelen állatokkal éppúgy nem foglalkozik, mint ahogy a lágyszárú növényekkel sem. A „mérgező bogarak avagy Infectomok” között „a’ Darás”-t, a „Szakadék”-ot és a „Földi-méh”-et említi. Az úgynevezett társas darazsakra használt „szakadék” megnevezést ma is őrzi a népi nyelvhasználat, mely okkal vált ki meglepetést az ide látogatóból, mikor a lankás tájat járva a szakadékokra figyelmeztetik a helybeliek. A kőrisbogár porára, mint „esmeretes Orvosság”-ra utal.

A patakoknál már utaltam rá, hogy azok rákban való gazdagságát emeli ki. Ezt a halakkal közösen is hangsúlyozza: „...mönyhal is van; – rák leg több van”.

ÉRTÉKELÉS – MI MARADT MEG, MI ŐRIZHETŐ? MI VAN MARKÁNSAN VÁLTOZÓBAN, ELTŰNŐBEN?

A fásszárúak, a gombák és a madarak az a három taxon (csoport), ahol egyértelműen a legalaposabbak voltak Nemes-Népi Zakál György ismeretei a vadon élő fajok körében. Ezen felül azt is érdemes kiemelni, hogy azoknál az állatcsoportoknál, ahol netán csak egyet vagy néhányat említ, ott jó érzékkel ragad meg olyan karakter fajokat, amik a mai viszonyok közt is őrsegi „specialitások”, vagy legalábbis a táj jellegének ún. jelzőfajai. Ilyen a többször említett folyami rák vagy például a sárgahasú unka is. A fajok bemutatása sok esetben azok megbízható ismeretéről, saját tapasztalatairól tanúskodnak, és ma is érdemes őket újraolvasni.

A kétszáz évvel korábbi leírás csak röviden foglalkozik a rétekekkel. Így az erdők és rétek arányának megváltozása elsősorban a korábbi térképek, elsősorban a Nemes-Népi korabeli 2. katonai felmérés térképei és a mai állapot alapján érzékelhető látványosan. Úgy vélem, hogy a tájszerkezet, köztük az erdők jellege és kiterjedése, éppúgy, mint a rétek, kaszálók mennyisége és minősége a huszadik század második felében jelentősebb változáson esett át, mint az azt megelőző 150 évben. A szerző korára jellemző állapotokat a magam által gyermekként megtapasztalt múlt század hatvanas éveiben még jóval elevebben őrizte a táj. Igaz ez az Őrség folyóvízeire is, bár addigra a Nemes-Népi által jellemzett patakok képe is jelentősen megváltozott. Az élővilágukban szintén az utóbbi ötven év során voltak jelentősebb változások. Pozitív példaként szolgálhat a Kerca, melynek élővilágára ma is jellemző a kétszáz évvel korábbi leírás.

Sajnos a szerző által mintegy megérzett, megelőlegezett indikátor faj, a folyamirák általános előfordulása már nem jellemző. A már említett Kercában és néhány további patakban még ma is él. Az utóbbi ötven év során saját magam tapasztaltam ritkulását, majd eltűnését a konkrét szűkebb területen, például a Zalából. A faj „fellángolásait” tapasztalhattuk egyes völgyzáró gátakkal létesített víztározókban, de ezek hosszabb távú faunaőrző szerepe erősen kérdéses. Optimistaként abban bízhatunk, hogy a ma még jó állapotban meglévő patakok vízminőségének megőrzése mellett, a másutt tapasztalható kedvezőtlen tendenciák visszafordíthatók, például a kommunális szennyvizek megfelelő kezelésével.

Ma is fülemben csengenek néhai Horváth Ernő muzeológus szavai, aki egy előadásán azt hangsúlyozta az Őrséggel kapcsolatban, hogy itt még jellemző az élőhelyek regenerálódó képessége, öngyógyítása. A tájsebek, bármi eredetűek legyenek is, begyógyulnak, és visszatér a táj eredeti arculata. Persze ne felejtjük el, hogy az Őrségre jellemző arculat egyértelműen magán viselte azt az egyedi extenzív tájhasználatot, ami az Őrségre jellemző volt. Hiú ábránd, hogy ezek nélkül visszakaphatjuk azt a világot, amit akár csak a múlt század során végbement tulajdonviszony- és tájhasználat-változások során veszítettünk el. A változások között érdemes megemlíteni az Őrség vadászható vadfajainál megfigyelhető eltéréseket a 200 évvel korábbi és mai állapot között. Amellett, hogy az őz ma is jellemző, a valaha véletlenszerűen ide vetődő gímszarvas és a kétszáz évvel korábbi leírásban meg sem említett vaddisznó ma egyaránt gyakoriak. Számos más fajjal együtt, a változások elsősorban a XX. század második felében történtek meg. A birtokviszonyok és a gazdálkodásmódok, a velük járó tájszerkezet-változások szerepe volt ebben a meghatározó.

Ha abból indulunk ki, hogy az Őrség Nemes-Népi Zakál György idejében jellemző állapota egy több évszázados emberi tájhasználat eredményeként alakult ki, nincs min meglepődni a markáns változások láttán. Ahhoz, hogy azok az unikális fajösszetételű életközösségek regenerálódjanak, azokhoz a tájhasználatnak is annak megfelelően kell változni. Azok a tevékenységek, melyeket a terület természetvédelmi kezelését végző Őrségi Nemzeti Park Igazgatósága végez, elsősorban ezen az úton nyújtanak támogatást a korábbi állapotok irányába történő változásokhoz, a táj fennmaradásához. Az is egyértelmű, hogy az Őrség élővilágára a környező területeken, beleértve a Kelet-Alpokban vagy a Rába-völgy nyugat-magyarországi szakaszán zajló változások is jelentősen kihatnak. Egyes fajok állományainak ingadozásai – esetenkénti eltűnése és ismételt megjelenése – nem az itteni viszonyoktól függ elsődlegesen. Példa lehet erre a fehér gólya, mely a Nemes-Népi Zakál György idejében a Kerka-völgy sok tekintetben kedvezőbb állapota ellenére nem volt itt jellemző. Az Őrségi táj XXI. századi megőrzéséhez annak a komplex szemléletnek az életben tartására van szükség, ami Nemes-Népi Zakál Györgyre is jellemző volt. Együtt szemlélte a természetet a történelmi előzményekkel, az itt élők gazdálkodásával, ahogy ő fogalmazta, szokásaival. Illúzióink ne legyenek, de optimisták azért lehetünk. Okot ad erre a tájnak még ma is meglévő „öngyógyító” képessége, bár számos negatív példát is látunk. A korábban extenzíven hasznosított táj magára hagyva kiszolgáltatott helyzetben van a szó szerint úton és útfélen jelen lévő özön fajokat szemben. A magukra hagyott korábbi kaszálók degradációja az egyik legszembetűnőbb negatív példa. A számos jóléti funkciót nyújtó üdülőtavak hatása szintén sokrétű.

A dolgozat címére utalva egyaránt igaz az Őrségre a nevéhez méltó megőrzés és a változás is. Úgy vélem, hogy a ma itt élők és az újonnan betelepülők számára egyaránt fontos, hogy ki-ki a maga érdeklődése és szakterülete szerinti részét ismerje meg a most 200 éves jubileumát elérő kéziratnak. Zárásként a kézirat első forráskiadásának előszavából idézem Vörös Ottót. „Csak annak a közösségnek van jövője, amelynek van a múlt ismeretére épülő történelmi tudata.” Ez a gondolat a táj élő természeti értékei terén éppúgy fontos, mint a történelem, a néprajz és a nyelvészet területén.

IRODALOM

- BARTA D. (szerk.) 2016: Az Őrségi Nemzeti Park I–II. Szülőföld Kiadó. pp. 980
- BALOGH L. – ILLÉS P. (2016): Szent Márton növényei. *Martinus* (A Szombathelyi Egyházmegye havilapja) 19(11):10
- CSABA J. (1955): Régebbi madártani adatok Vas megyéből. *Aquila* (1952–55) 59–62:428–430.
- RÁCZ J. (1996): A magyar nyelv halnevei. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest pp. 212.
- STEFANICH P. (szerk.) (2002): Eörségnek Leírása ugymint; Annak Természete, Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvszokása. a’ mellyeket össze szedegetett Nemes-Népi Zakál György 1818-dik Esztendőben. Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság. pp. 90+pp. 17.
- TÓTH J. (1970): Egy régi leírás az Őrségről I–II. *Vasi Szemle*, 24(2)272–286; 24(3):456–474.
- VIG K. (1998): Szemelvények az Őrség növénytani és állattani kutatása történetéhez. In: VIG K. (szerk.) Húsz éves az Őrségi Tájvédelmi Körzet. Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság, Sarród, pp. 47–58.
- VÖRÖS O. (szerk.) (1985): Eörségnek Leírása ugymint; Annak Természete, Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvszokása. a’ mellyeket össze szedegetett Nemes-Népi Zakál György 1818-dik Esztendőben. Őrségi Baráti Kör, Szombathely, pp. 92.

VÖRÖS FERENC

CSALÁDNEVEK A XVIII. SZÁZAD ELEJI ŐRSÉGI FALVAKBAN

Mielőtt a címben megjelölt téma kifejtésébe kezdenénk, szükségesnek tartom annak meghatározását, mekkora az a terület, amelyre a tanulmány címében található földrajzi egység, az Őrség nevével utaltam. A szabadalmas őrállók településeinek nevét elsőként említő adománylevelek tanúsága szerint tizennyolc település tartozott ide (vö. STAHL 1974). Ezek napjaink földrajzi térképein a következő lokuszoknak feleltethetők meg: Szalafő, Őriszentpéter, Ispánk, Kisrákos, Szaknyér, Nagyrákos, Pankasz, Bajánsenye (Bajánháza, Senyeháza, Kotormány, Dávidháza), Kercaszomor,¹ Kerkáskápolna, Szatta, szlov. Hodoš (magy. Őrihodos), szlov. Krplivnik (magy. Kapornak), szlov. Domanjševci (magy. Domonkosfa).² Továbbá szokás még az ún. Őrség peremterületéhez tartozó településekről beszélni: Magyarszombatfa,³ Velemér, Szentgyörgyvölgy, Magyarföld, Felsőszenterzsébet, Csöde, Hegyhátszentjakab, Felsőjánosfa, Szőce, Őrimogyorósd, Viszák, Kondorfa, Szentgotthárd, Hegyhátszentmárton, Ivánc, Felsőmarác, szlov. Središče (magy. Szerdahely), szlov. Čikečka (magy. Csekefa). Mindezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert a tanulmányomban alább hivatkozott írások sem egységesek a tekintetben, hogy csupán tizennyolc vagy annál több települést tesznek-e a vizsgálatuk tárgyává.

1 A korábban két, önálló státuszú települést, Kercát és Szomorócot 1942-ben egyesítették.

2 Bükallya (sic!) 1889 óta Domonkosfa része. Az 1720-as országos összeírásban még két külön településként tartják számon.

3 1907-ig Szombatfa. A Magyar- elötagot 1907-ben kapta meg a XIX–XX. század fordulóján véghezvitt helynévreform kapcsán. 1978. január 1-jén hozzácsatolták a korábban önálló státuszú Gödörházát.

1. ábra. Az őrési települések megnevezése az 1720-as országos összeírásban⁴

1.1. Az előkészületek során – előjáróban – a téma szakirodalmának mind teljesebb feltárására törekedtem. Megjegyzendő, hogy az ilyenkor szokásos forrásokon túl az ELTE Savaria Egyetemi Központjának (illetőleg jogelődjének) könyvtári katalógusában a szakdolgozatok listáját is végigbongésztam.

Olyasféle átfogó jellegű munkáknak egyáltalán nem sikerült a nyomára bukkannom, amelyek az Órség történeti és/vagy jelenkori családneveinek vizsgálatát tűzték volna ki célul. A legelső adatközlésre a *Magyar Nyelvőr* második évfolyamában leltem rá: Zelles Ilma őrési gúnyneveket (értsd: ragadványneveket) oszt meg a szélesebb publikummal (ZELLES 1873).

Csupán kéziratban érhető el Avas Kálmánné két dolgozata (AVAS 1981, 1982). Az egyik az őriszentpéteri református egyház keresztelési anyakönyveiből közli az 1780–1895 között bejegyzett adatokat. A másik Pankasz és Kistrákos ragadványneveibe nyújt bepillantást az érdeklődőknek.

A nagyobb publicitású személyneves résztanulmányok között Nagyrákos és Őriszentpéter 1895–1969 (AVAS 1983a), Pankasz 1950–1969 (AVAS 1985),⁵ Bajánsenye és Kerkáskápolna 1805–1970 (PAPP 1988) közötti időszakból származó keresztniveiről, Pankasz és Kistrákos jelenkori ragadványneveiről (AVAS 1983b) tájékozódhatunk egy-egy kisebb lélegzetű írásból.

Terjedelme és a feldolgozottság mélysége teszi indokolttá, hogy e helyütt Hajdú Mihály becenevekről készült munkája is szóba kerüljön, ugyanis a szerző kutatópontjai között egy őrési település, Nagyrákos is helyet kapott (HAJDÚ 1974: 27).⁶ Hajdú két időszakból – 1851-ből és 1960-ból – közölt adatokat (vö. HAJDÚ 1974).

4 A térképen bekeretelve jelölöm a települések későbbi egyesítése miatt Domonkosfát és Domaföldét.

5 A jelzett időszakban a pankaszi anyakönyvi kerület állami anyakönyvei Kistrákos és Viszák újszülöttjeit is nyilvántartották. Avas Kálmánné *Néviani Értesítő*ben közzé tett statisztikái tehát három településre vonatkoznak, anélkül, hogy az egyes keresztnvek miként oszlanak meg az egyes települések között.

6 Megjegyzendő, hogy Hajdú a térségből három kutatópontot is szerepeltet az általa az egyszerűség kedvéért Órségnek mondott Délnyugat-Dunántúlról: Szentgyörgyvölgyet, Csödét és Nagyrákost. Csöde Nagyrákos térszomszédságában található, de nem Vas megyei, hanem zalai település. Szentgyörgyvölgy Kercaszomortól délre keresendő a térképeken. Ugyancsak Zala megyei község.

Több más goričkói településen kívül a manapság Szlovéniához tartozó Domonkosfa, Hodos és Kapornak említő- és ragadványneveiből kapunk némi ízelítőt Varga József dolgozatából (VARGA 1977).

Ugyancsak Varga József nevéhez köthető az Őrséggel földrajzilag szomszédos Mura-vidék személyneveinek feldolgozása. A mintegy nyolcezer ún. szőlítónév (családnév, keresztnév, becenév) között a manapság Szlovénia területén található őrségi falvakból is közöl adatokat a szerző (VARGA 2003). Az ezredfordulós telefonkönyvekre épülő névanyag őrségi része Hodoshoz, Kapornakhoz és Domonkosfához kötődik. Az utóbbi faluba olvadt be hajdan Bükkallya. E munkájában Varga József ugyancsak tágabban értelmezi az Őrség Szlovénia területére eső részét, amikor tájilag nyolc település idetartozásáról beszél.⁷

Szabó László a *Névtani Értesítő* hasábjain tette közzé az őrségi családneveknek a földrajzi nevekből keletkezett rétegéről szóló írását (SZABÓ 1993, 1994). Amint ez utóbbi két-részes munka címe is jelzi, a szerző csupán a különféle toponimákból képzett családnevekre koncentrált. A tanulmány további specifikumait is említhetjük: **a)** Azt a területet, amelyről a korpusz származik, földrajzi értelemben sem a korábban használatos Belső-, sem a Külső-Őrséggel, sem pedig az ún. Történelmi Őrséggel nem azonosíthatjuk (a fentebb említett három földrajzi térség megnevezésére lásd más szerzők fogalomhasználatát: VÉGH 1959; valamint: NEMES-NÉPI 1818/2002: 3–4, DÖMÖTÖR 1958, 1960: 9, PÁVEL 1976: 91). Szabó ugyanis a hegyhátszentjakabi, a pankaszi, az őriszentpéteri és a bajánsényei anyakönyvi kerülethez tartozó húsz település 1950–1990 közötti időszakban vezetett matrikuláiból dolgozott. A gyűjtés során természetesen nem fért hozzá három, hagyományosan az Őrséghez tartozó település anyakönyveihez (Őrihodos, Kapornak, Domonkosfa). Ezek az első világháborús békekötés óta Szlovéniához tartoznak. Ugyanakkor kilenc olyan község névanyagát is földolgozta, amelyeket Nemes-Népi Zakál György kézírata nem sorolt az Őrség települései közé (Felsőjánosfa, Gödörháza, Hegyhátszentjakab, Kondorfa, Magyar-szombatfa, Őrimagyarósd, Szőce, Velemér, Viszák). **b)** A névanyag forrásai meglehetősen heterogének, hiszen a speciális válogatáshoz Szabó egyaránt felhasználta az 1720-as második országos összeírás Vas megyei összeíróiveit (37. téka), az 1754-es urbáriumokat, az 1841-es és az 1839–1841 közötti összeírásokat, az 1909-es birtokíveket, valamint az 1945-ös Vas megyei választási névjegyzékeket.

Ugyancsak Szabó László nevéhez kötődik egy kisebb terjedelmű tanulmány és egy nagyobb lélegzetű monográfiai (SZABÓ 1990a, 1990b). Az első az Őrség 1980. évi népességének keresztnéveivel foglalkozik. A második az 1773-tól 1980-ig terjedő időszak keresztné- és ragadványneveit dolgozza föl azon a húsz kutatópontra, amelyeken a szerző a fentebb említett, földrajzi nevekből keletkezett családnevekről írt kétrészes tanulmányhoz névanyagot gyűjtött.

A szombathelyi diplomamunkák listája sem bővelkedik személyneves témájú dolgozatokban. Mindössze két tételt sikerült visszakeresni a könyvtári nyilvántartásokból (ANTAL 1995, KOCZOR 2010). Az első szakdolgozat Nagyrákoson, a második Őriszentpéteren vizsgálta a személy-, köztük a családneveket.

7 Varga József az Őrség Szlovéniához tartozó magyardomináns beszélőközösséggel rendelkező részeként kezeli a következő nyolc falut: Csekefa (szlov. Čikečka), Domonkosfa (szlov. Domanjševci), Hodos (szlov. Hodoš), Kapornak (szlov. Krplivnik), Kisfalu (szlov. Pordašinci), Pártosfalva (szlov. Prosenjakovci), Szentlászló (szlov. Motvarjevci), Szerdahely (szlov. Središče).

1.2. Az Őrséggel foglalkozó dolgozatok szinte mindegyike kiemelt figyelmet szentel Nemes-Népi Zakál György 1818-as keltű kéziratából annak a résznek, ahol a szerző a tájegységhez tartozó településeket felsorolja (lásd NEMES-NÉPI 1818/2002: 3–4). Ezek többsége valamilyen formában manapság is fellelhető a térképeken. Hasztalan keressük a kartogramokon azokat, amelyek az idők során elvesztették önállóságukat, illetőleg amelyeket más községekkel vontak össze. Így járt Bajánháza,⁸ Senyeháza,⁹ Kotormány és Dávidháza. Manapság ezekkel közigazgatásilag Bajánsenye településrészeiként találkozhatunk. Elsőként 1939-ben történtek összevonások. Ekkor Kotormányt Dávidházához csatolták. Bajánsenye ugyanebben az évben Őrbajánháza és Senyeháza egyesítésével keletkezett. 1950-ben a már Kotormányt is magában foglaló Dávidházát szintűgy egyesítették Bajánsenyével. Kercát és Szomorócot sem találjuk meg ebben a formában a mai térképeken, hiszen 1942-ben Kercaszomor néven egyesítették őket. Fentebb, a tanulmány bevezetőjének egyik lábjegyzetében már utaltam rá, hogy az idők során Bükallya is elvesztette önállóságát. Az 1819–1869 között elkészült *Második katonai felmérés* térképén még önálló településként találjuk. 1889-től Domonkosfő része lett.

2. A továbbiakban indokoltnak tűnik a forrásomról is röviden szólni, valamint címszavakban jellemezni a feldolgozás alapjául szolgáló névanyagot.

Az 1720-as conscriptio közvetlenül a pozsareváci békekötés után készült. Benne egyéb értékes adatokon túl az adóköteles személyek család- és keresztnéve hagyományozódott az utókorra. Az utóbbiakat latinul vagy latinosan: gyakran a korban szokásos rövidítéseket alkalmazva találjuk. Eszerint pl. a Szomorócz nevű község leírásakor a *Georgius*-t (= magy. György) többnyire *Georg*, a *Michael*-t (magy. Mihály) *Mich.*, a *Stephanus*-t (magy. István) *Steph.* stb. formában találjuk a Vas megyei téka 103–104. lapjain. A családneveket úgy rögzítették, ahogy azokat a conscriptor forrása kiejtette, illetőleg ahogy az összeíró hallotta. Ezt az eljárásmódot utólag napjaink élőnyelvi gyűjtéseinek fonetikus lejegyzéseivel rokoníthatjuk.

A nevek utólagos kiolvasását esetenként nagyban nehezíti, hogy a korban nem létezett még egységes helyesírás. Az összeírást végző megyei kiküldöttek saját iskolázottságukhoz, egyéni gyakorlatukhoz igazodó ortográfiával rögzítették a családneveket. Az sem ritka, hogy ugyanazt a családnevet egyazon kéz – egymás tőszomszédságában – többféle írásképpel vetette papírra (lásd pl. a *László* szótári egysége alá besorolható neveket Szalafej-en: *Láβló* 4x; *Laβlo* 2x; *Láβlo* 1x).¹⁰ Ugyanitt említhetjük, hogy bizonyos, eltérő fonetikai helyzetű hangok (fonémák) jelölésére más-más grafémát alkalmaztak az összeírók. Példának okáért Szomoróczon a *Cigány* szókezdő /c/-jét *Cz*-vel, a *Pongrác* névvégi /c/-jét *β*-szerű betűjellel vetették papírra. Ugyancsak a Vas megyei tékában (is) az /sz/-t *sz*-szel (pl. Sz. Peter-en: *Szabo* és *Szabó*), illetőleg a németes *β*-hez hasonló írásjeggyel adták vissza (pl. *Láβló*). A conscriptorok következtelenségeinek másik gyakori forrása a félrehallás. Ez a nevek utólagos beazonosítását is nagyban nehezíti.

Hangsúlyozandó, hogy az összeírás a korabeli Magyar Királyság területére korlátozódik. Ebből fakadóan nincs rálátásunk pl. az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá tartozó

8 A Magyar Királyság területén 1819–1869 között készült második katonai felmérésének kartogramján Alsó-Bajánházaként találjuk. 1907-től, Bajánsenyével történő 1939-es egyesítéséig Őrbajánháza néven szerepel a régebbi térképeken és nyilvántartásokban.

9 A Magyar Királyság területén 1819–1869 között készült második katonai felmérésének kartogramján Felső-Senyeházaként keresendő.

10 Jellemző a következtelenségre, hogy pl. Szalafején még az egymással közvetlenül szomszédos *Steph*(anus) *Láβló* és a Thom(as) *Laβlo* írásképe is különbözik egymástól.

területekre, illetőleg az egykor elzálogosított, Lengyelországhoz tartozó felső-magyarországi térségre stb. (a részleteket lásd VÖRÖS 2014: 27–29, 2016: 41–42, 2017: 33–34).

A tizennyolc őrési település népessége az ómagyar kori határőrszervezet megszűnte után is hosszú évszázadokon keresztül meg tudta őrizni szabad jogállását és igazgatási autonómiáját. Hosszas vajúdas után csupán a XVII. században veszítették el véglegesen korábbi kiváltságos státuszukat, amikor a Batthyány család fennhatósága alá kerültek, s jobbágyi szolgáltatásokra kényszerítették őket.¹¹ Ezzel magyarázható, hogy míg a ma Burgenland területén található őrvidéki, hajdan határőrizetet ellátó települések többségét 1720-ban különleges jogállásuk miatt nem írták össze a conscriptorok (pl. Alsóőr, Felsőőr, Őrisziget, Jobbágyi),¹² addig az Őrség tizennyolc településének mindegyike megtalálható a 37. sorszámot viselő Vas megyei tékában (vö. HERÉNYI 1990: 178).

2.1. Az olvasati problémákon túl szólnunk kell arról is, hogy bizonyos etimonok megfejtése a körültekintő utánjárás ellenére sem nyugszik biztos alapokon. Ránézésre az íráskép sokszínűségéből fakadó bizonytalanságot rejt, hogy a Gönye vagy a Gönyü szótári típusához tartozónak gondolhatjuk-e a *Könye* családnevet. Rádásul azt sem tudni, hogy pl. az öt *Könye*, a négy-négy *Könye* és *Könyü* közül mely ejtés- és/vagy írásváltozatokat tekinthetjük azonos lexikális típus alá besorolandóknak. Kázmér Miklós kézikönyve a *Könye*-t régi világi személynévből eredezteti (KÁZMÉR 1993). Amennyiben nem tudjuk, hogy a szóban forgó családnév – egy 1428-ban oklevélre támaszkodva – helynévi eredetűként is magyarázható, keletkezését a forrásunkban szereplő változatok alaki sokszínűség miatt a név eleji *K-* > *G-* irányú hangváltozást feltételezve akár *Gönyő* ~ *Gönyü* alakban előforduló helyneveinkkel is kapcsolatba hozhatnánk. Magam sokkal inkább afelé hajlok, hogy esetünkben egy mára eltűnt, ám a régi forrásokból kikövetkeztethető, hajdani őrési település nevét kell keresnünk a szóban forgó családnévben.¹³

Némileg könnyebb a helyzetünk a conscriptióban négyféle változatban rögzített *Resz-
neki*-jével (a változatok: *Leßneky*, *Reßneky*, *Reznaky*, *Rezneky*). Szinte biztosan állíthatjuk róluk, hogy ezek mindegyike Zala megyei helynévből lett képezve: vagy a történeti forrásokból *Resznek* és *Reznek* alakban adatolható, Lenti közelében északnyugati irányban keresendő vár és várkastély, vagy az ugyancsak Zala megyei alsó-lendvai járásban található *Resznek* település volt a névképzések kiindulási alapja. Megjegyzendő, hogy az utóbbi lo-

11 Erre a tényre Nemes-Népi Zakál György így emlékezteti az olvasót: „a’ későbbi időknek mostohaságai között a’ Nemesi szabadságbul ki estek és az 1681dik Esztendei Sopronyi Ország Gyűlésben, az ötven ötödik Törvény cikkely Szerént a’ Mtgos Batthyany Familiának Uradalma alá vettettek” (NEMES-NÉPI 2002: 31–32)

12 Napjainkban Jabing néven keresendő a térképeken. A XIX. század végi helynévreformkor Vasjobbágyi-ként vették fel a regiszterbe.

13 Nem zárhatjuk ki kategorikusan annak lehetőségét, hogy a *Könye* ~ *Könyü* őrési adatainak névképzését – Kázmér Miklóssal ellentétben (KÁZMÉR 1993) – közvetlenül ne régi világi személynévből, hanem helynévből vezessük le. A névképzés alapjául szolgáló települést egy 1428-as oklevél alapján a hajdani *Felsőkarikának* feleltethetjük meg (vö. KISS-ZÁGORHIDI 2008: 218, 222). *Felsőkarika* valamikori két településrésze a későbbiekben tovább osztódott *Könyeházára* (*Kwnyehaza*) és *Dávidházára*. *Könyeháza* a XVI. század folyamán *Kotormányszeg* lett. Ez utóbbiból keletkezett rövidüléssel a napjainkban is használt *Kotormány* (< KatFelm.: *Kotormány* < 1818: *Kothorman* < 1549: *Pothornanzeg*). A XV. századi oklevélben fellelhető *-karika* utótagból minden bizonnyal szabályos, többlépcsős hangtani változással jött létre a napjainkban is használatos *Kerka*.

Felsőkarika nevének keletkezése egyértelműen vízfolyással hozható kapcsolatba, csakúgy, mint *Szala*fő, *Nagyrákos*, *Kisrákos*, *Hodos* és *Kerca* esetében. Egyébiránt a *Könye* családnevet egy 1745/55. évi országos nemesi összeírásra alapozva Kempelen Béla kézikönyve is Vas megyéhez, a *Könyü*-t viszont – a család 1627. augusztus 26-án kelt címeres levele alapján – Borsod megyéhez köti (vö. KEMPELEN 1913: 245).

kusz ugyancsak többféle írásképpel bukkan föl a régebbi kútfőkben, így *Reznek*-ként, *Rednek*-ként, sőt *Resznek*-ként is találkozhatunk vele (vö. LELKES 2011: 576). Az *L*-es változat gyaníthatóan félrehallás következtében lett rögzítve. Ugyanis a Vas vármegye területén 1720-ban tevékenykedő Turóc megyei conscriptoroknak helyismeretük nem lévén nem sokat mondhatott a Zala megyei településnévből képzett családnév.

Lemmatikusan nem vitás az őrségi *Szakony* ~ *Szakonyi* (mindkettő Kotormányon),¹⁴ valamint a *Szokony* (3x) írásképi családnévek összetartozása.¹⁵ Motivációjuk háttérben az állhat, hogy a névgazdák hajdani őseinek valamelyike *Szakony* községben lakott és/vagy onnan származott. Olvasatukban azonban nem lehetünk teljesen biztosak. A névképzés rekonstruálása szempontjából ugyanis nem mindegy, hogy pusztá helynév családnévvé válásával van-e dolgunk (*Szakony* településnévből *Szakony* családnév), avagy a névnek 'onnan/oda való' jelentést kölcsönző *-i* képzővel olvassuk-e ki a szóban forgó adatokat (*Szakony* településnévből *Szakonyi* családnév).¹⁶ Esetünkben azt sem zárhatjuk ki teljesen, hogy az idők során úgymond tollban maradt az 'onnan/oda való' jelentésű *-i* képző (a *Szakonyi* családnévből a használat során *Szakony* családnév lett).

2.2. Az 1720-as conscriptio Vas megyei tékájában 358 őrségi névegyüttest találunk. Ezek a tizennyolc település között az alábbiak szerint oszlanak meg:

Településnév a tékában	Adóköteles személyek (1720)	Gazdák száma Nemes-Népi Zakál Györgynél (1818)
1. Bajanháza	13 fő	17 fő
2. Belső Rákos	19 fő	36 fő
3. Bükallya	14 fő	16 fő
4. Dávidháza	12 fő	13 fő
5. Hodoss	17 fő	30 fő
6. Ispánkó	18 fő	23 fő
7. Kapornak	9 fő	14 fő
8. Kercza	25 fő	? ¹⁷
9. Kerkáskápolna	26 fő	27 fő
10. Kotormány	10 fő	10 fő
11. Külső Rákos	17 fő	24 fő
12. Pankasz	22 fő	32 fő
13. Sanyaháza	14 fő	24 fő

14 További felbukkanási helyei a XVIII. század eleji Magyar Királyság területén a szóban fogó írásképváltozatnak: a Vas megyei Gynsy (Kőszeg) – Georg(ius) *Szakonyi*; Nagy Sütke (Nagysitke; ma Sitke része) Fran(ciscus) *Szakony*; Nicol(aus) *Szakonyi*; Daniel *Szakonyi*; Rába Lak (Répcelak) Mich(ael) *Szakonyi*. Ugyanakkor gyanítható: a conscriptor a névvégi *y* grafémával kívánta jelezni, hogy az adat /szakonyi/-nak olvasandó.

15 Mindhárom adat a Vas megyei Kercza (Kercaszomor) településen lett feljegyezve: Steph(anus) *Szokony*, Mich(ael) *Szokony*, Blas(ius) *Szokony*.

16 Az alábbi településeken lettek *-i* képzővel megörökítve a nevek: Zala megye – Alsődörgicse (Dörgicse – ma Veszprém megye) Emericus *Szakonyi*, Zala megye – Bánok Szent György (Bánokszentgyörgy) Stephanus *Szakonyi*, Adamus *Szakonyi*; Komárom megye – Mocsá (Mocsa) Micháel *Szakonyi*; Zala megye – Promonthorium Lábdy (Badacsontördemic – ma Veszprém megye) Andreas *Szakonyi*; Komárom megye – Rév Comarom (Komárno – ma Szlovákiában) Joannes *Szakonyi*; Pozsony megye – Rossindel (Ružindol – ma Szlovákia területén) Georgius *Szakonyi*.

17 Kerczáról Nemes-Népi a legnépesebb őrségi településként beszél, ám ez esetben kivételesen nem közli a gazdák számát.

MAGYAR NYUGAT

VÖRÖS FERENC: CSALÁDNEVEK A XVIII. SZÁZAD ELEJI ŐRSÉGI FALVAKBAN

14.	Sz. Peter	55 fő	82 fő
15.	Szaknyér	8 fő	14 fő
16.	Szalafej	66 fő	78 fő
17.	Szátha	11 fő	16 fő
18.	Szomorócz	10 fő	10 fő
	Összesen	366 fő	

1. táblázat: Az őrségi települések adóköteles személyei (1720) és a gazdák száma 1818-ban

Az 1. számú táblázatból egyebeken túl azt olvashatjuk ki, hogy a XVIII. század elejéhez képest Nemes-Népi Zakál György korára az őrségi települések többségén az ott élő népesség száma nem nőtt meg ugrásszerűen.

	Néviselők száma	%	Pl.
Magyar	323	90,22	<i>Szépe, Völgyi</i>
Szláv–magyar	32	8,94	<i>Kovács ~ Kovács, Markó ~ Márkó</i>
Bizonytalan	6	1,68	<i>Koczán, Szobotin</i>
Szláv	5	1,40	<i>Csahok, Sohar</i>
Összesen	366		

2. táblázat: Az őrségi családnevek eredetrétegek szerinti megoszlása

Magyarnak azokat a családneveket minősítettem, amelyek nagy valószínűséggel nyelvünkben keletkeztek: akár jellegzetes magyar képzővel (pl. a családnévnek 'onnan/oda való' jelentést adó *-i* képzővel), akár a magyarra jellemző névképzési móddal megalkotva (pl. az ún. pusztá apanév családnévvé válása által). Ez utóbbiakról a szakirodalom úgy vélekedik, hogy itt a Kárpát-medencében jellegzetesen magyar névalkotási módnak tekinthető. Knieszsa István szerint a pusztá apanévből történő névképzés a németben ugyan eredeti névalkotási módnak számít, ám a szlovákban és az erdélyi románban magyar hatással magyarázzuk (KNIEZSA 2003: 265).

Képzésmód alapján az őrségi korpuszban is van egy olyan sajátos eredetréteg, amelyet jobb híján magyar–szláv etimonnak minősíthetünk. Az ide besorolt adatokat – az egyes családnevek keletkezés módjára vonatkozó közelebbi támpontok híján – egyaránt besorolhatjuk a magyar és szláv névképzések közé. Az sem zárható ki, hogy pl. az egyik *Kovács* nevű familia családneve a szláv nyelvek valamelyikében, a másiké meg a magyarban keletkezett. Az eredetrétegek szerinti kategorizálás szempontjából sok bizonytalanságra adnak okot az *o*-ra és *ó*-ra végződő nevek. Ez utóbbiak a morfonetikai szabályoknak engedelmessé válnak a magyarban hosszan, a szláv nyelvekben röviden hangzanak. A zavart éppen az okozza, hogy minden beszélőközösség a saját szabályainak engedelmessé teszi őket a másik nyelvből. Vagyis a szláv *Laco o*-ja a magyarban szükségszerűen megnyúlik, a magyar *Lacó*-é viszont a szláv nyelvekben megrövidül. Átmeneti státuszúvá nyilvánításukat gyakorta az is indokoltá teszi, hogy a conscriptorok többnyire ékezetek nélkül rögzítik a szóvégi hosszú hangzókat. Ennek megfelelően szétválaszthatatlanul egybemosódik a magyar *-ó* képző és a semleges nemre utaló szláv *-o* koncovka (pl. a Dávidházán feljegyzett *Jánko*, Sz. Péterén és Szalafejen a *Laczo*-k), a magyar *-kó* és a szláv *-ko* (pl. az ugyancsak Dávidházán feljegyzett

zett *Jánoskó*); a képzőbokornak számító *-acskó* ~ *-ačko* (pl. Kerkás Kápolnán a *Baracsko*); a magyarban és a szláv nyelvekben is gyakori *-ka* (a Szalafejen a *Baracska*) stb.

3. Nemes-Népi Zakál György 1818-as keltezésű kézirata egyebeken túl az Őrség jellegzetes családneveit is megemlíti. Ahogy ő fogalmaz: „a’ Száz Eörök” „Szittyá” neveket viseltek,¹⁸ jóllehet ezzel kapcsolatban maga is óvatosan fogalmaz, amikor ezt írja: „és minő környüállások között voltak a’ későbbi időkben, sokféle mendomondákat emleget a’ köz-nép, a’ mellyeket, noha ok nélkül nem zörög a’ haraszt, telyes bizonyossággal nem állithatni. – László Király levelében, a’ mellyet Eő Eörségnek ’Királyi Adományiaképpen adott, m.(inek) u.(tána) az Eöröknek nevei és Helységei elől számláltattak, ...” (vö. NEMES-NÉPI 2002: 30). A kézirat szerzője IV. (Kun) László oklevelére hivatkozva fel is sorolja az Őrség XVIII. század eleji jellegzetes családneveit: szám szerint hetvenhatot. Ezek a következők: „*Theöreő, Cseörgeő, Laczó, Batha, Thamaskó, Balogh, László, Pap, Zoldos, Bekes, Apáthy, Benkeő, Keöserü, Paszkoncza, Balla, Farkas, Kálmán, Siska, Thót, Zabó, Kovács, Kulcsár, Dávid, Baxa* /:közbeszéd szerént *Baksa*:/, *Kósa, Gergócs, Czigány, Galambos, Babos, Veörös, Nemes, Harcz, Baraska, Sohár, Bitha, Bertha, Fodor, Bedök, Zobor, Sáska, Guba, Anthal, Orbán, Jenesse, Németh, Bakos, Horváth, Gáál, Asók, Berkes, Krissa, Veölgyi, Imre, Feréncz, Baján, Csippán, Keönie, Gieörky, Illés, Botskay, Sania* /: honnan *Sanayháza* :/, *Róka, Biró, Jánoskó, Jankó, Dávid, Tüske, Eör, Ábrahám, Forgián, Lukáts, Büki, Kardos, Pongrácz, Szép, Kapornaky*” (lásd NEMES-NÉPI 2002: 32–33). Megjegyzésként annyit tesz hozzá: „Némely nevek több izben elől földulnak, de én azokat rövidségnek okáért a’ rendből ki hagyttam. – Mind ezek a’ Familiák máig is töbnyire ugyan azon Helységekben és Helyeken meg vagynak; – némelleyek az idők szerént ki költöztek; – kevesen ki haltak; – többen el Szaparódtak” (vö. NEMES-NÉPI 2002: 33).

A IV. (Kun) Lászlónak tulajdonított 1280-as keltű oklevél alapján a Borovszky-féle Vas vármegye is kilencvenkilenc családnevet közöl.¹⁹ A két lista sorrendjeinek egyezősége alapján kitűnik, hogy az őrségi családnevekkel való példálózásakor Nemes-Népi is a szóban forgó adományleveléből szemelget(het)ett. Mindazonáltal gyanítható, hogy a XIII. századnak mondott forrás az 1700-as évek körüli időkben készült hamisítvány lehet, amely saját korának állapotait vetíti vissza a XIII. század utolsó évtizedeire. Nyelvi-névtani szempontból is szembeötlő anakronizmusokat tartalmaz:

18 A *szittyá* földrajzi névből keletkezett népnévként volt használatos a régiségben. Az ókori görög auktoroknál *σζυθης*, amelyet a későbbiekben latinosan *scytha* (görögösen *skütha*-nak is ejtették). (vö. CZUCZOR–FOGARASI 1862).

19 Borovszkynál a következő neveket találjuk: *Theöreő Péter, Cseörgeő András, Lanó János, Bartha Mihály, Thamaskó Márton, Balog György, László János, Pap András, Zsoldos Ferencz, Bekes György, Apáthy György, Benkeő János, Keserü Ferencz, Paszkontza Mihály, Balla János, Farkas Péter, Kálmán András, Liska Bálint, Thót Benedek, Szabó János, Kovács Ferencz, Apáthy Miklós, Kulcsár Péter, Kosa István, Gergosh Mihály, Lanó Tamás, Cigán Mátyás, Galambos János, Babos Pál, Veörös István, Batha Mihály, Nemes Bálint, Harc Péter, Baraska György, Sohár János, Bitha Péter, Fodor András, Bedök József, Szobor Dániel, Pap Ferencz, Sáska István, Guba Márton, Anthal János, Baxa Péter, Kovács Gergely, Orbán László, Jancse Samu, Németh Péter, Berkes György, Horváth Miklós, Szabó István, Benkeő Ferencz, Tóth István, Gaál András, Asok Miklós, Orbán Mihály, Berkes István, Krisa György, Völgyi Miklós, Imre János, Ferenczi Péter, Krisa János, Baján Miklós, Csipán István, Keöme György, Gieörky Samu, Imre Ferencz, Csipán János, Illés István, Bocskay György, Sania Mihály, Róka Péter, Biró János, Janoskó Ferencz, Jankó Mihály, Dávid István, Tüske Márton, Keömé Pál, Jencse Miklós, Eör Samu, Ábrahám János, Farkas Mihály, Keömé Ábrahám, Forgián Péter, Zabó Imre, Thót Ferencz, Lukács György, Dávid János, Büky Sándor, Kardos János, Pongrácz Mihály, Zabó Ferencz, Németh Miklós, Keömé Gergely, Cigán Péter, Szép Samu, Kapornaky István, Pongrácz Márton, Szép György (lásd BALOGH 1898: 396–397).*

- a) A XIII. század végén még csupán kellő megszorításokkal beszélhetünk családnevekről. A kort a családnevek kialakulása szempontjából átmeneti időszaknak tekintjük: ekkortájt vette kezdetét az egyelemű névrendszerből a többelemű névrendszerbe való váltás. A kutatók többsége főként jelzői szerepű elemeknek tekinti a később családnévvé szilárdult, nemzedékről nemzedékre öröklődő névrészeket.
- b) Az 1280-ra visszadatált oklevél feltűnően sok *Ferenc* keresztnévet tartalmaz: a kilencvenkilencből kilencet. Tudjuk, hogy Assisi Szent Ferencet 1228. július 16-án IX. Gergely pápa kanonizálta. Ünnepe ezt követően került be a római naptárba. Igaz ugyan, hogy a ferences rend a szentté avatást követően viszonylag gyorsan megjelent Magyarországon (vö. KERTÉSZ 2017: 22–26), ám a *Ferenc* név kultuszának kezdeteiről jószerivel semmit sem tudunk. Magam próbáltam ennek utánanézni a rendelkezésünkre álló forrásokból. A Hazai oklevéltár tanúsága szerint a *Ferenc* egy 1246-os keltű, az egi káptalan által kiállított forrásban bukkan fel először (HOKl. 1879: 15).²⁰ Az adatot a Hazai oklevéltárra hivatkozva az Árpád-kori személynévtár is a *Ferenc* első magyarországi előfordulásaként említi (ÁrpSz. 211). Az Árpád-kori személynévtárban a XIII. századból még további nyolc adatát találjuk a *Ferenc*nek (1257, 1263, 1264, 1276, 1279, 1285/1477, 1293, 1294). A viszonylagos adatszegénység is arra enged következtetni, hogy az olasz nyelvterületről latin közvetítéssel hozzánk eljutó név csak lassan ivódik be a köztudatba. A felbukkanások kronológiája is azt jelzi, hogy a XIII. század utolsó három évtizedeiben figyelhetünk meg némi szaporodást. A *Ferenc* korabeli régiós jelenlétének Zala vármegyei oklevelekben is próbáltam utána járni a (Zala¹, Zala²), lévén az Árpád-kori személynévtár a második, 1257-es keletkezésű adatát éppen ennek a megyének a területéről hozza (ÁrpSz. 316). Zala vármegye fentebb hivatkozott oklevéltárának első kötetében a *Ferenc*nek csupán az 1257-es felbukkanásával találkozni.²¹ A következő előfordulások a XIV. század első felére tehetők (1335, 1440, 1443). Adalékként ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy a jelentősebbnek mondható, Szent Ferencről készült ikonografikus ábrázolások nem korábbiak, mint a XIV. század.²² Ennek tükrében kétséges, hogy a XIII. század végén az Őrségben – amely amúgy is egy zártabb beszélőközösségnek számított – az országos és a régiós átlagnál nagyobb arányban forduljon elő egy frissen kanonizált szentnek a neve.
- c) A kérdéses oklevél hamisítvány voltával kapcsolatban figyelemreméltó adalékként említhető Stahl Ferenc megfigyelése. Stahl egyebekben túl hangsúlyozza, hogy az oklevél és az 1550-es urbárium családnévanyagának összehasonlítása alapján egyetlen egyezést sem sikerült kimutatnia (vö. STAHL 1974/3: 563). Mindennek hátterében természetesen az a névélettani sajátosság állhat, hogy egy-egy beszé-

20 Istis presentibus Nicolao preposito, Petro Cantore, Cyka custode, magistro Leusthachio, **Francisco**, Laurencio et Ladislao Archidiaconis et alys. (kiemelés tőlem: V.F.)

21 „Nos capitulum ecclesie Castriferrei memorie commendantes tenore preseneium significamus quibus expedit universis, quod religiosus vir dominus frater **Franciscus** abbas ecclesie sancti Salvatoris de Kopornuk, personaliter in nostram veniens presenciam, quasdam literas condam domini Bele illustris regis Hungarie felicis reminiscencie privilegiales duplici eiusdem sigillo vallatas, ...” (kiemelés tőlem: V.F.).

22 Magyar katolikus lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/F/Ferenc.html>

lőközség természetes névállományát hosszú évszázadokon át a változékonyság jellemezte. A spontán névváltozások az életkori tényezők, a testi-lelki tulajdonságok, személyiségjegyek, lakhely stb. időről időre történő megváltozása óhatatlanul együtt jár(hatot)t a családnév spontán változásával. A mégoly zárt őrsei beszélőközösség sem lehetett ez alól kivétel. Más kérdés, hogy bizonyos névtípusok közösség általi preferálása – mint pl. a családnévvé váló pusztá apanév és annak becézése –, hosszabb időtávban is mutathat némi regionális és/vagy települési állandóságot.²³

4. Mivel a szakirodalomban rendre felvetődik az őrsei népesség székelységgel való rokonítása (BALASSA 1890; BENKŐ 1991; FARKAS 2017: 112–116; HAJDÚ 2010: 17; HENKEY 1987–1988; HERÉNYI 1998; KALLÓS 1944; KARÁCSONYI 1905; KNEZSA 1939; LÁSZLÓ 1989A, 1989B; SZABÓ T. Á. 1985), ezért a továbbiakban ehhez szeretnék a térinformatika alkalmazások által névtani adalékokkal szolgálni.

A székelység és az Őrség népességének rokonságára vonatkozó érvek között többnyire hangsúlyosan szerepel, hogy mind a nyugati végeken, mind Erdélyben az átlagosnál gyakrabban fordulnak elő ún. apanévi eredetű családnevek.

4.1.1. Benkő Loránd szerint a nyelvjárásilag erősen tagolt Székelyföld a három fő nyelvjárástípus közül leginkább a marosszéki székelység, valamint a sepsi-orbai-csiki-kézdi székelyek hozhatók egymással kapcsolatba. Úgy véli, nemcsak nyelvjárástörténeti, hanem névtörténeti szempontból is karakteresek az összefüggések (BENKŐ 1991: 58–60, SZABÓ T. 1985: 25).

Egy 1985-ös, székely családnevek kérdéséről is érintő beszélgetésben Benkő úgy fogalmaz, hogy a „székely családnevek igen nagy része férfi keresztnévvel azonos. A *György, Lázár, Imre, Benedek, Tamás, Domokos* típusú vezetéknevek Csík- és Kézdiszék névanyagának jó 60%-át teszik ki, azaz itt igen gyakori e családnévtípus. E jelenséghez hasonlóval csupán itt, Délnyugat-Magyarország területén: az Őrségben és a burgenlandi Őrvidéken találkozzunk ilyen mértékben” (SZABÓ T. 1985: 28). Benkő a beszélgetésben további neveket is említ a székelység és a Dunántúl nyelvi kapcsolataira. Így fogalmaz: az olyan „jellegzetesen keleti székely családnevek, mint az *Adorján, Finta, Embel, Bocskor, Malom, Mak, Bod, Orbán* stb. megtalálhatók a mai Dél-Burgenland, azaz az Őrvidék falvainak, valamint az Őrség településeinek történeti összeírásaiban” (SZABÓ T. 1985: 28).

4.1.2. A nyelvjárás egyezésekről Benkő által írottakat László Gyula is elfogadja (LÁSZLÓ 1989a, 1989b). Polémiára szerinte Benkő történeti magyarázatai adnak okot.

4.1.3. Karácsonyi István akadémiai székfoglalójában a székelyek névhasználatáról a következőket mondja: „Átvizsgáltam egész 1400-ig az okleveleket, s úgy találtam, hogy a székelyek öt-hatodrésze már ez időben keresztény neveket visel” (KARÁCSONYI 1905: 32). Karácsonyi a keresztény neveken nyilvánvalóan az ún. martyrologiumokból vett neveket értheti. Sajnos nem részletezi, hogy ezeket morfológikusan miféle nyelvi alkat jellemzi.

4.1.4. Henkey Gyula említi, hogy az Őrségben egészen a XIX. század elejéig a különféle összeírásokban alapvetően magyar (család)nevek szerepelnek, s csak elvétve találkozni szláv eredetűekkel (HENKEY 1987–1988: 84).

23 Stahl Ferenc a szóban forgó tanulmányban arra a következtetésre jut, hogy a Nemes-Népi Zakál György által közölt 1286-os oklevelet XVIII. századi hamisítványnak tekinthetjük (vö. STAHL 1974/3: 564). Ugyanakkor nem világos, hogy a szakirodalomban 1280-as keltüként emlegetett okmány azonos-e a Stahl által 1286-osnak mondottal.

4.1.5. Herényi István az általa legrégebbnek mondott 1286-os (sic!) keltű őrségi névsorból szemelgetve állítja párhuzamba a „keresztnévből származó” családneveket az 1569–1591 közötti időszakból származó udvarhelyi és az 1624-es kiskomáromi adatokkal (HERÉNYI 1998: 193). Arra a következtetésre jut, hogy a „95 családnévből 18 keresztnévből képzett családnév, tehát az összes név 20%-a” (HERÉNYI 1998: 193). Az őrségi névsorból apanevként a következőket emeli ki: *Antal, Dávid, Farkas, Illyés, Imre, Kálmán, László, Lukács és Orbán*.

4.1.6. Érdekes névtani adalékokkal szolgál a kérdéskör hátterének megvilágításához Orbán Róbert tanulmánya, amelyben az őrségi falvakból a XVIII. század első felében Somogyba áttelepített népesség családneveivel találkozhatunk (ORBÁN 2001). Az 1733–1736 között Somogyba költözött mintegy 70–80 családról a források alapján pontos kimutatásokat közöl, hogy ki melyik őrségi faluból és milyen családnévvel települt át a török után benépesített somogyi településekre. Orbán Róbert becslése szerint az Őrség 18 településéről és közvetlen környezetükből a lakosság „közel egyharmada, körülbelül négy átlagos nagyságú őrségi falu” költözött át a jelzett időszakban (ORBÁN 2001: 35).

4.2. Az erdélyi magyarság köréből – ha mégoly korlátozottan is – rendelkezésünkre állnak a megfelelő viszonyítási pontok (a frissebbek közül lásd pl. MURÁDIN 2005, FARKAS 2017).²⁴ Az Őrségből azonban nincs tudomásom ilyesféle történeti és/vagy jelenkori családneves kutatásokról.

5. A továbbiakban ehhez a kérdéskörhöz kívánok névtani adalékokkal szolgálni. Elsőként az ún. pusztai apanévből keletkezett családneveket fogjuk viallatóra.²⁵ Az egyszerűség kedvéért az alábbiakban döntően ezeknek nem az 1720-as conscriptio íven található írásképváltozatait, hanem lemmatizált alakjait fogom említeni. Ahol nem, ott azt majd külön is jelzem.

A pusztai apanévek az ötvenegyféle szótári típusnak ugyancsak a döntő többségét teszik ki. Huszonhetet minősítettem ilyennek. Értelemszerűen azokat az apanéveket is közéjük soroltam, amelyeket Kázmér Miklós névszótára (KÁZMÉR 1993) régi világi személyneveknek tekint. Az utóbbiak gyökerüket tekintve az egyelemű névrendszer időszakára mennek vissza. Akkorra, amikor még nem voltak családnevek. Keresztnévi eredetű családneveknek többnyire azokat szokás minősíteni, amelyek a kételemű névrendszer időszakában mindenféle képző felhasználása nélkül a nevek ún. egyházi (értsd: martyrologiumi) rétegéből keletkeztek (a martyrologiumi nevekről bővebben lásd VÖRÖS 2011–2013: 61–82). Gyakorisági rendbe rakva őket a következő apanéveket találtam az őrségi korpuszomban: *Orbán* (9x), *Dávid* (8x), *László* (8x), *Abrahám* (7x), *Pongrácz* (6x), *Imre* (6x), *Bekes* (5x), *Bitai* (4x), *Farkas* (4x), *Ferenc* (3x), *Gál* (3x), *Lukács* (3x), *Bakos* (2x), *Boján* (2x), *Csépán* (2x), *Kálmán* (2x), *Kósa* (2x), *Balázs* (1x), *Fábián* (1x), *Flórián* (1x), *Fülöp* (1x), *Gergely* (1x), *Hada* (1x), *Hoda* (1x), *Jakab* (1x), *Gyenes* (~ *Dénes*) (1x), *Márkus* (1x), *Mihály* (1x), *Péntek* (1).

Az apanévi eredetű családnevek leggyakoribbika két változatban bukkant fel, és pedig *Orban*-ként és *Orbán*-ként. Az elsőből hetet sikerült kimutatni. A szótári típus Belső Rákoson (3x), Ispánkón (1x), Kerkáskápolmán (1x), Pankaszon (3x) és Szalafeyen (3x) lett papírra vetve. Jellemző az összeírók következtelenségére, hogy az utóbbi településen mindkét írásváltozattal találkozni (Adamus *Orbán*, R Andreas *Orban*, Stephanus *Orban*).²⁶

24 Erdély e helyütt is 'romániai magyar' jelentésében értendő.

25 Ahogy Hajdú Mihály fogalmaz: „az apanévi, elsősorban teljes keresztnévi családnevek”-et érti rajtuk.

26 A második név előtti *R* rövidítés felfejtése: *Relicta* 'özvegy'.

Apanév beceképzővel ellátott változata: *Batha* (9x), *Berkes* (8x), *Balla* (5x), *Bekes* (5x), *Györke* (3x), *Baly* (1x), *Benkő* (1x), *Benők* (1x), *Gergós* (1x), *Gergőc* (~ *Gergóc* v. *Gergác*) (1x), *Józsa* (1x), *Szépe* (1x). Kettős besorolhatósága okán a Berkes adatainak képzésmód szerinti minősítése is meglehetősen sok fejtörést okozott. Kázmér Miklós kézikönyve a *Bereck/Bernát/Bertalan* r. egyházi személynév rövidülésének *-kess* beceképzős változataként beszél róla (KÁZMÉR 1993). Ezzel szemben Hajdú Mihály családnév-enciklopédiája helynévi eredetű magyar családnévként tárgyalja, föl sem vetvén, hogy diminutív képzővel apanévből keletkezhetett (vö. HAJDÚ 2010).

Patronimikumképzős apanév (tkp. az *-é > -i* birtokjeles nevek): *Balázsi* (1x), *Gyenesi* (~ *Dénesé*) (1x), *Páli* (1x). Az utóbbi lehet ’onnan/oda való jelentésű helynévi eredetű *-i* képzős családnév. Tudván azt, hogy a Kárpát-medence történeti és jelenkori rétegében jó néhány *Balázs* ~ *Balás* névrészes toponimánk létezett / létezik, elvileg a *Balázsi* esetében is számolhatunk a helynévi eredeztetéssel. Az Őrségtől való távolságuk okán nagyobb a valószínűsége, hogy a Bajánháznál feljegyzett Mich(ael) *Balásy* családnevét birtokosképzős apanévnak tekintsük.

	Őrségben (1720)	Országosan (2007 és 2009)	Erdélyben (1994–2002)
Pusztá apanévből létrejött családnév	25,14%	17,35% ²⁷	40,78% ²⁸
Apanév becézésével képzett családnév	10,34%		
Patronimikumképzős apanév	0,84%		
Pusztá apanév + becenév + patronimikumképzős apanév	36,31%		
Összesen	130 adat		

3. táblázat. *A pusztá apanévből és az apanév becézésével képzett családnevek a XVIII. század eleji Őrségben és az ezredforduló tájékán*

Az egyik fontos szempontom a szakirodalom által régóta emlegetett tény, miszerint az Őrségben az átlagosnál gyakoribbak az apanévi, azon belül is az ún. pusztá apanévi eredetű családnevek. Az ilyesféle állítások megfogalmazásakor egyúttal bevett fordulatnak számít, hogy az apanévi eredetű családnevek nagyobb koncentrációját a székelység körében is megfigyelhető jelenséghez hasonlítják. Ugyanakkor – amint fentebb láthattuk – a nyelvterület nyugati térségéhez tartozó Őrségben korábban nem folytak ennek a felvetésnek az igazolására empirikus vizsgálatok.

27 A kolozsvári névföldrajzi konferenciára készülve Farkas Tamás rendelkezésére bocsátottam 2009-es jelenkori adatbázisból (MCsA. 2009) a családnevek írásképváltozatainak száz leggyakoribb adatát: összmagyarországi és megyénkénti bontásban (lásd FARKAS 2017). Farkas ezekből és a Hajdú-féle 2007-es országos statisztikából kiindulva végezte el a számításait (lásd FARKAS 2016: 113). Hajdú Mihály 2007-es statisztikai adatait a családnév-enciklopédiában tanulmányozhatja a nagyközönség (HAJDÚ 2010).

28 Farkas Tamás erdélyi viszonyítási pontjához (FARKAS 2017: 108–109) Murádin László *Erdélyi magyar családnevek* c. könyvéből származnak az adatok (MURÁDIN 2005). Az „erdélyi” jelzőt Murádin kötetéhez igazodva tágabb jelentésű, tehát ’romániai magyar’ jelentésében értendő. Murádin korpusza a romániai magyar tannyelvű iskolák 1994 és 2002 közötti végzőseinek névsoraiból lett összeállítva. 45 189 családnévből áll. Farkas szerint a romániai magyar kisebbség becslült lélekszámát tekintve mintegy 5%-os reprezentativitását (FARKAS 2017: 109). Murádin a románosan írt és a tipikusan román eredetű neveket figyelmen kívül hagyva állította össze a Farkas Tamás által kiindulási alapként használt statisztikáit.

Ahhoz, hogy megnyugtató választ adhassunk, nem elégedhetünk meg magának az őrségi korpusznak a vizsgálatával, hanem olyasféle összevetésre lenne szükségünk, amely részint egy-egy apanévi eredetű lexikális típus, illetőleg akár az összes apanévi eredetű családnév egyesített adatbázisának létrehozása után lehetővé tenné a jelenség nyelvföldrajzi megoszlásának vizsgálatát a magyar nyelvterület egészén vagy legalábbis azokban a régiókban, amelyekre a rendelkezésünkre álló korpuszok alapján rálátásunk van.

A térképek elkészítéséhez áthidaló megoldásként a következő munkamódszert alkalmaztam. Megfelelő algoritmusok segítségével a pusztai apanévi, valamint a bece- és patronimikumképzős apanévi szótári egységek összes változatát visszakerestem az 1720-as korpuszból. A kartogramok szerkesztéséhez alapvetően háromféle adattáblát állítottam össze. Az egyikben csak a pusztai apanévből létrejött családnévek, a másik a beceképzősök és a patronimikumok adatait összesítettem. A harmadik az előző két típus összevonásával keletkezett. Mindhárom altípushoz két-két térképet szerkesztettem. Az egyikben megyénkénti, a másikon településenkénti bontásban tanulmányozhatjuk az adatok téri eloszlását. A megyei bontású térképek előállításakor a Kis magyar családnévatalasz és a Kárpát-medencei történeti családnévatalasz metódusához igazodva az 1920-as, a településenkénti részletes térképeknél az 1720-as közigazgatási beosztást vettem alapul (az indoklást lásd VÖRÖS 2014: 39–40; 2017: 66–67).

Az 1. és 2. ábra (lásd: a mellékletek között) tanúsága szerint pusztai apanévből létrejött családnévvel a magyar nyelvterület minden régiójában találkozhatunk. A 2. ábra arra is rávilágít, hogy nyugati és északi irányban magát a korabeli magyar nyelvhatárt is átlépi a jelenség. A megyénként összesített adatok azt jelzik, hogy korántsem Vasban, hanem Szolnok-Doboka, Ugocsa, Hont, Borsod megyében a leggyakoribbak az apanevek. Még a szomszédos Zala megye kartografikus felülete is erőteljesebben színeződik el a Vas megyéénél. A 2. ábra tanulmányozása alapján azonban kitűnik, hogy akadnak kisebb összefüggő régiós góccok is. Az ottani, egymással szomszédos településeken a jelenség gyakorisága is nagyobb koncentrációt mutat a környezetüknél. Lényegileg az őrségi települések által lefedett térséget is ide sorolhatjuk.

A 3. és 4. ábra (lásd: a mellékletek között) a patronimikumképzővel és az apanevek becézésével létrejött családnévek téri eloszlását mutatják. Ennek a típusnak a megyei bontású térképen Gömör után Vas megye területén mutatkozik legerőteljesebbnek a koncentrációja. A 4. ábra jelentősen árnyalja az előzőleg kirajzolódott képet, ugyanis az e típus alá besorolt nevek csupán északi irányban lépik át a korabeli magyar nyelvhatárt, nyugati irányban nem. Összefüggő(bb)nek mondható kistérségi lefedettséget lényegileg csak az Őrség területén találunk. Emlékeztetőül idézem, hogy a képzett nevek kisebb arányban vannak jelen az Őrségben, mint a pusztai apanévi eredetű családnévek. Országosan azonban a térképszerkesztéskor figyelembe vett lexikális típusok alapján ettől eltérő helyzetkép rajzolódik ki. Mindezt az 5. és 6. kartogramból levonható következtetések megfogalmazásakor is figyelembe kell venni.

Az 5. és 6. ábra (lásd: a mellékletek között) a két fentebbi névképzési típus egyesítése után mutatja a vizsgálódásba bevont szótári egységek földrajzi elterjedtségét. A megyei bontású térképeken az 1. ábrán megfigyeltekhez hasonló helyzetkép rajzolódik ki. Itt azonban Vas megye a gyakorisági sorrend tekintetében némileg hátrébb sorolódik. A 6. ábrán újfent megjelennek a 2. ábrán már megtapasztalt kistérségi góccok. Közöttük a környezeténél sokkal erőteljesebb tónusú elszíneződése miatt kitüntetett figyelemben részesülhet a Vas megyei Őrség. Ez utóbbi ráadásul foghíjak nélküli összefüggő hálózatként jelentkezik.

6. A fentiek alapján az alábbi következtetésekre juthatunk. **a)** Nincs korrekt, módszertanában is egységes történeti és jelenkori viszonyítási alapunk annak eldöntésére, hogy az ún. apanevek mennyivel gyakoribbak az Őrségben, mint a magyar nyelvterület más régióiban. Ehhez a Magyar Királyság fennhatósága alá tartozó országrészekon kívül az Erdélyi Fejedelemség területén is minden, a XVIII. század eleji használatos apanévi eredetű családnév téri eloszlását is vizsgálnunk kellene. **b)** Az árnyaltabb helyzetkép felvázolásához szükséges lenne több időszelét összevetését is elvégezni, hogy ne csak az állapotok, hanem a folyamatok is modellezhetőek legyenek. **c)** Az 1720-as korpusz alapján fentebb felvázoltak nem erősítik meg kellően, hogy az apanevek Erdélyhez hasonlóan az Őrségben is az átlagosnál lényegesen gyakoribbak. Igaz, nem is cáfolják az ez irányú felvetéseket. Mindazonáltal az Őrség a részletes térképeken (lásd a mellékletekben található 2., 4. és 6. ábra) egyértelműen összefüggő felületként jelentkezik, eltérően a szűkebb és tágabb környezetétől. Ráadásul a gyakoriságra utaló tónusok is azt jelzik, hogy a fentebb tárgyalt névtípusok a megszokottnál nagyobb koncentrációban vannak jelen az Őrségben.

IRODALOM

- ANTAL Anita 1995. *Őrségi családok és nevek a nagyrákosi anyakönyvekben (1790–1905)*. Kéziratban. (Raktári sz.: A 66/1995)
- ÁRPSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- AVAS Kálmánné 1981. *Névgyakorisági sorrendek. Az őriszentpéteri református egyház keresztelési anyakönyvének adatai 1780–1895 végéig*. Pankasz (Kéziratban)
- AVAS Kálmánné 1982. *Ragadványnevek* (Pankasz, Kisrákos). Pankasz (Kéziratban)
- AVAS Kálmánné 1983a. *Nagyrákos és Őriszentpéter keresztnévei. 1895–1969*. (Magyar Személynévi Adattárak 51.). Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- AVAS Kálmánné 1983b. *Pankasz és Kisrákos ragadványnevei*. (Magyar Személynévi Adattárak 56.). Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- AVAS Kálmánné 1985. Pankasz keresztnévei (1950–1969). *Névtani Értesítő* 10: 94–97.
- BALASSA József 1890. A székelyek nyelve. *Ethnographia* 1: 309–313.
- BALOGH Gyula 1898. Az Őrség. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye*. Szerk. BOROSZKY Samu. Budapest: Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. 395–398.
- BALOGH Lajos–VÉGH József 1982. *Vas megye földrajzi nevei*. Szombathely: Vas megyei Múzeumok Igazgatósága.
- BAZSIKA Enikő–GYURICZA László 2008. Néprijzi tájak vándorlása a magyarországi térképeken Hetés, Göcsej és Őrség határainak vizsgálata. *Földrajzi Közlemények* 132: 251–262.
- BENCZIK Gyula 2010. Tótság és Őrség. A két Vas megyei tájnév keletkezéstörténetéről. *Vasi Szemle* 64: 662–669.
- BENKŐ Loránd 1991. Nyelvészeti adalékok a magyarság erdélyi megtelepedéséhez. *Magyar Múzeum* 1: 52–61.
- CSAPÓ Olga 2008. Az Őrség térbeli elhatárolási problémái. *Földrajzi Értesítő* 57: 313–333.
- CZUCZOR Gergely–FOGARASI János 1862. *A magyar nyelv szótára*. Pest: Emich Gusztav.
- DÖMÖTÖR Sándor 1958. Őrségi jegyzetek 1838-ból. *Ethnographia* 69: 287–290.
- DÖMÖTÖR Sándor 1960. *Őrség*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- FARKAS Tamás 2017. Az erdélyi magyar családnévanyag tipológiai-statisztikai szempontú vizsgálata. In: *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VII*. Szerk. Vörös Ferenc. Kolozsvár–Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület–Savaria University Press. 107–120.

- HAJDÚ Mihály 1974. *Magyar becézőnevek. 1770–1970.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HAJDÚ Mihály 2010. *Családnevek enciklopédiája.* Leggyakoribb mai családneveink. Budapest: Tinta Kiadó.
- HENKEY Gyula 1987–1988. Adatok a dunántúli magyarok etnikai antropológiájához. *Anthropologiai Közlemények* 31: 83–106.
- HERÉNYI István 1990. Az őrség és a Batthyányak pere. In: *Előadások Vas megye történetéről.* Szerk. TILCSIK György. (Vas megyei levéltári füzetek 3.) Szombathely: Vas Megyei Levéltár. 177–190.
- HERÉNYI István 1998. Párhuzam a nyugati és keleti végvidék között. *Őrség – Székelység. Vasi Szemle* 52: 189–195.
- Hokl. 1879 = NAGY Imre–DEÁK Farkas–NAGY Gyula (szerk.) 1879. *Hazai oklevéltár 1234–1536.* Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- KALLÓS Zsigmond 1944. Az ó-magyar helynévadás és a székelyek eredete. *Sorsunk* 4/7: 412–422.
- KatFelm. = *Második katonai felmérés. Magyar Királyság (1819–1869).* <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=osm%2C5&bbox=2112265.616946905%2C6020794.623041537%2C2130448.0750502413%2C6026527.400162924> (Utolsó letöltés: 2018. 10. 27.)
- KARÁCSONYI János 1905. *Székfoglaló értekezés a székelyek eredetéről és Erdélybe való településéről.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KARDOS Laura 2018. Térségi és nemzeti identitás-vizsgálatok az őrállók földjén. *Földrajzi Közlemények* 142: 36–49.
- KEMPELEN Béla 1913. *Magyar nemesi családok.* VI. kötet. Budapest: Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.
- KERTÉSZ Balázs 2017. A kolduló rendek megtelepedése az „ország közepén”. In: *Az első 300 év Magyarországon és Európában.* Szerk: CSURGAI HORVÁTH József. Székesfehérvár: Alba Civitas Történeti Alapítvány. 9–32.
- KISS Gábor–ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs 2008. A Vas megyei Őrség településnevei. *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. 215–224. http://epa.oszk.hu/01800/01865/00011/pdf/EPA01865_helynevtorteneti_tanulmanyok_2007_03_215-224.pdf
- KNIEZSA István 1939. Gepidák voltak-e a székelyek. *Magyar Családtörténeti Szemle* 7–8. szám: 181–193.
- KNIEZSA István 2003. A magyar és a szlovák családnevek rendszere. In: Uő. *Helynév- és családnévvizsgálatok.* Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Budapest: Lucidus Kiadó.
- KOCZOR Viktória 2010. *Hely- és személynevek vizsgálata egy őrségi településen, Őriszentpéteren.* Kéziratban. (Raktári sz.: K 62/1993)
- KÓTA Péter (szerk.) 1997. *Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban* I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. (Vas megyei levéltári füzetek 8.) Szombathely: Vas Megyei Levéltár.
- KOVÁCS Tibor 1972. Az Őrség népessége. *Vasi Szemle* 26: 105–110.
- LÁSZLÓ Gyula 1989a. Baráti vita a székelyek eredetéről. *Népszava.* 1989. május 13. p. 8.
- LÁSZLÓ Gyula 1989b. Baráti vita a székelyek eredetéről. *Népszava.* 1989. május 20. p. 8.
- LELKES György (szerk.) 2011. *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Budapest: Argumentum Kiadó és KSH Könyvtár.
- MURÁDIN László 2005. *Erdélyi magyar családnevek.* Nagyvárad: Europrint Könyvkiadó.
- NAGY Zoltán 1999. Egy történeti kistáj, az Őrség néprajzi határainak vizsgálata. *Savaria: Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 22/4: 145–180.
- NAGY Zoltán 1999. Egy történeti kistáj, az Őrség néprajzi határainak vizsgálata. In: *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője* 22/4. III. Az Őrvidék 1100 éve. Konferencia: Őriszentpéter, 1996. június 26–27. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- NEMES-NÉPI ZAKÁL György 1818/2002. *Őrségének Leírása* ugymint: *Annak Természete, Története, Lakosai ezeknek szokásai, nyelvszokása. a melyeket össze szedette Nemes-Népi Zakál György 1818-dik Esztendőben.* Második bővített kiadás. Szombathely: Fertő–Hanság Nemzeti Park Igazgatóság.

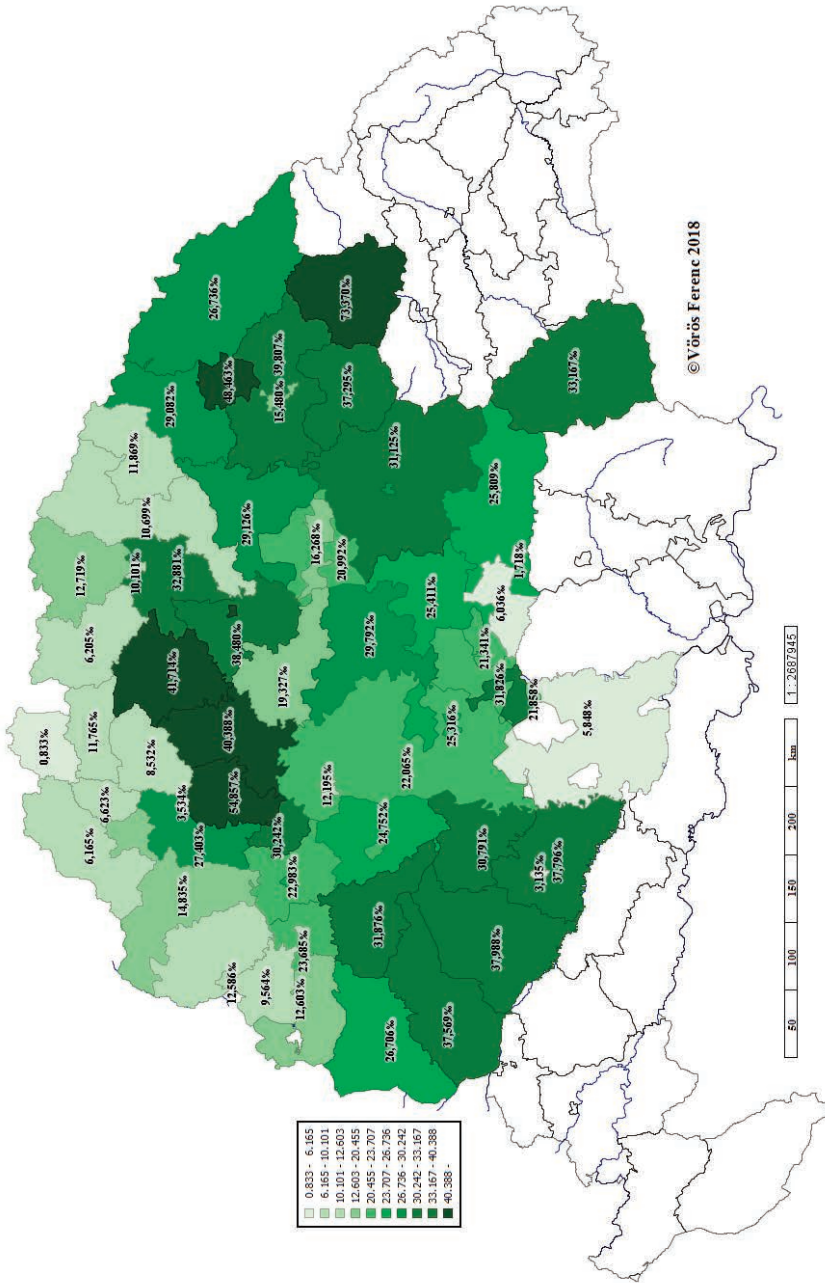
- ORBÁN Róbert 2000. „Őrségi falvak” Somogyban – Adatok az őrségiek Somogyba településéhez a XVIII. század elején. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. 2000/4. Szerk. Mayer László. Szombathely: Vas Megyei Levéltár. 331–345. https://library.hungaricana.hu/hu/view/VASM_Vhk_2000/?pg=348&layout=1
- ORTUTAY Gyula (szerk.) 1979. *Magyar Néprajzi lexikon* 2. kötet. F–Ka. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PAPP Kornél 1988. *Bajánsénye és Kerkáskápolna keresztnevei*. 1805–1970. (Magyar Személynévi Adattárak 84.). Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- PÁVEL Ágoston 1976. Őrségi képek. In: SIMONNÉ PÁVEL Judit (szerk.) *Pável Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei*. Szombathely: Vas Megye Tanácsa. 91–103.
- STAHL Ferenc 1974. Az Őrség jogállása. I–III. *Vasi Szemle* 28: 218–236., 390–402., 553–566.
- SZABÓ László 1990a. „Minek nevezzetek?": az Őrség 1980. évi népességének keresztnevei. *Vasi Szemle* 44: 172–185.
- SZABÓ László 1990b. *Az Őrség személynevei*. A–B. (Magyar Névtani Dolgozatok 92.). Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- SZABÓ László 1993. Földrajzi nevekből keletkezett családnevek az Őrségben I. *Névtani Értesítő* 15: 284–288.
- SZABÓ László 1994. Földrajzi nevekből keletkezett családnevek az Őrségben II. *Névtani Értesítő* 16: 70–79.
- SZABÓ T. Ádám 1985. Adalékok a székelyek korai történetéhez. Beszélgetés Benkő Loránd akadémikussal. *Honismeret* 13: 11–29.
- TÓTH János 1938. *Így épít a vasi nép...* (Vasi Szemle Könyvei 118.). Szombathely: Vasi Szemle.
- VARGA József 1977. A jugoszláviai őrségi (goričkoi) falvak magyar említőnevei, ragadványnevei. In: *Naptár*. A szlovéniai magyarok szemléje. Felelős szerkesztő: Szunyogh Sándor. Murska Sobota: Pomurska založba. 85–92.
- VARGA József 2003. *Muravidéki személynevek*. Lendva: Magyar Nemzeti Művelődési Intézet.
- VÉGH József 1959. *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- VÖRÖS Ferenc 2011–2013. *Nyelvek és kultúrák vonzásában* I–II. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- VÖRÖS Ferenc 2014. *Kis magyar családnévatalasz*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- VÖRÖS Ferenc 2015. *Fejezetek a 18. század eleji Magyar Királyság névföldrajzából*. Szombathely: Savaria University Press.
- VÖRÖS Ferenc 2017. *Kárpát-medencei történeti családnévatalasz*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- ZALA¹ = NAGY Imre–VÉGHÉLY Dezső–NAGY Gyula (szerk.) 1886. *Zala vármegye története. Oklevéltár* 1. 1024–1363 Budapest: Zala Vármegye Közönsége.
- ZALA² = NAGY Imre–VÉGHÉLY Dezső–NAGY Gyula (szerk.) 1890. *Zala vármegye története. Oklevéltár* 2. 1364–1498 Budapest: Zala Vármegye Közönsége.
- ZELLES Ilma 1873. Gúnynevek az Őrségben. *Magyar Nyelvőr* 2/3: 138–139.

FORRÁSOK

- II. KatFelmTérk. = *A II. katonai felmérés térképei*. A digitalizált változat online elérhetősége: http://archivportal.arcanum.hu/maps/html/katfelm2b_google.html (2018. 10. 08.)
- ConsReg 1720 = *Conscriptio Regnicolaris 1720*. N79. MOL., 3131–3149, 3154. doboz. A digitalizált változat online elérhetősége: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras (Utolsó letöltés: 2018. 10. 08.)
- MCsTt. 2010 = *Magyar családnévek térképtára*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS Ferenc.
- MCsA. 2009 = *Mai magyar családnévek adatbázisa* (2009). Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS Ferenc.
- OrszÖsszír. 1720/2012 = *Az 1720. évi országos összeírás*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS Ferenc.

MAGYAR NYUGAT

VÖRÖS FERENC: CSALÁDNEVEK A XVIII. SZÁZAD ELEJI ŐRSÉGI FALVAKBAN

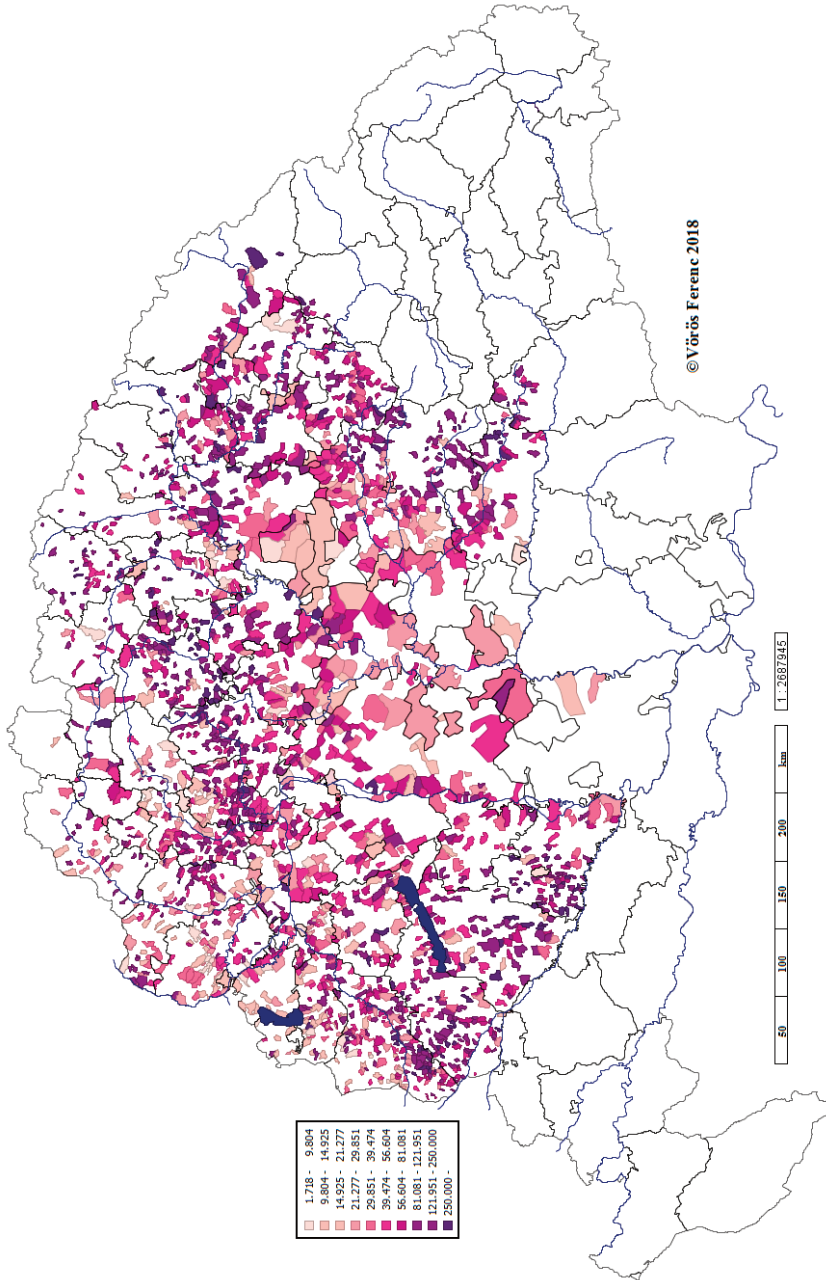
I. ábra: A puszta apanévből létrejött családnevek az Órségben megyénkenti bontásban (1720)²⁹

Források: Országosíró: 1720/2012; MCsTt. 2010

29 Amint fentebb jeleztem, a megyei bontásban kartográfált adatokat az 1910-es megyebeosztásra vetítettem rá. A részletes térképek minden esetben az 1720-as településhálózat figyelembevételével készültek.

VASI SZEMLE

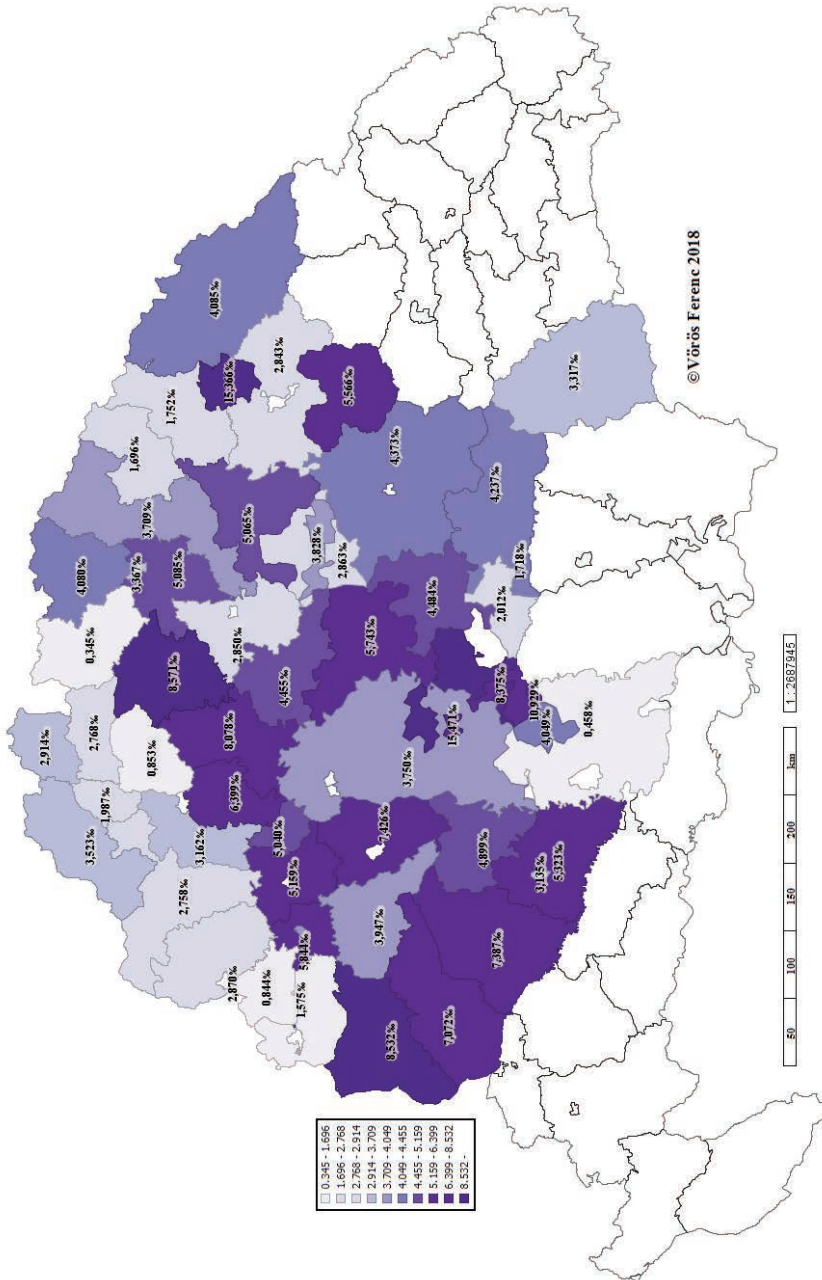
2019. LXXIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

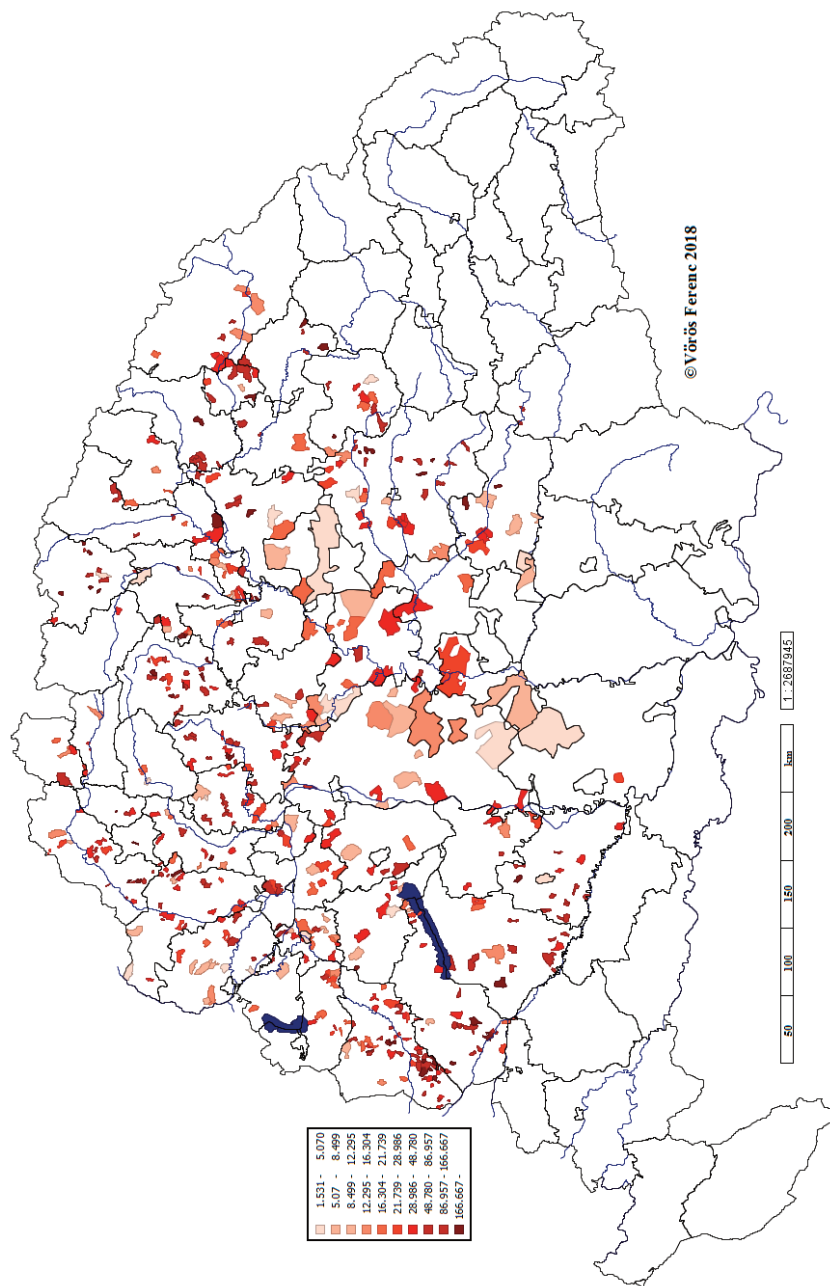
2. ábra: A puszta apanévből létrejött családnevek az Órségben településenkénti bontásban (1720)
Források: Országosíró. 1720/2012; MCsTt. 2010

MAGYAR NYUGAT

VÖRÖS FERENC: CSALÁDNEVEK A XVIII. SZÁZAD ELEJI ŐRSÉGI FALVAKBAN

3. ábra: Az apantévből képzett családnevek az Őrségben megyénkenti bontásban (1720)
 Források: Országosíró: 1720/2012; MCsTt. 2010

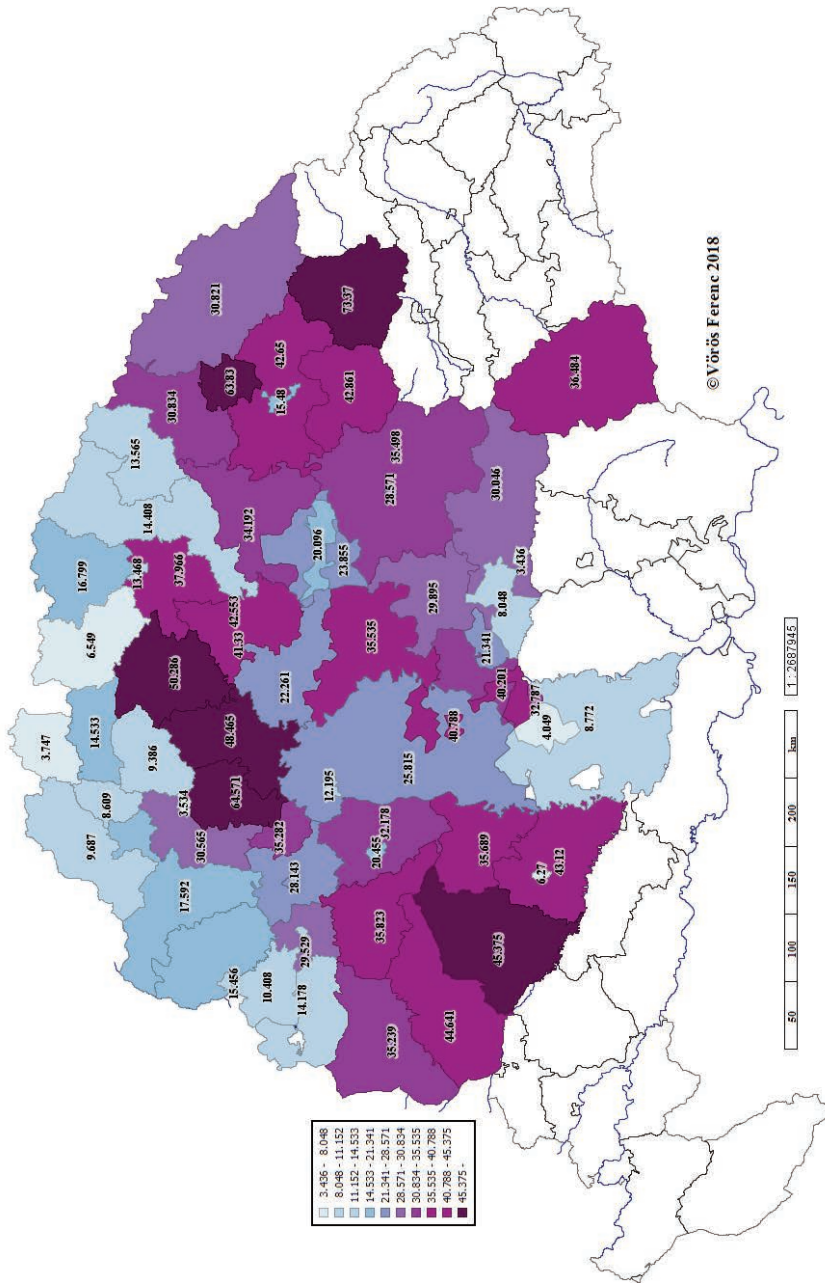

4. ábra: Az *apanévből* képzett családnevek az Órségben településenkénti bontásban (1720)³⁰
 Források: Országosírá: 1720/2012; MCsTt. 2010

30 Az egyszerűség kedvéért a 3–6. ábra adatai közé a patronimikumképzős családneveket is felvettem, ugyanis az utóbbi lexikális típusok őrsegi csoportján belül feltűnően keveset találkoztunk (V.F.).

MAGYAR NYUGAT

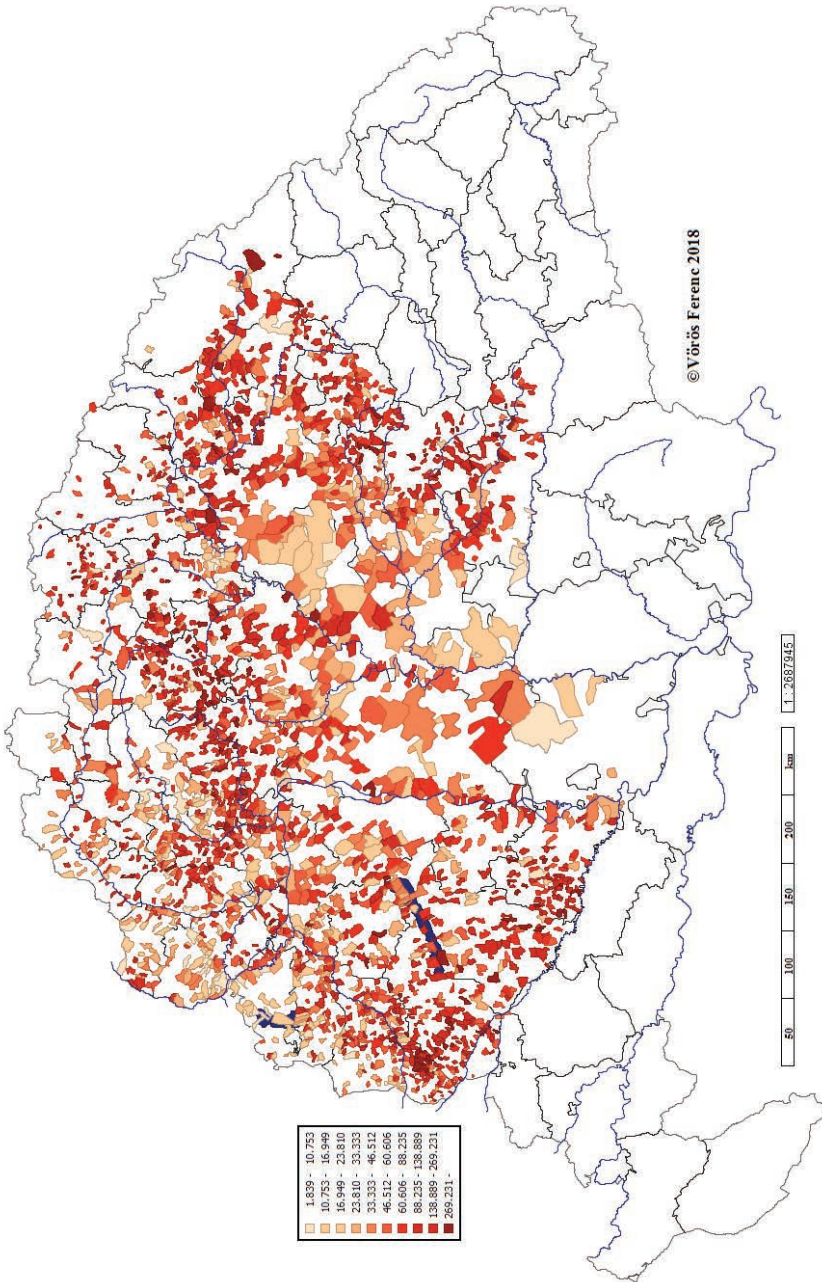
VÖRÖS FERENC: CSALÁDNEVEK A XVIII. SZÁZAD ELEJI ŐRSÉGI FALVAKBAN

5. ábra: A puszta apánévből létrejött és az apánévből képzett családnevek az Órségben megyénkénti bontásban (1720)
 Források: Országosírt. 1720/2012; MCsTt. 2010

VASI SZEMLE

2019. LXXIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

6. ábra: A pusztai apánévből létrejött és az apánévből képzett családnevek az Órségben településenkénti bontásban (1720)
Források: Orszósszír: 1720/2012; MCsTt: 2010

NÉMETH CSABA

„LASSABB SIESS, TOVÁBB ÉRSZ!”

AZ ŐRSÉGI NEMZETI PARK MÁSFÉL ÉVTIZEDE

Vesse bár szememre akárki, hogy én csak Eörségben születtem, azt én annyival kevésbé dítsek véssel valom meg, mennyivel inkább megmutattya gúnyolóm azt, hogy szegény Eörség a szomszéd magyaroknál hátrább maradt a Mívelődésben, mert annyival közelebb maradt eö az Eredetiséghez, a'kihez mint Vigyázzóhoz semmi megvesztegető idegenség soha beférhetett” – írta 200 évvel ezelőtt Nemes-Népi Zakál György. A szülőföldjét rajongásig szerető szerző a 184 évvel később, 2002-ben alapított Őrségi Nemzeti Park létesítésének legfőbb indokát is megfogalmazta egyben: a környező tájaktól markánsan elkülönülő, őseredeti kultúrtájként fennmaradt térség hazánkban sehol máshol nem tapasztalható természeti és társadalmi viszonyok hordozója, és mint ilyen, a legmagasabb szintű védelemre érdemes.

Nagyot változott a világ és benne az őrségi táj képe is az eltelt 200 évben. Bajánsenye határában ma már az egykori nyílt élőhelyek, a gyepes és a szántók helyén sok esetben erdőket találunk. Éppen ez, a népesedési viszonyokkal évezredek távlatban is szorosan összefüggő változás, az erdők és a nyílt élőhelyek arányának legutóbbi módosulása indította a nemzeti park igazgatóságát arra, hogy megalakulását követően elsőként a természeti értékekben oly gazdag gyepes fenntartása érdekében tegyen erőfeszítéseket. A 2003-ban mintegy 60 példány magyartarka szarvasmarhával elindított gyepkezelés eredménye, hogy mára 1000 hektárt meghaladó rétet (legelőt és kaszálót) tart fenn az igazgatóság, az időközben megtízszerezett állatállományával. A saját maga által végzett kezeléssel túl azt is fontosnak tartotta a szervezet vezetése, hogy segítséget nyújtson az őrségi gazdálkodóknak, a példamutatáson túl konkrét, kézzel fogható formában is. Így az elmúlt években saját szakemberei által kidolgozott, országos mintaként kezelt programban kilenc nemzeti parki település tizenegy gazdálkodójához helyezték ki 110 szarvasmarhát az igazgatóság, amelyek ellenértékét ők egy kedvezményes konstrukció keretei között törleszthetik.

A szarvasmarhával történő területkezelés mellett ma már a muraközi ló is része az igazgatóság állatállományának. A kipusztulástól a nemzeti park szervezete által megmentett, legritkább hazai lófajtának az első és egyetlen állami ménese nálunk van, a tenyésztés szak-szerűségét pedig ma már önálló, államilag támogatott génmegőrzési program is segíti.

„Az Igyekezeti avagy szelíd Eörségghi Termések között még említett érdemelnek a Gyümöltkák, a melyeknek bősége van.” Zakál György sem hagyhatta szó nélkül az Őrség gyümölcseinek egyedülálló változatosságát. A nemzeti park igazgatósága még a hazai Tündérveterinál Mozgalom elindulását megelőzően telepítette Csörgőalma Gyümölcsöskertjét, amelyben a kipusztulás szélére került, ősi gyümölcsfajtákat ültette el. Időközben elvégezte a teljes nemzeti park gyümölcseinek felmérését, további génmegőrző gyűjteményt létesített, és az első fákcskák is termőre fordultak. Idén harmadik éve, hogy Gyümölcstöltő Boldogasszony napján Oltónapra vár a nemzeti park igazgatósága minden érdeklődőt, ahol jelképes áron lehet hozzájutni, ezeknek az egyre népszerűbb fajtáknak az oltványaihoz.

A nemzeti park területének több mint kétharmadán erdőket találunk, amelyekben jelenleg is gazdálkodás folyik. Az igazgatóság vagyonkezelésben lévő erdők kapcsán az elmúlt években elkészítettük erdészeti koncepciókat, és megkezdjük az abban foglaltak végrehajtását. Természetvédelmi célú erdőkezelést folytatunk, amelynek a természeteshez minél közelebb álló, többféle fafaj alkotta, korban és szerkezetben is változatos erdők lesznek az eredményei.

„Vagynak itt ott a Völgyekben vízállások, (...) Szalafőn a Fekete Tó, a mely a hegyek közt egy olyan le süllyedő mocsár, melybe a leghosszabb le szurt fa sem ér kemény feneket” – így ír Zakál György a 200 évvel ezelőtti Őrség vizes élőhelyeiről. A Fekete-tavat ma kerítéssel védjük az illetéktelenek és a vadak taposása elől, vizes élőhelyeinket pedig a szőcei tözegmohás láprét mellett újonnan létesített Lápok Házában mutatjuk be az érdeklődő nagyközönségnek. Itt tekinthető meg a kereklevelűharmatfű-szaporító kertünk is, amelyből több nemzeti parki lóra visszatelepítettük a kipusztult növényt.

A házat, melyet – Zakál Györggyel szólva – egykor az „Eörségghi Ember maga épített magának fábul, szomszédjainak és Jó Embereinek segítségével”, az igazgatóság által üzemeltetett Őrségi Népi Műemlék-együttes területén és a Felsőszéri tanösvényen mutatjuk be a hozzánk érkezőknek. A nemzeti park építészeti értékeinek védelme, bemutatása érdekében felmértük a terület teljes épületállományát, könyvet adtunk ki a legjellegzetesebb épületekről, építményekről, továbbá építkezőknek szóló útmutató összeállításával segítünk az új épületek létrehozóinak a tájba illő lakóházak könnyebb megtervezhetősége érdekében.

„A ragadozó vadak között legkártékonyabbak a farkasok, a melyek gyakran csapatban járnak.” Ma farkasok ugyan nem élnek az Őrségben, az egykor az ő táplálékukat is jelentő nagytestű növényevők közül azonban az európai bölényt és az eurázsiai vadlovat félvad körülmények között meg lehet tekinteni nálunk. Ezek az állatok rágásukkal, taposásukkal alakítják környezetüket, szabályozzák a cserjék és a fák növekedését, élőhelyet teremtve más élőlényeknek. A 2017-ben kialakított bölényállományunk számára jelenleg van folyamatban egy ún. vadon terület lekerítése, ahol emberi behatás nélkül fogják élni életüket és alakítani a tájat ezek az impozáns állatok.

A nemzeti park értékeinek fennmaradásában kulcsszerepe van az itt élő, a tájat ápoló, abban gazdálkodó, állatokat tartó őrségi embereknek. Ugyanakkor sajnos a gazdálkodás ma a fiatalok számára nem túl vonzó munkalehetőség, egy állandó jelenlétet kívánó tevékenység, sokszor bizonytalan kimenetelű eredménnyel. A vidéki életforma fenntartása érdekében a nemzeti parkban is szükség van olyan kiegészítő jövedelemforrások biztosítására, amikkel együtt már vonzóbbá válik a területeket fenntartó gazdálkodás is. Ilyen kiegészítő tevékenység a turizmus, amelynek fejlesztése érdekében az igazgatóság számos attrakciót fejlesztett,

illetve számos rendezvényt hívott életre. Közülük a legsikeresebb az Őrségi Tökfesztivál, amely ma, 15 év után a térség leglátogatottabb rendezvénye.

Az igazgatóság 2018-ban új irodaépületbe költözött, amelyet a látogatók számára való fogadóépülettel együtt, Európai uniós pályázati forrásból hozott létre. A fogadóépületben nemzeti parki ajándékbolt és az Őrség természeti értékeit bemutató kiállítás is található.

A fent említett fejlesztéseknek, a helyi önkormányzatokkal való szoros összefogásnak köszönhetően a nemzeti park területe elnyerte a Kiváló Európai Úticél kitüntető címet és az Őrség neve márkanévvé, a szelíd, a lassú, természetközeli életmódot átélhetővé tevő hazai úticél márkanévévé vált.

Őrségi vargánya. Szinetár Csaba felvétele

BEBES ÁRPÁD

TÁRGY ÉS IDENTITÁS KAPCSOLATA

EGY ŐRSÉGI PARASZTEMBER TÁRGYGYŰJTEMÉNYÉNEK TÖRTÉNETE

Az ember tárgyi kultúrájának folyamatos változása megkérdőjelezhetetlen. E változásban szerepet játszanak trendek, értékrendek, személyes ideák, ideológiaiak, alkalmi és hosszú távú szükségletek. E változások létrejönnek a társadalom makroszintjein (népek, népcsoportok, civilizációk), és az egyének mikrotársadalmi szintjén is.¹ A tárgyak összetételi és mennyiségi fluktuációja rámutathat egy társadalomban vagy az egyének életében bekövetkezett változásokra és az általuk képviselt kulturális identitás kérdéseire is. Kutatásomban egy őrségi parasztember, Gaál Dezső tárgyait, azon belül is az általa kiemelt speciális tárgyegyüttes életét vizsgáltam meg.² E tárgyak története és összetétele az elmúlt tíz évben több változáson is keresztülment, némely darabját időszakosan kiállították a Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeumban,³ majd Gaál Dezső elhalálása miatt leányához (Kovács Sándorné Gaál Erzsébethez) és vejéhez (Kovács Sándorhoz) került, ahol jelenleg is fellelhető. A tárgyak vizsgálata során azt próbáltam meg felkutatni, hogy a változások milyen formában alakították át a tárgyegyüttest, illetve a tulajdonosok milyen kapcsolati rendszert építettek fel a tárgyakkal és ezen keresztül őrségi identitásukkal.

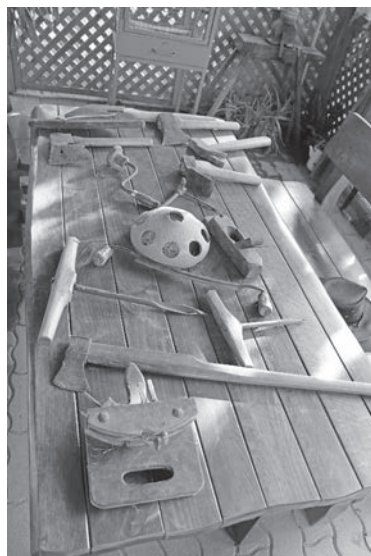
- 1 A makrotársadalmi kapcsolatokról bővebben: SZARVAS Zsuzsa: *Tárgyak és életmód. Összefüggések a háztartások eszközkészletének alakulása és az életmódváltozás között*. Alsópáhok – Felsőpáhok. Magyar Néprajzi Kutatócsoport. Budapest, 1988. (Életmód és tradíció 1.); illetve HOFER Tamás: A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése. In: *Népi kultúra–Népi társadalom XIII. 39–64*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. A mikrotársadalmi egyéni esetekről lásd: FEJŐS Zoltán, FRAZON Zsófia szerk.: *Az otthon tárgyai. Képeskönyv a magyarországi bevándorlók tárgykultúrájáról*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2014. (MaDok-füzetek 9.)
- 2 A kutatás több éven át tartó beszélgetések, interjúk sorozatából, valamint Gaál Dezső saját falujáról készített munkájának tanulmányozásából állt össze. Szatta és néhány itt felgyűjtött tárgyhoz kapcsolódó történet bővebb megismeréséhez lásd: GAÁL Dezső, GAÁL Dezsóné HUNYÁK Julianna: *Őrségi fenyesek ölében: történetek, emléképek Szatta múltjából*. Szombathely: Balogh és Tsa Kiadó, 2001. Az őrségi emberek életmódjáról lásd még: AVAS Kálmán: *Az őrségi emberek élete*. Szombathely. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1998. (Vas Megye Néprajzi Kincsestára. Helyismereti gyűjtők válogatott írásai 2.)
- 3 A kiállítás *Ember, Táj, Eszköz – Válogatás a paraszti gazdálkodás témaköréből az Őrségben és Körömend térségében* címmel a 2014. augusztus 15-től november 30-ig a körömenti Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum Parádés Istállójában volt megtekinthető. BEBES Árpád: *Ember, táj, eszköz: válogatás a paraszti gazdálkodás témakörében az Őrségben és Körömend térségében*. Körömend, Önkormányzat, 2014. (Testis temporis: Az idő tanúja 28.)

Az ember semmit nem hoz létre, amit nem kíván meg, ezért a történelemnek csak azok az emlékei állnak folyamatosan az érzékeinknek is rendelkezésére, amelyek az ember készítette, kívánatos tárgyak.⁴ A legrégebb ember készítette kőszerszámoktól megszakítatlan sor vezet a ma használati tárgyaiig. Bár a történelem során sorozatok tűntek el, egy iparoscsalád kihalása vagy társadalom összeomlása miatt, de a tárgyak áradása sohasem szűnt meg. Minden ma készülő tárgy másolata vagy variációja egy valami kevéssel korábbi.⁵ Ugyanakkor a tárgyak nemcsak a fenti okok, hanem akár selejtezés útján is kikerülhetnek egy sorozatból.

E selejtezés tulajdonképpen értékváltozás következményeképpen jön létre, mikor a hasznos dolgokból ócska limlom lesz, az egykor értékes haszontalanává válik, a régebben kívánatos visszataszítónak, a szép csúnyának tűnik. Valaminek a kislejtezése azonban egyáltalán nem egyszerű döntés, számos megfontolás eredménye az, hogy mit és mikor selejteznek ki, és ez a tevékenység megjelenik a mindennapi tapasztalatok között is.⁶ Természetesen ez a selejtezés legfeljebb az adott sajátos fizikai tárgysorozat megsemmisülésére utalhat, hiszen a tárgy funkcionális oldalról való vizsgálatában kiderül, hogy egy létrehozott tárgycsoport, amely praktikusnak bizonyul, többé nem veszik ki az emberi tudatból (például: kerék, kapa, balta).

Szarvas Zsuzsa a funkcionális megközelítést két csoportra bontja: csak egy funkciót vagy pedig több funkciót betöltő tárgyak. Az egyfunkciójú tárgyak általában vagy nagyon hosszú életű és tartós eszközök, vagy pedig rövid életűek, és e rövid időszakig csak egy funkciót képesek betölteni.⁷ George Kubler hasonlóképpen kifejti, hogy egyes eszközök és szerszámok élete olyan hosszú is lehet, hogy a nagy változásokat nehéz észrevenni. Praktikusan az egyszerű eszközök hosszú, míg a bonyolultabb eszközök különleges szükségletű korszakok jelzői.⁸

Ugyanakkor itt felvetődik a kérdés, hogy valóban lehet-e szó selejtezésről az eszköz-csoportok funkcionális történetében. Egy balta legalapvetőbb funkcióját megvizsgálva – amely anyagok szétválasztására, hasítására alkalmas eszköz – tulajdonképpen teljesen mindegy, hogy mi az anyaga, illetve lokális formai sajátossága, amíg ezt a funkciót ellátja. Mivel a kőkori balták formájukban és funkciójukban is alig térnek el a modern kori baltáktól, ezért csak az egyedi tárgysorozat változásáról lehet beszélni. Ezt a változást pedig szinte kizárólag

A hagyaték egyes darabjai Sárváron

4 KUBLER, George: *Az Idő Formája: megjegyzések a tárgyak történetéről*. Budapest, Gondolat kiadó, 1992, 12. old.

5 I. m. 13. old.

6 I. m. 120–123. old.

7 SZARVAS 1988, 105. old.

8 KUBLER 1992, 65. old.

praktikus megfontolások vezérelhették, mint például egy tartósabb anyag, vagy hatékonyabb gyártási eljárások. A tárgyak kiselejtezése tehát a gyakorlatban csak egyedi tárgyakra vagy tárgysorozatokra vonatkozik. Ennek egy jelzője, hogy a tárgyakhoz kapcsolt nevek általában akkor is megmaradnak, ha az adott tárgysorozat kiveszik, és egy másik, ugyanarra a célra használt tárgysorozat veszi át a helyét. Erre adhatnak jó példát a Nemes-Népi Zakál György által leírt eszköznevek,⁹ melyek többsége ugyanabban a formájában maradt fenn egészen a mai napig. Mindössze néhány, az általános használatból teljesen kivett tárgy neve halványult el esetleg csak idősebb generációk emlékezetében élve, és ezek a változások is csak az utóbbi évtizedek robbanásszerű életmódváltozásának következményeiként foghatók fel.

Kubler szerint ennek okát meg lehet találni abban, hogy az ipari társadalom előtti korokban, amikor a dolgok előállításuk sok energiát vett igénybe, egyszerűbb volt kijavítani őket, mint kiselejtezni. Ritkábban volt lehetőség változtatásra, ellentétben a tömegtermelés korával, ahol ez a folyamat megfordul. Ráadásul az újítások által hozott változások túl sok használati tárgy és felszerelés feláldozását jelentették, így ezek igazán csak akkor jöttek létre, ha az újjukban álló magatartásformák és eszközök észrevétlenül eltűntek a rendszeres használatból. De ebben a kérdésben fontos tényező az is, hogy az emberi termelés változásainak ütemére erősebben hat a dolgok megőrzésének szüksége, mint az új iránti vágy.¹⁰

TÁRGYAK ÉS ÉLETMÓD: ŐRSÉGI PÉLDÁK A TÁRGY-EMBER KAPCSOLATRENDSZEREKBE

A modern kori tárgyhasználat és életmód közötti kapcsolatra jellemző példa a tejszeperátor története, amihez Gaál Dezső történetet csatolt: „... *Sajnos el van neki törve a hajtója meg nem is lehet hajtani, de így a külalakja megvan. 1943-ban, 40-es években kezdték venni az őrségi parasztemberek, majdnem minden második háznál volt egy kisebb-nagyobb ilyen tejszeperátor, mert magát a tejet nem vették, a vaját viszont jó pénzért vették. [...] A tejet, ahogy kifejték, utána szeperálták, ami azt jelentette, hogy bent van egy centrifuga kis tányérakkal, az körbe forgott, kézzel hajtották, és mivel a zsír könnyebb, fölül folyt a tejszint, alul folyt a szepera, amibe már nem volt zsír. Na most a szeperát itták a malacok, meg én is gyerekkoromban ezen nőttem fel, ez volt a kóla...*”

Az eszköz természetesen gyűjtésem során már nem volt használatban, mindössze a kamrában lévő régi eszközök között foglalta el a helyét.¹¹ A tárgy Dezső bácsi idős korára már kivesszett a használatból, mert az őrségi ember többsége már nem tart otthon tehenet, és a tejet, tejtermékeket is inkább megveszi. A szepera összehasonlítása a kólával is ugyanezt a megváltozott életmódot jelzi, hiszen már adatközlőm számára is világos volt, hogy a szepera „helyét” átvették a különféle egyéb italok. Ugyanakkor a tejszeperátor új funkciója már egy identitástörténeti és emlékezeti horgony lett, ezáltal bár „kiselejtezve”, mégis megőrizve segítette az elbeszélőt a múlt és a „jó élet” felidezésében, és tudásának, bölcsességének átadásában.

9 Ezen tárgyak egyedi elnevezésére e munka nem kíván kitérni. Az individuális tárgyak elnevezéséről bővebben lásd: *Eőrségnek Leírása ugymint: Annak Természete, Története, Lakosai ezeknek szokásai, nyelvsvokása. a' mélyeket össze szedegetett Nemes-Népi Zakál György: 1818-dik Esztendőben.* Kiadja: Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság 2002. második bővített kiadás, 82–86. old.

10 KUBLER 1992, 120–123. old.

11 BEBES Árpád: *Gazdálkodás, életmód és emlékezet egy őrségi parasztember tárgyainak tükrén keresztül. Szakdolgozat.* Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2010., 11. old.

A megőrző selejtezés (másodlagos funkció) egyik kitűnő példája az egyes népek temetkezési szokásaiban lelhető fel. A gondosan megmunkált sírleletek elsődleges oka természetesen a halál utáni létbe vetett hit, de a sírok gazdag berendezése számos más célt is szolgálhatott. Egyrészt a halott tárgyainak kegyeletes megőrzését, illetve az azokkal való kereskedés megakadályozását, ugyanakkor az ódivatú tárgyak forgalomból kivonását is jelentette. Ez ösztönző erővel hathatott új tárgysorozatok létrehozására. Ezáltal, a mai múzeumokhoz hasonlóan úgy selejtezték ki a régi tárgyakat, hogy közben megőrizték őket. Az ott felhalmozott anyag pedig lappangva várta, hogy visszatérhessen használatba – vagy mint egyre értékesebb ritkaság, vagy pedig a jövőbeli ízlésváltozások felfedezettje.¹²

Esszenciálisan ez azt is jelenti, hogy az eszközök konzervált megőrzésére való törekvés valójában egy adott tárgy lesejtezését jelenti, hiszen a tárgy elvesztve minden funkcióját, amely céljából létrejött, pusztán az identitás és emlékezés szerepét betöltve, már nem alakul tovább, hanem abban a formában megdermedve mutatja be azt az időpillanatot, amelyikből kiragadták. Ugyanakkor az új generációk saját ízlésük szerint fel is értékelhetik, vagy új kontextusba helyezhetik a korábbi tulajdonos által kevésbé jelentősnek vagy akár jelentéktelennek tulajdonított tárgyait, lényegében feltámasztva és visszaforgatva e tárgyakat az élő és változó tárgykészletek kavalkádjába.

A tejszeperátor története újabb fordulatot vett a tárgy öröklése után. Míg Gaál Dezső kamrájában pókhálók borította sarokban porosodva rejtőzött, időnként az érdeklődők szá-

Tejszeperátor Dezső bácsinál és Sárváron

mára egy történet illusztrációjaként szerepeltetve, addig az örökösök tulajdonába kerülése után megpróbálták felújítani. Az eszközt letisztították, a forgatószerkezetet megpróbálták kijavítani. Ez Kovács László elmondása alapján egyelőre nem sikerült, de hangjából azt vettem ki, hogy még nem adta fel a próbálkozást.

12 KUBLER 1992, 120–123. old.

Ezek azok a funkcióváltások, amiket kutatásom során megvizsgáltam, és amelyeknek jelei az alig néhány generáción belül is meglehetősen érdekes mintázatot mutatnak.

Hofer Tamás szerint egy társadalmi csoport felszerelése megmutatja életmódját, illetve a státuszcsoporthoz, amelybe tartozik. A különböző szerkezetű tárgypopulációk különféle életmódokhoz kapcsolódnak, ezért ez alkalmas lehet annak az érzékeltetésére, hogy egy társadalom tárgykészlete szorosan összefügg viselkedési rendszerével, identitásával vagy a „jó életről” alkotott elképzeléseivel.¹³

Bár Hofer Tamás a tárgyak és életmód ideológiáját nagyobb társadalmakra vagy népcsoportokra értelmezte, Gaál Dezső tárgyi anyagának kutatása során azonban arra a megállapításra jutottam, hogy nemcsak társadalmak elképzeléseit tükrözheti egy tárgyi együttes, hanem akár egyes személyek vagy családdinasztiák saját egyéni, a „jó életről” alkotott véleményük, illetve identitástudatuk is kiolvasható. Gaál Dezső tárgyi hagyatékában nem zárható ki a tudatosság, sőt az általa elképzelt mentalitás megjelenik a tárgye gyüttest megőrzőklő adatközlőimnél.¹⁴

„...Az én elképzelésem az volt, van itt egy kamra, ami tulajdonképpen gabonáskamra volt, most tyúkok vannak benn, boronából, fából készült oldallal. Hogy arra, ha kaptam volna egy kis pénzt, fölüjítom és átalakítom faragókamrává, amik voltak az őrségi embernek, minden portán volt majdnem. Ahol nem hiányzott a gyalupad, nem hiányoztak a fát feldolgozó eszközök. És ott rendezek ilyen régi őrségi len- és fafeldolgozó eszközökből egy ilyen állandó kiállítást, ez volt az elképzelésem...”¹⁵

Egy kiállítás igénye ugyancsak megjelenik Kovács Sándor és felesége esetében is, bár bizonyos fokig megváltozott tematikával. Esetükben már erősebb hangsúlyt kapna a gyűjtemény hagyatéki mivolta. Egy másik érdekes aspektusa a tárgye gyüttes kiállításának, hogy a kiállítás nem feltétlenül öncélú és identitásőrző funkciókkal rendelkezhet.

A tárgyak és az emberek élettörténete között különféle kapcsolati viszonyok létezhetnek. Némely tárgyak hosszabb életűek, sőt vannak, amelyek akár generációkon keresztül is öröklődhetnek. Néhány tárgy azonban rövidebb életű, és így pótlásáról minden generációnak magának kell gondoskodnia, sőt akár többször is.¹⁶

A fentebb említett kapcsolat több szakaszra bontható. Szarvas Zsuzsa két szakaszt különít el, amelynek módja a tárgyat használó ember függvénye. Az első szakasz a tárgy háztartáson kívüli léte, amely magába foglalja a készítés idejét is, illetve annak módját is, amelybe beletartozik, hogy milyen technikával készült. Itt lehet szó gyári vagy kézzel készített eszközökről. A tárgy és ember közötti kapcsolatok már ekkor elkezdnek kialakulni. Például a házilag saját kézzel készített eszközök lehet egyfajta személyes jellege, hiszen tulajdonképpen a tárgyat használó ember a maga számára alkotta meg azt, így már a készítés ideje alatt létrejöhett az érzelmi kapcsolat.¹⁷ Egy gyári, megvásárolt tárgy esetében egészen más kapcsolatok alakulhatnak ki.

A második szakasz a tárgy háztartáson belüli léte, amely lényegében onnan számítandó, amikor az adott tárgy bekerül a háztartásba. E szakasz időtartama természetesen függ a tárgy anyagának tartósságától, funkciójára való alkalmasságától és a használók hozzá való viszo-

13 HOFER 1983, 58. old.

14 BEBES 2010, 6. old.

15 A dőlt betűvel kiemelt szövegrészeket adatközlőim felvett anyagából származnak. BEBES 2010, 7. old.

16 SZARVAS 1988, 56. old.

17 I. m. 57. old

nyától is. Eszközök bekerülhetnek a háztartás tulajdonába öröklés, esetleg ajándékozás útján, lehetnek hozomány részei vagy vásárlással, esetleg cserével kerülnek be, és természetesen lehetnek saját készítésűek is.¹⁸

Gaál Dezső elmondta, hogy néhány korábban meglévő eszközét ajándékozás útján „veszítette el”. A tárgyak cserélődésének folyamatába ez éppen ugyanúgy beleillik, hiszen a tárgyak nemcsak bekerülhetnek, hanem ugyanolyan módon ki is kerülhetnek az adott család vagy személy tulajdonából. Erre kitűnő példa még adatközlőm nagyapja faragóeszközeinek megléte, illetve éppen a hiányuk. Gaál Dezső elmesélte, hogy nagyapjának sokkal több faragóeszköze volt, mint akár az apjának, mert az apjának volt olyan fiútestvére, akivel osztzkodnia kellett.

Ez a második szakasz, mikor az elkészült eszközök a használó tulajdonába kerülnek, a háztartásának részeivé válnak; a fontos az, hogy milyen módon és mikor történt ez. Ennek különféle szempontjai közül az első az öröklés útja. Ezen tárgyak többsége az idősebb generációtól, rokontól, baráttól, ismerőstől hagyományozódott át. Az ilyen módon tulajdonba került tárgyak már korábban is használatban voltak, esetleg több generációt túlélhettek, anyaguk időtállóbb, és legtöbbször ezek a legrégebbi darabjai a háztartásnak.¹⁹

Egyik ilyen tárgy a faragóbárd, amely még első adatközlőm, Gaál Dezső édesapjájé volt, és amely – némi ideiglenes állapotromlás kivételével – ugyanúgy megjelenik az örö-

Faragóbárd Dezső bácsinál és Sárváron

köskönnél is, miközben már maga Dezső bácsi sem igazán foglalkozott a bárdolással. A Gaál Dezső kamrájában lévő eszközök jelentős része öröklés útján került a birtokába, ezért kiemelendő ennek különleges szerepe.

Az hogy Dezső bácsi ezeket az eszközöket tartotta fontosnak a nekem való bemutatáskor, jelezte azt, hogy ezek másfajta kontextusban fontosak, mint akár az általa vásárolt, készített vagy ajándékba kapott tárgyak. Ezek a hagyatéki darabok tehát nem elsősorban jelenlegi (vagy régebbi) használatuk, hanem sokkal inkább a hozzájuk kapcsolódó történetek, emlékek és identitáskép miatt jelentősebbek. Kivételt jelentettek az olyan tárgyak, amelyeket ugyan ő készített, de valamilyen módon az örökölt tárgyakhoz kapcsolódtak, például az itatóvályú, amelyet apja szalukapájával készített. A felgyűjtött tárgyak tehát már megváltozott funkcióval rendelkeztek, és a használatukon kívül (már amennyiben még használta őket)

18 I. m. 59–60. old.

19 I. m. 89. old.

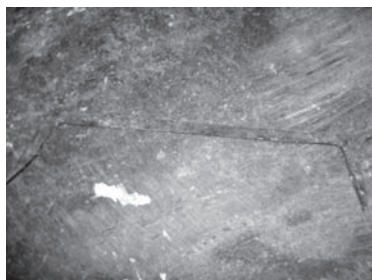
egy új szerepet is felvettek, nevezetesen a „jó élet”, és az emlékeken keresztül történő történetmesélés illusztrációit.

A tárgyak funkcióváltozását már Szarvas Zsuzsa is csoportosította. A több funkciót betöltő tárgyak vagy egyazon időben vannak különféle használatban, vagy pedig időbeli eltérés

Itatóvályú

és funkcióváltás történik. Ha egy tárgy az idő során új használati fázisba kerül, annak három fázisát a szerző a következő módon jelölte meg. A tárgy funkciója lehet értékeesebb, azonos rangú vagy lefokozott szerepkörű. Egy eszköz továbbá lehet használaton kívüli. Ezek lehetnek korábban használt, soha nem használt, illetve átmeneti fázisban lévő tárgyak.²⁰

Kötővas a hajdinakása-hántoló recésítésére

Némely tárgyak elhasználódásuk után lefokozódhatnak, elvesztik eredeti funkciójukat, de új és más funkciójú eszközzé alakulhatnak.²¹ Erre az esetre kitűnő példákkal szolgált mind a Gaál Dezsőnél, mind pedig a tárgyi gyűjteményt megőrző család körében végzett kutatásom.

Az egyik, talán legérdekesebb példája ennek a lefokozódásnak Gaál Dezső esetében a kötővas új-bóli felhasználása. A kötővasak nem olyan használati eszközök, mint a többi itt felsorolt tárgy, csupán boronaházak falának megerősítéséhez, vagy a faragás-

hoz való rönkök rögzítésére használták őket. Még legelső kutatásom alkalmával azonban adatközlőm a hajdinakása-hántoló bemutatásakor elmesélte, hogy a farönköket, amelyek között a hajdinát morzsolják, ilyen elhasználódott kötővasakkal ütögetik ki, hogy érdes legyen. Az efféle egyszerű, ámde mégis praktikus megoldás bizonyítja a parasztemberek le-

²⁰ I. m. 105. old.

²¹ I. m. 56. old.

leményességét, és hogy az elhasználódott dolgoktól sem volt feltétlenül szükséges megszabadulni. „... *És ezt hogy recés legyen a felülete [ti. hajdinakása-hántoló] ezeket ilyen kötővassal vagdalták ki, és évenként így megélesítették ezeket a lyukakat, ezáltal maradt meg ilyen recésnek...*”

Ez a tárgy (kötővas) eltűnt, valószínűleg mert egy olyan alkalmi eszköz, amelyet az időszaki szükséglet és praktikus gondolkodás hozott létre, és amely bármilyen más erre a célra alkalmas, hegyes fémdarabbal helyettesíthető, ha egy ilyen irányú szükséglet létrejönne, így elképzelhető, hogy az örökösök nem fordítottak figyelmet a tárgy létezésére. Ezzel szöges ellentétben áll például az olyan eszközök kiemelkedése, amelyekhez erős szentimentális kapcsolatok fűződnek vagy történetük ismertebb az utódok számára is.

Ennek legjelentősebb darabjai között található meg Gaál Dezső vadászpuskája, amely házában mindig előkelő helyen a falra függesztve várta az ajtón belépő embereket. E vadászpuska – bár örökösei nem folytatnak vadásztevékenységet – a szoba egyik falán felfüggesztve őrzi az édesapa emlékét. Különösen érdekes, hogy a puska elhelyezkedése és

Dezső bácsi vadászpuskája Sárváron

környezete (egy pipa és egy kép) szinte ugyanaz, mint ahogyan Gaál Dezső házában láttam. Ez az elhelyezés visszatükrözi a múltra való emlékezés és az identitás vagy hovatartozás fontosságának kiemelését.²² Kovács Sándorné bár nem az Őrségben élt és él, mégis erősen kötődik apján keresztül a vidékhez, és magát őrséginek tekinti. Ez az igény jelenik meg az elhozott tárgyak becsben tartása, azok gondozása során is.

Az általam vizsgált tárgyak egy része már nincsen használatban. Ugyanakkor nem kopás, elhasználódás, elvásodás következményeként. Ezek a tárgyak továbbra is jó és használatra kész állapotban vannak, mégis használaton kívülnek tekinthetők. Ugyanakkor új funkciójuk, hogy egyfajta emlékként, gyűjteményként egy helyre van összerakodva. Ez a jelenség már Dezső bácsi esetében is fennállt, ahol a felgyűjtött tárgyak – függetlenül attól, hogy mi volt a funkciójuk – mind a kamrában voltak megtalálhatók a falra akasztva, egy sarokban. A tárgyak egy része, mint használati tárgy már megszűnt, csupán az emlékezés és a történetek képének maradt meg.

Az emlékezés miatt a funkciójukat veszített, de felértékelődött tárgyról Hofer Tamás és Fél Edit közös munkája is említést tesz. Van egy csoportja a nem működő készenlében lévő tárgyaknak, amely több évtizedes sértetlenséget élvez. Ezek ép, de már divatjamúlt szerszámok. Az ilyen tárgyak esetében előfordulhat, hogy 30-40 éven keresztül változatlanul a helyükön maradnak (ld. vadászpuska), és ez a gondos őrizgetés e hosszú idő eltelte után

22 Az identitásmegőrző igényre hoz példát a MaDok 9. száma.

nem egyszer felnagyítja a tárgy korábbi jelentőségét, megnöveli a múltját és új funkciók szakaszba lép.²³

A tárgyakhoz fűződő személyes kapcsolat kialakulásában, illetve annak öröklődésében fontos szerepet kapnak a saját készítésű tárgyak. Ezek lehetnek akár egyszerűbben elkészíthető tárgyak, melyekhez nem szükségeltetik egy speciális mesterség ismerete. Itt kiemelem, hogy bizonyos tárgyak részeinek elkészítéséhez nem kell különösebb mesterségbeli tudás, így akár pótolhatók is. Ilyenformán a különféle nyelek saját készítésűek. Például egy baltánál vagy kaszánál a nyelet elhasználódása után újra kellett készíteni; ilyenformán a tárgy szinte újjászületett, és tovább megmaradhatott funkciójában.

Dezső bácsi elmesélte nekem, hogy az összes általam felgyűjtött „nyeles tárgy” nyelét ő maga faragta ki. Ide értendő apjának a faragóbárdja is, amelyiknek, miután a szű megette a nyelét és eltörött, ugyanolyanra formázta. Az általa elkészített nyeleket egy hagyományos őrségi eszközzel, a vonószékkal készítette el, amely szintén szerepelt a kamrában felgyűjtött emlékanyagban. A vonószékkal azonban nemcsak kapa, kasza, balta és egyéb nyeleket készített, hanem állókerítésének léceit is így faragta hegyesre, hogy télen a hó ne álljon meg rajta hónapokig, hanem lecsússzon róla.²⁴

Erről beszámolt visszaemlékezésében Kovács Sándorné is, aki interjúm során megemlítette, hogy sárvári házuk régi fakerítésének léceit még apja faragta ki. Sajnálatosan a faragószék kikerült a család látószögéből, amelyet szomorúan vettek tudomásul, hogy nem hozták el annak idején a háztól. A faragószékhez szorosan kapcsolódó vonókés vagy sziukés azonban továbbra is megtalálható a hagyatékban.

Faragószék, „sziuszék”

Ennek oka több dologra is visszavezethető. Ez a két eszköz együtt volt a gyűjteményben, amely gyakorlatilag egészen Dezső bácsi haláláig folyamatos használatban volt. Emiatt viszont a vonószék többször kikerül a kamrából a faskamrába, ahol a nyersanyag könnyebben elérhető volt. Elképzelhető, hogy a tárgyak

elhozatalakor a faragószék ott volt a faskamrában, így elkerülte adatközlőim figyelmét.

Az, hogy a faragószék ilyen aktív és előkelő helyet foglalt el a többi tárgy között, azt mutatja, hogy bizonyos eszközök, amelyek kitűnően beváltak funkciójukban, alig veszítenek értékükből, és gyakorlatilag feleslegessé válik a lecserélésük, akár modernebb eszközökre, akár újabbakra.²⁵ Ugyanakkor, ha ezekkel a munkálatokkal az új tulajdonosok nem találkoztak, vagy nem foglalkoznak aktívan, akkor valószínűleg észre sem veszik a hiányukat.

23 FÉL Edit – HOFER Tamás: A monografikus tárggyűjtés. Az átányi példa. In: *Néprajzi Értesítő XLVI.* 5–89. 1964, 41. old.

24 BEBES 2010, 11–12. old.

25 I. m. 12. old.

Ráadásként az sem elképzelhetetlen, hogy egy másik, már kialakult háztartás munkaeszközei nem léphetnének a régiek helyébe. A Dezső bácsitól megörökölt, általam felgyűjtött hagyaték elsősorban szentimentális és identitás célokat szolgál, mintsem azt a létszükségletet, hogy a használati tárgyak továbböröklődjenek a családban. A nem egy háztartásban

Faragókés, „szukés” Dezső bácsinál és Sárváron

élő leszármazottak kialakítják saját eszközkészletüket, melybe különböző mértékben integrálódnak egy örökség darabjai. Ez már Dezső bácsi tárgyainál is megfigyelhető volt, aki édesapja mesterségének tárgyait több esetben csak az emlékezés és identitás eszközeinek tekintette.

Például a kamrai tárgyak nyelének elkészítésével még néhány megbecsült darab sem nyerte vissza eredeti feladatát, és csupán a falon lógva várták, hogy ideiglenesen – vagy talán végleg a használaton kívül –, hogy betöltsék régi feladatukat, esetleg új funkciót kaphassanak.²⁶ Ez az új funkció lett volna a Dezső bácsi által elképzelt „kiállítás”, amelyen keresztül bemutatta volna családjának és az őrsei emberek életének általa különösen kiemeltnek tartott mozzanatait. Ezt a motivációt fejtette ki nekem Dezső bácsi legutolsó gyűjtésem során arra a kérdésre, hogy miért gyűjtötte egy helyre ezeket a tárgyakat.²⁷

Érdekes módon Kovács Sándornál és feleségénél is megjelent ugyanez az igény, bár a tematika némiképp megváltozott. Az örökölt hagyaték érdekesebb – adatközlőim elmondása alapján kevésbé veszélyes – darabjai ma megtekinthetők házuk udvarán, kérésre ugyanúgy előhozzák, illetve terveik között szerepel a tárgyak rendbetétele és kiállítása vendégházuk részeként.

A fent említett lappangó, „halott” tárgyak újradefiniálására is több példa mutatható ki a gyűjteményben. Első gyűjtéseim során még Dezső bácsinál fellelhető eke több értékváltozáson is keresztülmenthetett. Első fázisa még Dezső bácsi gyermekkorában lehetett, amikor

26 I. m. 12. old.

27 Lásd a 15-ös lábjegyzethez tartozó idézetet.

használati eszközként része volt a mindennapoknak. Dezső bácsi ugyan beszámolt nekem az eke használatáról és fontosságáról a paraszti életben, de a tárgygyűjtésem során mégis már csak oldalt támasztva a szabadban rozsdásodott és korhadt, várva „méltatlan” pusztulását. Ezzel szemben az örökösöknél járva alig lehetett ráismerni. Kovács Sándor elmondta,

Eke Dezső bácsinál és felújítva Sárváron

hogy a fém alkatrészeket rozsdátlanították és konzerválták, a fa részek pedig – egy szerencsétlen félreértés következtében²⁸ – teljesen újak lettek. Az eke megújulva a bemutatás és emlékezés eszközévé lépett elő, és mint egy múzeumi tárgy, megdermedt az időben.

A mozsár Sárváron

Trófeaagancsból készült csillár

Egy másik tárgy, egy kisebb méretű famozsár Dezső bácsi kamrájában, az egyik sarokban porosodott teljesen elfelejtve. Ez az eszköz legújabb gyűjtésem során megtisztítva került elő az örökösök konyhájában, ahol száraz díszvirágok tartására használták. Az örö-

²⁸ Kovács Sándor elmondta, hogy elvitte megcsináltatni, de ott valaki azt gondolta, hogy ócskaság, és a fa részeket tüzre vetette. Adatközlőm ragaszkodott hozzá, hogy újra megcsinálják.

kösök teljesen új feladatot és funkciót adva a tárgynak, visszaforgatták használati tárgyak közé, mellékelve annak emlékeztető szerepét is.

Egy harmadik példa a díszként tartott tárgyak egyéb funkcióval való felruházása. A Dezső bácsitól elhozott trófeaagancsok némely darabját Kovács Sándor kifúrta, és csillárokat alakított ki belőlük, ezáltal újraértelmezve őket.

Az megfigyelhető, hogy a paraszti világ idős embere érdekelt saját hagyományának továbbadásában és megőrzésében. A gyűjtemény tárgyi anyaga nem mentes a hiányosságoktól, amelynek oka, hogy számos használati tárgyát kölcsönadta, és soha nem kapta vissza. Dezső bácsi emlékezett még egy régi szövőszékre is, amelyet elajándékozott. A kamrájának tárgyai tehát jelentős mértékben degradálódtak, de megfigyelhető volt adatközlőm gondos kezelése. A tárgyak folyamatosan karban voltak tartva és konzerválva, hogy ne rozsdásodjanak meg idő előtt (némely kivételtől eltekintve). A különféle funkciójú tárgyak a paraszti hagyománymegőrző gondolkodásban teljes új funkcióba lépnek, amelyben már nem használatuk, hanem az emlékek és a hagyomány fenntartása, az utókorra való hagyományozás és emlékeztetés volt a cél.

A generációs váltás során azonban az elszármazott leánya már nemcsak a régi paraszti életmód tárgyait látta bennük, hanem saját identitásának és őrségi gyökerének kinyilatkoztatását, illetve édesapjához fűződő kapcsolatát is.

„...APÁMAT IS EBBE FÜRDETTÉK...” – A TÁRGYI KULTÚRA IDENTITÁSTÜKREI

A fenti példákat elemezve egyértelmű, hogy egy háztartás eszközkészlete már két generáción belül is komoly változáson mehet keresztül. Ennek okai lehetnek az életmód jelentős megváltozása, a hagyaték öröklődése és az új generáció saját ízlésvilága is. Ugyanakkor a tárgyi hagyatékhoz kötődő személyes kapcsolatok erős ragaszkodást hozhatnak létre, különös tekintettel az örökösök identitására.

A tárgyak szerepe e folyamatban – bár funkciójuk némileg módosult – alig változik annak ellenére, hogy az örökös család életmódja más prioritások mentén húzódik. Bizonyos aspektusok azonban állandóak maradnak. Ilyen tulajdonság a több generációs tárgyak esetében a javítás ténye. Dezső bácsi ugyancsak értett a famunkához; a kamrában felgyűjtött legtöbb tárgy nyelét, farészét saját maga készítette el újra. Ezáltal újabb kötődés jöhetett létre az adott eszköz és használója között. Hasonlóan Kovács Sándor is folyamatosan kezeli és javítja a tárgyak állapotát, de legalábbis tervei között szerepel. Viszont ezzel szemben a tárgyak elnevezésében nem történik változás. A korábbi használó, készítő nevét csatolja hozzá az eszközhöz. Például „apám faragóbárdja”, tehát a javító, a nyélkészítő már önmagát nem veszi bele a sorba. Érdekes, hogy a harmadik generáció által készített eszközök, még ha esetleg a második generáció javította, akkor is úgy maradnak meg az emlékezetben, mint a harmadik generáció tárgya, például „nagyapám készítette hajdinakása-hántoló”. Elképzelhető, hogy az említett „kásacsinyálót” már adatközlőm apja is megjavíthatta, Dezső bácsi emlékezetében mégis a nagyapa élt, mint készítő és eredeti tulajdonos. Ez abban az esetben változhat meg, amennyiben az adott tárgyhoz kapcsolt történetek ismeretlenek az utódok számára. Egy pusztán használati tárgy például sokkal nagyobb eséllyel tűnik el, mint egy tartalmat és szentimentális jelentést hordozó tárgy.

Ilyenre adott példát a sziuszék esete vagy a nyárfateknőé, amelyről nem volt ismert a tulajdonosok számára, hogy elődjüket még „abban fűrésztötték”.²⁹

E tárgyak tehát emlékeket kódolnak vagy élettörténetet mondanak el, vagyis nem csak magunk mögött hagyott dolgok.³⁰ Ezek is segítenek felépíteni egy család vagy egy személy (nagyobb mértékben egy társadalmi csoport vagy közösség) identitástörténetét.

Nyárfateknő

A több nemzedék által használt dolgok egy sajátos minőséget vesznek fel, ugyanis az egyén identitását családjából eredezteti, ezáltal tartozva valahova.³¹ A mostani esetben ez az identitás megmaradt őrséginek, hiszen Kovács Sándorné apján keresztül kereste meg a kapcsolatot. Ugyanakkor érdekes a férjének története, hiszen ő máshonnan származik. Mégis az Őrségből hozzájuk került tárgyak segítségével, a Dezső bácsi történeteiből megismert identitás valamilyen formában beleivódhatott Kovács Sándor önképébe is, hiszen a tárgyak

továbbra is becsben tartva, sőt sok esetben megújulva részei a múltra való emlékezésnek.

A tárgyak olyan életrajzi prizmaként viselkednek, amelyeken keresztül a vizsgáló személy elhelyezi önmagát, illetve kapcsolati rendszerét a környezetével és azon keresztül identitásával is.³² A tárgyak egyrészt kifejezik

Kovács Sándor által gyűjtött eke

Kovács Sándorné őrségi gyökereit és apjához való kötődését,³³ emellett pedig Kovács Sándornak a tárgyakhoz való hozzáállása felfedi a feleségéhez és rajta keresztül az Őrséghez fűződő kapcsolati rendszerét is. Itt mindenképpen megjegyzendő, hogy Kovács Sándor (sárvári származása révén) saját környezetéből is hozott eszközöket, mint például egy vaskerekes ekét, amely Dezső bácsi felújított ekéje mellett van elhelyezve „tökéletes” állapotban.

29 Ezekben az esetekben a néprajzi gyűjtésnek komoly befolyásoló tényezője van, hiszen a tudtomon kívül is olyan részletekre kérdeztem rá, amelyek más körülmények között ismeretlenek maradtak volna az adatközlők számára. E kérdések megváltoztatták az adott tárgyhoz kötődő szentimentális kapcsolatok rendszerét, és egy újat hoztak létre.

30 LENE, Otto – PEDERSEN, Lykke L.: „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai: In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia szerk.: *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény.* Budapest, Néprajzi Múzeum 2004. 30. old. (MaDok-füzetek 2.)

31 I. m. 35. old.

32 Erről bővebben: i. m. 30. old. A témával a kiadvány több cikke is kimerítően foglalkozik különböző aspektusokban.

33 Az elvándorolt személy saját múltjához való kapcsolódásáról és becsben tartásáról, ehhez hasonló történetek és példák jelennek meg a MaDok 9. számában.

Ez egy újabb bizonyítéka annak, hogy a tárgyi készlet immár nemcsak Dezső bácsi hagyatékából áll, hanem az örökös család saját gyűjteményéből is. Ha ezt az aspektust vesszük, akkor a tárgyi kultúra kutatása során a tárgyelemzés szemiotikai kutatása mellé érdemes alapul venni néhány alapelvet a genetikai továbböröklődés sajátosságaiból is. A fenti példák többszörösen megerősítik, hogy egy adott tárgycsoport összetétele miként szakad szét, kap új sajátosságokat, alakul át, miközben egyes jellemzők állandóak, vagy esetleg visszatérnek egy harmadik generáció során.

Kutatásomban még egy jelenségre figyeltem fel. Már korábban említettem, hogy adatközlőim szándékában áll a hagyaték kiállítása. Ezt azonban saját vendégházuk részeként képzelték el. Adatközlőim turistákat fogadnak és szállásolnak el otthonukban. A háznál látott tárgyak folyamatosan a ház udvarára belépők számára is látható helyre van kihelyezve. Több tárgyat azért nem tettek ki (elsősorban az éles és veszélyes eszközöket), hogy elkerüljék az esetleges baleseteket. A tárgyak egy része azonban az udvarban található nyitott faházacska részeként is felfogható. Hasonlóképpen az ekék a ház egyik fehér „nem használt” falánál szinte elválaszthatatlannak tündek a mögöttük levő falszakasztól.

A fehér fal mintegy háttérként is felfogható a tárgyaknak, de megfordítva arról is lehet szó, hogy az ekék valójában esztétikailag „feldobják” az üres falfelületet. Ebben a kontextusban gondolkodva az ekék kiállítása már nem csak öncélú kiállítás, és nem is csak a múlttal való büszkélkedés, esetleg az identitás kifejező eszközei, hanem valójában díszítő funkciót betöltő ízlés kifejezői. Ha adatközlőim elmondása alapján a tárgyi hagyaték darabjait sikerülne kiállítani új vendégházuk részeként, akkor a tárgyegyüttes ugyancsak túljutna az „emlékeztetés és emlékezés” átmeneti állapotán, és felvenné az esztétikai önkifejezés szerepét is. A kiállított tárgyak formájuk és elhelyezkedésük alapján szolgáltatnák a ház sajátos hangulatát.

Ennek a vizsgálata további kérdéseket vehet fel a tárgyak élettörténetének kutatásában, hiszen ez a jelenség a modern kultúrában gyakoribbá válik a hagyományos paraszti életmód háttérbe szorulásával és az értékek újradefiniálódásával. További élettörténeti mintázatokat mutathat ki egy újabb kutatás, amelynek fókusza már a hagyaték Őrségben maradt darabjainak történetét igyekeznék felderíteni, illetve hogy ott milyen kapcsolati rendszerek alakultak ki. S a mostanában gombamód szaporodó háztáji „kiállítások” milyen mértékben alakítják és befolyásolják az őrségi emberek gondolkodását, identitását és világnézetét.

„Dekoratív”, díszítő funkció

IRODALOM

- AVAS Kálmánné: *Az Őrségi emberek élete*. Vas Megye Néprajzi Kincsestára. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1998. (Helyismereti gyűjtők válogatott írásai 2.)
- BEBES Árpád: *Gazdálkodás, életmód és emlékezet egy Őrségi parasztember tárgyainak tükrén keresztül*. [Szakdolgozat]. Szegedi Tudományegyetem. Szeged, 2010.
- BEBES Árpád: *Ember, táj, eszköz: válogatás a paraszti gazdálkodás témakörében az Őrségben és Körmend térségében* [kiállítási katalógus]. Körmend, Önkormányzat, 2014. (Testis temporis: Az idő tanúja 28.)
- FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia szerk.: *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2004. (MaDok-füzetek 2.)
- FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia szerk.: *Az otthon tárgyai. Képeskönyv a magyarországi bevándorlók tárgykultúrájáról*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2014. (MaDok-füzetek 9.)
- FÉL Edit – HOFER, Tamás: A monografikus tárggyűjtés. Az átányi példa. In: *Néprajzi Értesítő XLVI.* 5–89. Budapest, 1964.
- GAÁL Dezső – GAÁL Dezsőné HUNYÁK Julianna: *Őrségi fenyvesek ölében: történetek, emlékképek Szatta múltjából*. Szombathely: Balogh és Tsa kiadó, 2001.
- HOFER Tamás: A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárgye gyűttesek néprajzi elemzése. In: *Népi kultúra–Népi társadalom XIII.* 39–64. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983.
- KUBLER, George: *Az Idő Formája: megjegyzések a tárgyak történetéről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1992.
- SZARVAS Zsuzsa: *Tárgyak és Életmód. Összefüggések a háztartások eszközkészletének alakulása és az életmódváltozás között*. Alsópáhok – Felsőpáhok. Életmód és Tradíció 1. Magyar Néprajzi Kutatócsoport. Budapest, 1988.

FORRÁS

- Eőrségnek Leírása* egymint: *Annak Természete, Története, Lakosai ezeknek szokásai, nyelv szokása. a' mellyeket össze szedegetetett Nemes-Népi Zakál György: 1818.^{dik} Esztendőben*. Kiadja: Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság, 2002. Második, bővített kiadás.

TÓTH PÉTER

A MAGYAR NYELVJÁRÁSKUTATÁS NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY KORÁBAN

A magyar nyelvjárások közötti különbségekre már Galeotto Marzio a XV. században felfigyelt. Az egyes országrészek közötti eltérésekről később Oláh Miklós, Szamosközy István, Geleji Katona István stb. is említést tett, az első módszeres nyelvjárásgyűjtések azonban csak jóval később, a XVIII. század vége táján kezdődnek el hazánkban.

A felvilágosodás idején Európában mindenütt megnövekedik az érdeklődés a néphagyományok és a népnyelv iránt. A külföldi példák ösztönző hatása mellett hazánkban a nyelvjárások iránti érdeklődésnek egy másik oka is volt: az írók és nyelvészek az irodalmi szókincs bővítésének egyik forrását a nyelvjárásokban látták. A korszak szépírói (Faludi, Csokonai, Dugonics stb.) és szótárírói (Baróti Szabó, Márton József, Kresznerics, Kassai József stb.) szívesen merítettek a nyelvjárásokból. A tájszógyűjtések mellett hamarosan felvetődnek a nyelvjárások osztályozásának kérdései, és megjelennek az első részletesebb leírások.

A nyelvjárások iránti figyelemről vallanak a Marczibányi-pályakérdések is. Marczibányi István felajánlása révén a Magyar Nemzeti Múzeum kérdéseket tűzött ki a magyar nyelvtudomány témaköréből. Az első pályázat kihirdetése 1815-ben lett volna esedékes, de végül csak 1817-ben került rá sor, igaz ekkor visszamenőleg három évre hirdették meg a pályakérdéseket (ÉDER 1999: 254). Az 1815–1817. évi kérdések így hangzottak:

1815: „Mi a dialectus grammatikai tekintetben? Vagynak-é ezen értelemben a magyar nyelvnek dialectusai? Ha vagynak, melyek azok különösen, miben különböznek egymástól, és mint lehetne általuk bővíteni a magyar írói nyelvet?”

1816: „Minő tudományos rendszabások szerént kellene és lehetne új szavakkal és szó-lásmódokkal a magyar nyelvet bővíteni a különbféle tudományokra és mesterségekre nézve? Elkerülhetetlenül megkívántatnék a megfejtésben, hogy a magyar nyelv belső történetei, grammatikai alkotmánya, az európai tudós nyelveknek példái és az a tekintet, hogy a magyar nyelv napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék.”

1817: „Melyik volna azon legalkalmasb mód, mely szerént egy tökéletes magyar szókönyvet (lexicont) lehetne készíteni? Ki kellene-é ennek a nyelv régiségeire, a tartománybéli szavakra s szó-lásmódokra vagy a magyar nyelvnek különféle dialectusaira is ter-

jedni? Melyik legrövidebb úton lehetne a legalkalmasab módot végrehajtani?” Gróf Teleki László az 1817-es esztendőre a maga adományából egy további pályakérdést tűzött ki: „Miképpen lehetne a magyar helyesírást (orthographiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes vélemények helyett filozófiai princípiumokra építeni?”

TÁJSZÓJEGYZÉKEK ÉS SZÓTÁRAK

A vizsgált korszakban gyakorlatilag minden szótáríró közölt több-kevesebb tájszót. Gáldi László írja: „Nincs a magyar szótáriradalomnak egyetlen korszaka sem, amelyben a szótáriradalom oly öntudatosan tárta volna fel a népnyelv kincseit, mint éppen ezekben az évtizedekben” (1957: XIV). Tekintsük át röviden a korabeli tájszóközléseket és a tájszavak gyűjtését szorgalmazó felhívásokat!

Baróti Szabó Dávid *Paraszti majorság* c. művének mindkét kötetéhez csatolt egy-egy szójegyzéket, melyben tájszavak (elsősorban székelyek) is találhatóak. Gáldi László szerint ebből nőtt ki Baróti *Kisded Szótárának* első (1784) és második (1792) kiadása, s végül *A' Magyarság Virági* függeléke (1803) (GÁLDI 1957: 40). A *Kisded Szótár* első kiadásában Baróti a szerkesztés során a középkori hexameteres glosszáriumokat követte, a második kiadásban azonban már szigorú betűrendben sorakoznak a címszavak. Terjedelem tekintetében is nagy az eltérés: az első kiadás kb. 1800, a második kb. 3500 címszót tartalmaz, s a legtöbbhez származékok is tartoznak (GÁLDI 1957: 40–41). Baróti a régi írók szókincséből, a korábbi szótárakból (például Pápai Páriz Ferenc és Szenczi Molnár Albert szótárából), a tájnyelvből és a neologizmusokból egyaránt merített. A szótár igen népszerű volt a maga korában, s nagy szerepe volt abban, hogy a későbbiekben egyre többen szorgalmazták a tájszavak gyűjtését. Hiányosságaként legfeljebb az róható fel, hogy a szerző nem fordított nagyobb gondot annak jelölésére, honnan származik a tájszó.

Pejachevich X. Ferenc kéziratos tájszójegyzékének, melyet 1786-ban Pázmándy Sámuel tett közzé, legtöbb adata az Alföld északi felébe, a palóc vidék közelébe lokalizálható, valószínű, hogy egyben jázsági tájszavak (GÁLDI 1957: 68).

Szaitz Leó *Kis Magyar Frázeológiájában* Sopron és Vas vármegyei adatokat Heves és Borsod vármegyei, valamint jázsági tájszavakkal vetett egybe (1788). A Kismartonban letelepedett német szülőktől származó Szaitz e két régió nyelvjárását jól ismerhette: 1773-ban Egerben, 1776-ban a Vas megyei Váton, majd 1779-ben újra Egerben szolgálta a helyi római katolikus közösséget.

A korai tájszógyűjtők között említhetjük az erdélyi Benkő Józsefet is. Benkőnek egy kisebb gyűjtése *Addenda* címmel Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter által bővített kiadásában jelent meg. Benkő gyűjtésének nagyobb része az erdélyi nyelvjárásokból származik. Az *Addenda* 110 szócikket tartalmaz, s az A betűtől az L betűig tartalmaz pótlásokat, Benkő ugyanis nem érkezte befejezni (ÉDER 1978: 40–42). Benkő *A' magyar és török nyelv mely keveset edgyezzen* c. kéziratának Elő-beszédében is közöl tájszavakat, olyanokat, „melyek mindazáltal Pápainál nem találhatók” (közli ÉDER 1978: 154). Benkő műveiben védte a tájszók használatának jogát, szemlélete szerint a tájszók nemcsak velejároi a nyelv életének, hanem megbecsülendő értékei is a nyelvnek. Benkő a tájszók irodalmivá tételében is jeleskedett (ÉDER 1978: 51–52).

A szótárírás szükségességére Bessenyei György, Révai Miklós, Versegly Ferenc és mások is felhívták a figyelmet. Makó Pál a *Magyar Hirmondó*-ban azt javasolja, hogy a készített szótár munkálataiba vonjanak be a nyelvterület különböző részeiből *érdemes hazafiakat*. Úgy véli, hogy a gyűjtés számára hasznos lehet „A’ köz Néppel való gyakor társalkodás, és tőle a’ tartományi f’zavaknak ki-tanulása” (1793: 539), továbbá „A’ műhelyek’, és bányák’ látogatása, a’ hol a’ mesteremberek, tulajdon el’fz’közeiknek, ’s miveléseiknek remek neveit elő-adhatják” (i. h.). Makó szükségesnek látta a tájnyelvi eltérések figyelembe vételét: „Ha egy valaminek valahol több nevezete van, mindeniket f’zükség feljegyezni, p. o. *pityóka tsitsóka, szúr tsuha, rézte kátsa, kazal afztag, f’zöv’öfzék efváta, ’s a’ t.*” (i. h.).

Miller Jakab Ferdinánd javaslatában a tájszavak kérdésére ugyancsak kitér. Úgy gondolja, hogy a leendő szótárnak tájszavakat is kell tartalmaznia, azonban tájszavakkal a szótárt túlterhelni nem szabad, helyesebb volna inkább külön tájszótárt készíteni.

Gyarmathi Sámuel *Nyelvmesterében* „hallomásból és a’ Szótárokból” egy kisebb tájszójegyzéket állított össze, melyet összehasonlítás céljából három oszlopba rendezett el: az elsőbe a vármegyékbeli, a másodikba a székely, a harmadikba a magyarországi variánsokat sorolta (1794: 359–374). Gyarmathit a tájszógyűjtések később is foglalkoztatták. 1816-ban megjelent szótárának Toldalékában székely tájszavakat tett közzé, „mellyeket nagy részin T. Udvarhelyi Professor Karácson Sámuel Úr szives barátsága szedetett öszve Székely Déákjai által” (1816: 95). A kötet végén egy újabb székely tájszójegyzék található, melyet „egy érdemes Hazámfia” küldött el Gyarmathinak. Miller után Gyarmathi is felveti egy tájszótár elkészítésének gondolatát: „Nyelvünk mivelésibe fáradozo Hazánk Fiai tudom jo szivvel által olvassák e’ kis Székely gyűjteményt, mert ha minden vidéke két Magyar Hazánkknak a’ maga Provinciálismussait így fel kurhászná [!]; ugy hamar elkészithetnök ama’ rég várt Magyar Idioticont, mellyet oh bár még életembe végig olvashatnék, vagy kidolgozásába magam is segéd lehetnék” (i. h. 95).

Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság céljai között a kezdetektől kiemelt helyen szerepelt egy korszerű szótár megalkotása. Aranka György, a Társaság szervezője a tervezett szótár elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozva így írt: „Hogy minden mái Szokásban lévő Szok mellyekkel a’ Nemzetben nem tsak a’ könyvekben és közönségesen, hanem köz befzédben is az életben, és helységek tartományok szerint élünk, benne meg találtásanak, még pedig a’ ki mondás változásainak – Dialectusoknak – külömbségek szerint p.o. *fenn, fent, fönn* ’s a’ t.” (közli: ÉDER 1978: 243).

Aranka fejtegetéseiben egyes szavak érvényéről is említést tesz. Megjegyzései abból a szempontból is hasznosíthatók, hogy az eltelt idő alatt mi vált nyelvjárásiból köznyelvvé, s az akkor még csak alakuló köznyelvből mely jelenségek szorultak ki idővel, s maradtak fenn a nyelvjárásokban. Aranka kiáll a nyelvjárások használata mellett, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy bizonyos esetekben, kivált az írásban célszerű az ott szokásban lévő nyelvhasználati móddal élni. „A’ mi a’ Beszédbeli Külömbséget, ugy nevezett Dialectusokat nézi; tehát élhet ugyan vélek akárki szabadon és senki érette törvényesen meg nem perelheti akármiképen mondja és írja, *fönn* vagy *fenn*, *Eskola* vagy *Iskola*, *Hüt* vagy *Hit*, *Ingolna* vagy *Ángolna*: de illő még is réá vigyázni és meg választani, kivált az írásba, és aval élni, a’ melly azokon a’ helyteken, mellyeken a’ nyelvnek mintegy piattza vagyon, inkább Szokásban vagyon” (közli ÉDER 1978: 276).

Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság nemcsak Erdélyben, hanem a magyar nyelvterület nagy részére kiterjedően szorgalmazta a nyelvjárásgyűjtéseket (lásd JANCSÓ 1955: 367). A Társaság a mesterségek szókincsének gyűjtésére is buzdított: „Mindenik városon járja el 3–4 társ a műhelyeket és a műhelybeli szókat jegyezzék fel” (i. h. 368). A Társaság 1798-ban felkérte a honi tudósokat, fejtsek ki véleményüket, milyen legyen a tervezett új szótár. Gyarmathi válaszában egy nagyszótár és egy kisebb szótár ötletét veti fel. Gyarmathi felhívja a figyelmet arra, hogy a szótár anyagának gyűjtésébe bevont tudósokat serkenteni kellene arra, „hogy ki mitsoda Provincialismust tud, mely csak az ő megyéjibe szokás, gondoson jegyezze fel” (idézi GÁLDI 1957: 139).

Helmecci Mihály Berzsenyi verseinek kiadásában megemlíti, hogy már tizennégy német tájszótár készült, magyar pedig még egy sem. Helmecci szerint minden régióban kellene készíteni egy tájszótárt: „a’ Székely, Palócz, Göcseji, Csallóközi, Zseliczi szójárásokat, most midőn még a’ többi Magyarsággal egészen öszve nem olvadtak, ’s egyéb vidéki szavakat ’s kiejtéseket is mint nagy resultatumokra vezérlő ’s a’ nyelvet minden tekintetben gazdagító kincseket értelmes Hazafiak gyűjtögetnék öszve, külön külön fűzetbe mindeniket, mellyek szintannyi Idioticonjai lennének nyelvünknek és szintannyi tárházai Lexicograph-jainknak. Ezek nélkül tökéletes Szókönyvünk ’s philologiai Encyclopaediánk nem lehet” (1816: 40–41).

A korszak egyik legjelentősebb szótárírója Márton József volt. Gáldi László szerint Márton német–magyar (1799) és magyar–német (1800) szótára egy új korszak kezdetét jelentette a magyar szótáriradalomban (GÁLDI 1957: 144). Márton 1799-ben „egy Magyar és Erdély országán teendő Literaria Utazásra” indult, hogy feltérképezze a magyar nyelvterületet. Útjának fő célja a tájszavak és mesterségszavak gyűjtése volt. A mesterségek szavait figyelmet érdemlő módszerrel gyűjtötte: megkérdezte a műhelyben lévő eszközök nevét, valamint rajzok segítségével hívta elő a keresett szót. Márton gyűjtőmunkájába másokat is bevont, köztük Csokonait is. Szűcs József *A népryelvi kutatás története* c. könyvében Mártont a legelső rendszeres népryelvgyűjtőnek nevezi (1936: 17).

A Vas megyei származású Kresznerics Ferenc *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozzattal* c. művében tájszavakat is bőven közöl, sokat Ságón jegyzett fel, ahol mintegy húsz évig volt plébános. „Sokat a’ nép’ szájából is hallottam, ezeket is, ha az igaz magyar mértéket meg ütötték, föl jegyezgettem, hozzá tévén, hol, mikor, és melly értelemmel hallottam” – írja a szótár első kötetében (1831: L). Kresznerics érdemei között említhetjük, hogy a tájszavak feljegyzésének helyét és idejét is rögzítette, ami ekkor még nem volt elterjedve.

A korszak jeles szótárírói között említhetjük a Zemplén megyei származású Kassai Józsefet is. Kassai az 1817-es Marczibányi-kérdésre írott válaszában azt írja, hogy a tökéletes szótár „tökéletes bőségű nem lenne, ha tsak a’ most közönséges szokásbann lévő szavakat foglalná magábann, ha a’ régi, és ki-avúlttakat, és a’ tartomány, vagy vidéki szavakat is elénem számlálná, és az újjakról egészenn hallgatna” (idézi GÁLDI 1957: 414). A szótár készítőjének az ország minden vidékét be kell járnia, vagy értekeznie kell „a’ két Hazának minden vidékéről való értelmes férj-fiakkal” (i. h.). Kassai felhívja a figyelmet arra, hogy a vidék vagy helység nevét, ahol az adott szó használatos, gondosan fel kell jegyezni.

Kassai szótárírási iránti érdeklődésének felkeltésében minden bizonnyal nagy szerepe volt Baróti Szabó Dávidnak, aki tanára volt abban az időben, amikor a *Kiseded Szótár* első kiadása elkészült és megjelent. Kassai 1786 és 1790 között „a’ Pesti közönséges pap-nevelő házbann”, ahová szinte az egész magyar nyelvterületről érkeztek növendékek, kezdte rend-

szeresen feljegyezni a tájnyelvi sajtásokat (KASSAI 1817: 14). Szótárának első kötetét már 1811-ben elküldte Trattnernek, a kiadás azonban csak 1833 és 1836 között valósult meg. Címe: *Származtató, 's gyökerésző magyar–diák Szó-könyv, a' mel'j a' magyar szokat gyökeröknél-fogva nyelv-tanítólóg, 's ítéletesenn adja-elé*. Kassai saját gyűjtése mellett régebbi szótárakból is vett át tájszavakat. Következtesen jelöli, honnan származik a tájszó. Gáldi Kassai szótárát az első tájszótárként említi (1957: 414).

Gáti István *Elmélkedés a' Magyar Dialectusról, Lexiconról, és Helyes Írásról* címmel írt pályamunkát az 1815–1817. évi Marczibányi-kérdésekre (1821). Gáti ugyancsak felhívja a figyelmet a tájszavak és mesterségyszavak gyűjtésére. Azt javasolja, hogy „Hívjuk meg e' munkára, a két hazának minden írástudó magyarait, különösen pedig a' Notáriusokat, falusi mestereket, orgonistákat, kivált a' Semináriumokba, Collegiumokba együtt élő 's tanuló ifjúságot, meg kérvén, hogy a' Professorok ajánlják is ezen munkát tanítványaiknak. Czéh-mestereket, Praktikánsokat Fábrikáknál, Bányáknál, Patikáriusoknál” (i. h. 64).

Tájszavak egyéb szótárakban, szójegyzékekben is előfordulnak: Takáts Rafael *Lexicon Ungaricum*ában, Simai Kristóf *Gazdag Szótár*ában, Bartzafalvi *Szigvárt klastromi története* c. művének szójegyzékében, Sándor István *Toldalék a' magyar–deák szókönyvhez* c. művében (1808), Kazinczy Osszián-fordításának *Glosszárium*ában stb. Helmecezi Mihály egy kisebb tájszójegyzéket közölt Berzsenyi verseinek kiadásában (1816: 41–43). Sándor István a *Sokféle* hetedik kötetének egy rövid jegyzékében hienc és palóc sajtáságként főként az l kiesésére hoz fel példákat (1801: 256).

Dugonics András kéziratban maradt szólásgyűjteményét 1820-ban egy szegedi könyvkiadó, Grün Orbán adta ki saját költségén. A kötet előszavában Karácsonyi Chrysostom így ír: „Ő ezeket nagyobb részént Nemzete szájából, rész szerént a' böltsek 's tsinosabb népek könyveikből arra a' végre szedegette öszve, hogy minden rendű, 's még az alacsonyabb sorsú Hazafi társainak is épületekre szolgáljanak” (XXVIII–XXIX). A szólások mellett sajnos nincs feltüntetve a forrás.

A NYELVJÁRÁSOK OSZTÁLYOZÁSA

A magyar nyelvjárásokat Verseghy Ferenc *Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae* c. művében osztályozta először. Verseghy három fő típusra tagolja a magyar nyelvjárás-területet, mégpedig tiszaira, erdélyire és dunaira (1793/1999: 59). Verseghy utal arra, hogy a fő típusokon belül kisebb változatok vannak (i. h. 61, 68), azokat a jelenségeket azonban, melyek csak ezekben fordulnak elő, hibának tartja. Ilyennek ítéli például az ikes ragozást, a keleti nyelvjárásokban előforduló *jöjjön kend nállunk* típusú szerkezetet stb. (i. h. 61–65).

Pápay Sámuel *A' Magyar Literatura' esmérete* c. művében a nyelvek egyik alapvető tulajdonságaként határozza meg a területi változatosságot: „mind a' régi, mind az újabb Nyelvekben is, mellyek nagyobb kiterjedésűek lévén, több Beszédejtésekre ágaztak el” (1808: 82). Pápay – Galeotto Marzióhoz hasonlóan – megemlíti, hogy a magyar nyelvjárások között nincsenek olyan különbségek, amely a megértést befolyásolná. A magyar nyelvjárások közötti eltérésekről így ír: „Jól tudgyuk, hogy másként ejtik a' Magyar beszédet Erdélyben, másként a' Tisza körül, ismét másként a' Dunán túl, sőt másként ejti némelly részben tsaknem minden vármegyge; a' mi több, még azon egy Vármegyének külön Vidékeinn is lehet a' Magyar beszédben különbséget találni” (i. h. 78).

Pápay a magyar nyelvterület több részéről közöl megfigyeléseket, majd megjegyzi, hogy „Mind ezeknél fogva észre lehet venni, hogy a’ Magyar Beszédejtéseket sem lehet tsupán háromfelé Erdélyire, Dunaira és Tiszaira osztani, mert mindenikben legkülönösebbek ismét a’ Székelyeké Erdélyben, a’ Palótzoké a’ Tiszaiában, és a’ Baranyaiaké és Somogyiaké a’ Dunaiban, ’s lehet találni ismét mindenikben többféle különösségeket, de mind ezeket főképpen tsak a’ köznépnél” (i. h. 81–82).

Pálóczi Horváth Adám *A’ magyar nyelv’ dialectusairól* c. pályamunkáját az 1815. évi Marczibányi-kérdésekre készítette el. Pálóczi két fő dialektust különböztet meg: a dunait és a tiszait. Utóbbiról megjegyzi, hogy „ez nagyobb tartománnyal is bír, mint a’ másik, és az író nyelvbe is nagyobb a’ be-folyása; úgy hogy sok szó-ejtései szint-úgy bele olvadtak a’ közönséges de Tudós Dialectusba, mint az Attikaiak a’ görög Communisba” (1821: 21). Pálóczi a két típus közötti határt a következőképpen határozza meg: „tartományi a’ Duna és Tisza között válnak-el egymástul” (i. h.). Pálóczi a tiszaihoz sorolja egész Erdélyt, ugyanakkor felfigyel arra – elsőként –, hogy a dunainak némely kisebb része „az Erdélyi szó-ejtéssel atyafiságot mutat” (i. h. 22). „A’ Baranyai Ormánság és Okor vize melléke [...] igen sokban eggyez az Erdélyi Dialectussal” – írja (i. h. 59). Pálóczi számba veszi a két fő típus főbb sajátosságait, majd a kisebb vidékek néhány jellemző vonását. A dunai típusban kiemeli az *l*-ezést, a labiális *ö*-zést és *ü*-zést, a tiszaiában az *ly*-ezést és a nyílt *e*-zést. A tiszaiában az *ly*-ezés helyett valószínűleg a *j*-zésre utalhatott, mert később azt írja, hogy a tiszaiában „a’ *j* és *ly* egy-formán hangzik” (i. h. 32).

Pálóczi a tiszai dialektus *kiszebb tartományjait* így foglalja össze: „a’ Tiszán-túli, és jelesen Debreczeni: az Erdélyi, a’ Hegy-alljai, és különösen Pataki, és a’ felső, nap-keletibb Tótos Vármegyék” (i. h. 36). A dunaihoz a következőket sorolja: „a’ Dunához közelebb fekvő Vármegyék, a’ Somogyság; a’ Baranyai Ormánság az Okor mellékivel öszve-véve; Vasnak és Zalának nagy része a’ Dunai tartományhoz szítt, hanem ebben különösek a’ Götsej, és a’ Kerka melléke” (i. h. 36).

A palóc nyelvjárást „fülle leg-durvább”-nak (i. h. 36), „leg-tsinatlanabb”-nak (i. h. 70) nevezi, aminek valószínűleg az volt az oka, hogy palóc sajátosságok egy része mögött tót, azaz szlovák hatást gyanított. Noha a palócot a tiszaihoz sorolja, megjegyzi, hogy az ország több részén, még Erdélyben, valamint egészen a Drávaig is található palóc nyelvjárás. Pálócna azonban nem csupán a hagyományos értelemben vett palócot nevezi, említést tesz például Somogynak palócosabb részeiről (i. h. 42).

Gáti István szerint „Mint a’ Nemzet két féle, Irástudó és Irástudatlan: ugy a’ Dialectus is” (1821: 9). „Az Irást tudó magyarok dialectusa kétféle: Tisza-mellyéki és Duna mellyéki. Ezt többnyire a’ Catholicusok, Amazt a’ Protestánsok követik” (i. h. 15). A köznép nyelvjárását illetően több típussal számol: „A’ köznép dialectusa a’ magyar Hazában tsak nem annyi, mint a’ Vármegyék száma” (i. h. 18). Gáti a kettőshangzókkal kapcsolatban megjegyzi, hogy „sokszor, tsak ebből meg lehet esmérn[i] mellyik vidéki az ember” (i. h. 19).

Gáti a köznép dialektusai közül a következő négyről értekezik: 1) *Felföldi vagy Duna mellyéki*; 2) *Alföldi vagy Tisza mellyéki*; 3) *Székely*; 4) *Görgői*. Gáti a négy típus közül az *Alföldi vagy Tisza mellyéki* dialektusról szól a leghosszabban. Megemlíti például a magánhangzók elísióját, melyet később Csűry Bálint oly részletesen leírt. Gáti ezt a nyelvjárást ismerte a legjobban, mivel Szatmár megyei származású volt.

Kassai József az 1815-ös Marczibányi-pályakérdésekre írott válaszában megkülönbözteti a *lexiconi* és a *grammatikai* dialektust. Utóbbi szerinte nincs meg a magyar nyelvben,

mert „a régi magyarok tsak úgy declinálttanak, comparalttanak és conjugálttanak, mint a maiak” (idézi SIMAI 1905: 264). Kassai szerint „tsak Lexiconi Dialectus vagon a’ Magyar Nyelvben, az is tsak Palótz dialectus” (i. h. 265). Pálóczihoz hasonlóan palóc dialektusnak nem csak a hagyományos értelemben vett palócot nevezi: „sőt a’ Rábaközi Palótzok azonn kívül, hogy az *é* betűt elbutítják, még elejébe *i* betűt is tesznek, ezért ezt: *kés* mondják *kiés*, ezt *édes* így ejtik *iédes* nevetségesenn eltáltott szájjal” (i. h. 264–265).

A NYELVJÁRÁSOK SZEREPE AZ IRODALMI NYELV ÉS A KÖZNYELV
SZÓKÉSZLETÉNEK BŐVÍTÉSÉBEN

A vizsgált korszakban az írók, szótárírók az irodalmi szókincs bővítésének céljából szívesen merítették a nyelvjárásokból. Szívesen nyúlt a nyelvjárásokhoz többek között Csokonai, aki élénken érdeklődött a nyelvjárások iránt, tájszavakat gyűjtött, s azokkal élt műveiben. Költői nyelvének vizsgálatában nem mellőzhetjük a különböző tájnyelvi rétegeket: legfőképp anyanyelvjárását és a dunántúli tájnyelvi hatást. Csokonai dunántúli országjárása mintegy négy évig tartott, Bicske és Komárom után Somogyban élt hosszabb ideig, mielőtt hazatért volna Debrecenbe. Szilágyi Ferenc írja, hogy „az a terület, amelyhez Csokonai dunántúli nyelvjárásai élményei elsődlegesen fűződnek, nagyjából a Kaposvár–Nagybajom–Csurgó háromszög által határolt belső-somogyi területnek felel meg” (1974: 26).

Csokonai tudatosan fordult a tájnyelv felé, gyűjtéseit felhasználta dunántúli műveinek stílár színezésére, „couleur locale”-ként (i. h. 216). A költő több mint félszáz dunántúli tájszót tartalmazó jegyzékét feltehetően Márton József számára állította össze. Csokonai dunántúli nyelvjárások iránti érdeklődésében szerepet játszhatott, hogy apja dunántúli származású volt.

Baróti Szabó Dávid *A’ Magyarság’ Virági* c. szólásgyűjteménye függelékéhez fűzött jegyzetében a tájszavakat az írók figyelmébe ajánlja: „Az efféle ki-válogatott, ’s nem mindenütt ismért f zavak az én ítéletem fzerènt a’ közrebotsátást meg-érdemlik; mert többnyire igaz magyar hangzatúak; és azon kívül Hazánkban hol itt, hol amott meg-gyökeredzetek” (1803). Egyúttal arra buzdítja az írókat és poétákat, hogy ismerkedjenek meg a nyelvjárásokkal, s használják műveikben, ami „jót, szépet találnak benne” (i. h.).

Pápay Sámuel azt javasolja, hogy az írók a *környékszók* közül azokkal éljenek, „melyeknek igaz Magyar hangzattya ’s formállattya vagon, de tsak ollyankor, mikor helyettek hasonló értelmű országos szavunk nintsen” (1808: 276).

Kassai az 1816-os Marczibányi-kérdésre írott válaszában felhívja a figyelmet arra, hogy nem kell új szót alkotnunk, ha régi szót találunk, vagy „ha mostanság a’ két Magyar Hazának valamelyly vidékènn olyan tartományi vagy vidéki szóra találunk, a melyly helyesen jegyzi azt, a’ mit közdivatbann lévő szóval nem magyarázhatunk” (idézi SIMAI 1905: 265).

Helmeczi Mihály a már említett Berzsényi-kötetben kitér az irodalmi nyelv szókincsének bővítésére: „Nyelvünk gazdag ugyan, de mind e’ mellett sokra nevelhetni még bőségét 1) a’ provincialismuszok (táj vagy környékszavak ’s szólásoknak) universalizása (egyetemítése) 2) a’ tudományi ’s művészi Mesterszók’ gyarapítása 3) az elavult szavak ’s gyökerek’ felélesztése által” (1816: 32).

Teleki József Marczibányi-jutalmat érdemlő pályaművében ugyancsak foglalkozik a tájszavak kérdéskörével. Álláspontja szerint azok a *vidéki szavak*, amelyek „azon környékben készültek volna, melybe azok még ma is taláthatnak, [...] nem vettethetnek meg; mert valamint az egész nemzetnek vagyon hatalma a maga nyelvét művelni, éppen úgy vagyon minden egyes vidéknek is. [...] A jól készültek, helyesen használtak terjesztését senki sem tilalmazhatja” (1821/1988: 252). Teleki több tájszót is megemlít, mely abban az időben már terjedőben volt: *hölgy, csermely, hullám, idomtalan, silány* stb. Majd megjegyzi, hogy „mennyire lehetne még nyelvünket ilyenek által gazdagítani, ha az ily szavak az országnak minden vidékeiben szorgalmasan összeszedetnének” (i. h. 253).

Teleki úgy véli, hogy „a különböző beszédejtéseket igen nagy haszonnal lehet és kell is a nyelvek tökéletesítésére használni. Ez a magyar nyelvre nézve pedig még annál könnyebben eshetik meg, mivel annak törvényei még egészen elhatározva nincsenek; [...] itten tehát az írásnyelv minden tartózkodás nélkül folyadhatik minden vidéki beszédejtésekhez” (i. h. 270). Teleki szerint a nyelvjárásokat az írásbeliségben is lehetne használni, „ahol az előadás természetét megengedi” (i. h. 274). Néhány külföldi példa említése után felteszi a kérdést, hogy „Miért ne lehetne a palócok, a székelyek magyar nyelvöket némely egyes darabokban használni, anélkül hogy őket gúnyolásunk tárgyának vegyük?” (i. h. 274).

Kazinczy úgy vélte, hogy „az Író nyelve nem a’ Dunai, nem a’ Tiszai, hanem a’ magyar Schriftsprache. Nem szabad máson írni” (KazLev. VIII. 361). Kazinczy elutasította azt, hogy valamely vidék nyelvjárását irodalmi nyelvi rangra emeljék. Attól azonban nem zárkózott el, sőt ő maga is szorgalmazta, hogy tájszavakkal gazdagítsák az irodalmi nyelv szókészletét (RUZSICZKY 1963: 53–54). Kazinczy érdeklődése a tájszavak iránt kevésbé közismert. Pedig a széphalmi mester szorgalmasan feljegyezte az újonnan megismert tájszavakat. Erről erdélyi utazásai során írt levelei is tanúskodnak, amelyekben egy kisebb szójegyzékre valót jegyzett fel. Kazinczy azt is fontosnak tartotta rögzíteni, hogy milyen társadalmi-műveltségi körből származnak adatai (i. h. 62–63). Ruzsiczky Éva szerint Kazinczynek „ha egyébként megnyerte tetszését, egyformán szívesen kedvébe fogadta bármely vidék szavát” (i. h. 64). A széphalmi mester által használt tájszavak között említhetjük meg például az *ácsorog, ádáz, csapat, hullám, kaliba ~ kalyiba, köszméte, meder, rengeteg, szompolyog, vicsorog, vihar, zsvány* szavakat.

Kazinczy a különböző ejtőváltozatok közül azonban már leginkább azt helyezte az irodalmi használatban, amelyik az ő nyelvjárására volt jellemző (i. h. 71). „Ez azonban nem jelenti föltétlenül azt, hogy a maga nyelvjárását előnyben akarta részesíteni az irodalomban; eljárása azzal is magyarázható, hogy akkor a kortársak közül többen a tiszántúli–északkeleti országrész nyelvjárását tartották az irodalomban leginkább használatosnak” (i. h. 72). Előfordult olyan eset is, hogy a dunántúli alakot részesítette előnyben az anyanyelvjárásában használt változattal szemben. Ha országosan két alakváltozat is elterjedt volt, többször meghagyta mindegyiket. Úgy vélhette, ezek az irodalmi stílust változatosabbá tehetik: *nékünk és nekünk, véle és vele, ád és ad, diadal és diadalom* stb. (i. h. 74).

MEGFIGYELÉSEK ÉS VÉLEKEDÉSEK A NYELVJÁRÁSOKRÓL

Decsy Sámuel *Pannóniai Fénisz* c. művében felhívta a figyelmet egy új magyar szótár és nyelvtan szükségességére. Jól látta, hogy „a’ ki nyelvtanító könyvet ír, az a’ nemzet befzéd-

jének módját határozza-meg” (1790: 189). Úgy vélte, ha magyar tudós társaság alakul, az általa elterjesztett nyelvváltozat a nyelvjárások jövőjét is befolyásolhatja: „Hogyha pedig egy Magyar Tudós Tárfaságot fog a’ nemzet fel-állítani, egy ollyat, mellynek minden tagjai gyökeres tudományú emberek lefznek; minden kerület el-hiteti azt magával, hogy azon tudós tárfaság leg-jobb ’s leg-tifztaabb magyarsággal él, és így annak bészédjének [!] ’s írásának modját fogja követni; következésképen az egézf hazában egy bészédnek modja fog uralkodni” (i. h. 189–190).

A nyelvjárásokra sokan úgy tekintenek, mint a magyar nyelv számos régi tulajdonságának őrzőjére. Ez a szemlélet a *Debreceni grammatika* szerzőinél is felfedezhető, ők azonban a nyelvjárások megítélése során azt is figyelembe vették, hogy mennyire hatottak rájuk más nyelvek: „nints annál bizonyosabb, hogy a Magyarok között, még eddig ugyan, a Köznépnel vagyon a tífzta Magyarság, az ollyan Köznépnel tudniillik, a melly leg kevesebb idegen Nemzetűekkel vólt eleitől fogva megelegyedve” (DebrGr. XVIII). Később Kassai József ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg: „Azt sem tehetni fel, hogy azon vidékenn, és azon tartománybann vagyon minden-ha a’ leg-tisztább Magyarság, a’ melly idegen nemzetekkel őszsze nem keveredék” (1817: 16).

A *Debreceni Grammatika* a nyelvjárásokkal külön nem foglalkozik, azonban több helyen utal az egyes országrészekre jellemző sajátosságokra. A szerzők az Előljáró beszéd végén szabadkozva megjegyzik, hogy a dialektusokról „különösen semmit sem írtunk [...]. Nem is telhetik a ki ollyanoktól, a kik életeknek nagyobb és okosabb idejét, többnyire tsak ezenn a Réfzenn töltötték-el. Erre nézve azért a vólna füzükséges, hogy Hazánknak külömböző Réfzeiben lakó tanúlt emberek, fzednék-őfzve ki-ki a maga lakó-földének Dialectusát. [...] Valóbann meg is érdemlené ez, az illyen fszorgalmatoskodást: mert fzés is, hafznos is lenne, egy tekintettel látni, Nyelvünknek külömböző módjait ’s ágazatit” (DebrGr. XXIX).

Kultsár István a *Hazai Tudósítások* első évfolyamában Baranya megyei tájszavakat közöl. Kultsár felfigyelt az *adi, hordozi, tudi, magik, négyke, ollyik, gyeretske, szépke* stb. alakokra (1806: 159). Kultsár felhívja a figyelmet a gyűjtés fontosságára: „Nagy hafznot tennének tehát kik azon külömbféle tájakról közölnék a’ ritkább fzókat, fzó ejtéseket, kifejezéseket” (i. h.).

Pápay Sámuel felfigyel arra, hogy a nyelvjárasi beszélők nyelvjárasiasságát meghatározza, hogy hol és kivel beszélnek. A nyelvjárasi beszédmódot nem tartja hibásnak, ám a nyelvjárasi jelenségek használatát az írói nyelvben nem fogadja el: „De tapasztalásból tudgyuk azt is, hogy midőn a’ paraszt valamelly Úri ember eleibe megy, jobban vigyáz a’ Szóejtésre, ’s tisztábban szóll, mint sem a’ hogy oda haza magok között szoktak bészélleni. Igen kell tehát őrizkednünk attúl a’ hibás állítástúl is, mintha a’ Magyar Köznépnek egész Magyar Nyelve már magában ros volt; tsupán az otthonni hangejtést, a’ Szóknak durva parasztos kimondását értyük mi itt, hogy az nem jöhet be a’ jó Magyar Irónyelv’ alkotásába. Mind megmaradhat otthonn a’ Köznépnek, a Palótnak, a’ Baranyaiaknak is különs Beszédejtése a’ magok házi szükségeire, ’s egymással való társalkodássokra nézve” (1808: 90).

Pálóczi Horváth Ádám az 1815-ös Marczibányi-kérdésekre írott pályamunkájában a nyelvjárás kutatás számos elméleti és gyakorlati kérdését érinti. A nyelvjárás fogalmát így határozza meg: „valamelly vidéknek a’ szóllásban való külömbözését a’ nyelv közönséges formájátúl” (1821: 3). Pálóczi rámutat arra, hogy a nyelvjárásokat viszonyíthatjuk egymáshoz és a köznyelvhez is: „Nem-tsak azt nézzük t. i. a’ vidéki magános Dialectusokban, hogy egyik a’ másiktúl, hanem főképen a’ közönségestúl miben és mennyire távozott-el?” (i. h. 4).

Pálóczi a dunai és tiszai nyelvjárásnak számos sajátosságát egybeveti. Pálóczi a maga korában – Márton, Kresznerics, Kassai stb. mellett – a magyar nyelvjárások egyik legjobb ismerője lehetett: „Götsejben nem tsak a’ köz nép, hanem olvasott és író emberek is mondják *iszen, jába*” (i. h. 20). „A’ Somogyi köz nép így mondja ezeket *mondi, tudi, adi*” (i. h. 28). „Zala Vármegyének nagy résziben kivált a’ Götsejben [...] *gyár, gyer, gyó, gyut, gyég, jár, jer, jó, jut, jég* helyett” (i. h. 29). A keleti nyelvjárásokról is alapos ismeretekkel rendelkezett: „Debreczenben mondják *jer nálunk, hozza[n]k helyett*” (i. h. 21).

Pálóczi felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvjárások nélkülözhetetlenek az etimológiai kutatások számára (i. h. 26). Szófejtéseiben – több-kevesebb sikerrel – nyelvjárási jelenségeket is felhasznál. Több nyelvjárási sajátosságot is hibásnak tekint, ha azoknak etimológiáját nem ismeri, vagy régiségét nem látja igazoltnak. Észreveszi a nyelvjárási jelenségek közötti összefüggéseket: úgy véli, az *ly* és a *j* kérdésében a dunai nyelvjárás irányadó lehet, itt ugyanis az *ly* helyett *l* jelentkezik, a *j* viszont vagy megmarad, vagy *gy*-t ejtenek helyette (i. h. 32). Felfigyel Melius Juhász Péter nyelvének dunántúli és debreceni sajátosságaira is (i. h. 35).

AZ ELSŐ RÉSZLETESEBB LEÍRÁSOK

Ebben a korszakban születnek az első részletes leírások egy vidék nyelvjárásáról. Elsőként Nemes-Népi Zakál György *Eörségnek Leirása* c. kéziratát említhetjük meg. Nemes-Népi az Őrség szülöttként, az őrségi erdők felügyelőjeként jól ismerte a vidék természeti adottságait, népszokásait és nyelvjárását. A kilencven oldal terjedelmű kézirat 1818-ban készült, 1834-ben már az Akadémia kézirtatárában található. Vörösmarty Mihály és Nagy János kiadásra javasolja, erre azonban, nem tudjuk, hogy miért, nem került sor. Mészöly Gedeon 1917-ben egy rövid részletet közölt belőle az *Ethnographiában*. A kézirat teljes terjedelmében először 1970-ben jelent meg két részben a *Vasi Szemlében*. Azóta két újabb kiadás jelent meg immár önálló kötetben: 1985-ben és 2002-ben.

A kézirat három részből áll: az első az Őrségnek fekvését, településeit és természeti adottságait, a második történetét, a harmadik az őrségi embereket, szokásokat és nyelvjárást mutatja be. A kéziratnak helyenként tájias nyelvezete külön említést érdemel, ami arra utal, hogy a szerző maga is jól beszélt az őrségi nyelvjárást. Ugyanakkor a szerző a korabeli köznyelvi szokást is igyekezett követni, s noha a korabeli nyelvújítási szóktól idegenkedett, XVIII. századi nyelvújítási szók helyenként felbukkannak írásában.

A szerző jól látta, hogy az őrségi nyelvjárás „az eredetiségnek és régiségnek sok Szép nyomait mutogatja” (1818: 69). A szerző számba veszi az őrségi nyelvjárás jellegzetesebb hangtani sajátosságait, majd egy őrségi nyelvjárásban írott párbeszédet, személyneveket, földrajzi neveket, tájszavakat és szólásokat közöl.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi első számában Jutalom Tételként „Tizenkét Tsászári Species Aranyot” ajánlottak fel a palócok ismertetésére, melynek része „A’ Palótszág-
nak Nyelvbéli Esmertetése”. Két évvel később jelent meg a folyóiratban Szeder Fábían *A’ Palócok* c. tanulmánya. Szeder ugyancsak felhívja a figyelmet a nyelvjárásgyűjtések szükségességére: „Nemzetünk bővebb ismérte végett szükséges volna hazánknak minden tájából nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk, és azoknak valamennyi különösségeit feljegyeznünk” (1819: 26). A szerző a palócok által lakott területről így ír: „A Nógrád, N.

Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak neveztetnek” (i. h.). Szeder tanulmányában bemutatja a honti és nógrádi palóc nyelvjárás főbb hangtani és alaktani sajátosságait, ezután egy hosszabb szöveget tesz közzé *palóc magyarsággal és közönséges magyarsággal* (i. h. 31–38). Ezt követően tájszavakat közöl (i. h. 38–40), majd a palóc népi építkezésről, viseletről, játékokról, a palócok tulajdonságairól, szokásairól szól.

Még ugyanebben az évben lát napvilágot B. S. *Rövid rajza a ’Gömöri Dialektusnak* c. tanulmánya (1819). A tanulmány szerzője főképp hangtani és alaktani sajátosságokat vesz számba. Valószínűleg a nyílt *ē*-zésre utal, amikor azt írja, hogy Gömörben „minden hosszú *é* keményen hangzik” (i. h. 59). „Különösen pedig leginkább a ’ falusi nép ’ beszédmódját akarom nagyjából előadni, a ’ mint az a ’ Rima ’s Balog-völgyi lakosoknál találhatik, ’s azok közt is hol vastagabb, hol vékonyabb különbözéssel, mert a ’ kik pallérozott emberekkel sokszor öszve jönnek, némellyekbe helyesebb beszédmodot követnek, de egymás közt a ’ falukon szokott Dialektussokat megtartják” – írja a szerző (i. h. 58), aki a dialektusokat romlott beszédmódnak nevezi (i. h. 60), azt vélve, hogy a „különféle Vármegyékben ’s tájékokban, a ’ helyes beszédmódtól sokképen eltávoztak” (i. h. 61). Úgy gondolja, hogy „a ’ különféle Dialektusok mind addig fognak tartani, míg a ’ pórnép, könyvekből a ’ tisztább Magyar beszédet meg nem tanulja” (i. h. 62).

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban a magyar nyelvjárás kutatások történetét a XVIII. század végétől 1821-ig tekintetem át. Erre az időre tehetők az első rendszeres nyelvjárásgyűjtések és az első részletesebb leírások. Sokan az irodalmi nyelv szókincsét szívesen bővítették tájszavakkal. Egyre többen hívják fel a figyelmet a nyelvjárások kutatásának szükségességére, s közölnek tájnyelvi adatokat. Felismerik a nyelvjárásoknak a nyelvtörténeti vizsgálatokban való hasznosíthatóságát, s a nyelvjárások osztályozását is megkísérlik.

Nyelvjárás kutatásunk múltjáról sajnos kevés tudománytörténeti leírás áll a rendelkezésünkre. E tanulmányommal szeretném felhívni a figyelmet a további kutatások szükségességére. Kívánatos, hogy a magyar nyelvjárás kutatások történetéről egy átfogó elemzés készüljön a közeljövőben.

IRODALOM

- BARÓTI SZABÓ Dávid 1784. *Kisdéd Szó-tár, mely a ’ ritkább Magyar szókat az A. B. C. rendi szerént emlékeztető verfekbenn elő-adja*. Landerer Mihály betűivel, Kassán.
- BARÓTI SZABÓ Dávid 1792. *Kisdéd Szó-tár*. Második ki-adás, meg-bővítve. Ellinger János’ betűivel, Kassán.
- BARÓTI SZABÓ Dávid 1803. *A’ Magyarság’ Virági*. Özvegy Weimüllerné’ betűivel, Komárombann.
- BENKŐ József 1791–1792. *A’ magyar és török nyelv mely keveset edgyezzen; a’ magyar szókról való külömb-külobm jegyzésekkel edgyütt; meg-mutatja Benkő József*. Kézirat.
- BENKŐ Loránd 1960. A táji nyelvtípusok szemlélete a XVIII. század második felében. In: Pais Dezső szerk., *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 43–66.

- BENKŐ Loránd – LŐRINCZE Lajos szerk. 1951. *Magyar nyelvjárási bibliográfia. 1817–1949.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- B. S. 1819. Rövid rajza a' Gömöri Dialektusnak. *Tudományos Gyűjtemény* 1819/9: 56–62.
- DebrGr. = *Magyar grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság.* A' Magyar Hirmondó íróinak költségével, Alberti betűivel, Bétsbenn, 1795.
- DECSY Sámuel 1790. *Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-támadott Magyar Nyelv.* Nyomtattott Nemes Trattner János Tamás Könyv-nyomatató Műhelyében, Bétsben.
- DUGONICS András 1820. *Magyar példa beszédek és jeles mondások* 1–2. Nyomtattott Grün Orbán' Betűivel 's Költségével, Szegeden.
- ÉDER Zoltán 1978. *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉDER Zoltán 1999. *Túl a Duna-tájon. Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- GÁLDI László 1957. *A magyar szótáriródlalom a felvilágosodás korában és a reformkorban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GÁTI István 1821. Elmélkedés a' Magyar Dialectusról, Lexiconról, és Helyes Írásról. In: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire* 1–2. Trattner János Tamás' betűivel, Pesten. 2. kötet. 1–103.
- GYARMATHI Sámuel 1794. *Okoskodva tanito magyar nyelvmester.* 1. kötet. Nyomtattott Hochmeijter Márton Betűivel, Kolo'svaratt.
- GYARMATHI Sámuel 1816. *Szótár, melyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbeli szókat rendbe szedett Gyarmathi Sámuel.* Zweck Bertalan betűivel, Bétsben.
- HELMECZI Mihály 1816. Értekezés az úgy nevezett Ujításokról a' Nyelvben. In: *Berzsenyi Dániel' Versei.* Második megbovitett kiadás. Trattner János Tamásnál, Pesten. 4–49.
- JANCSÓ Elemér 1955. *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai.* Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest.
- K.[ARÁCSONYI] Chrysostom 1820. A' Hazafi Olvasóhoz! In: Dugonics András, *Magyar példa beszédek és jeles mondások.* Nyomtattott Grün Orbán' Betűivel 's Költségével, Szegeden. 1. kötet. III–XXXII.
- KASSAI József 1817. *Magyar nyelv-tanító könyv, melyly a' magyar beszédnek, és írásnak szabásait meg-ítélve, gántsolva, és meg-választva adja-elé.* Nyomatá Nádaskay András, S. Patakonn.
- KASSAI József 1833–1836. *Származtató, 's gyökerészó magyar–diák szó-könyv, a' mel' j a' magyar szókat gyökeröknél-fogva nyelv-tanítólag, 's ítéletesenn adja-elé* 1–5. Nyomt. Petrózai Trattner. J. M. és Károlyi Istv., Pestenn.
- KRESZNERICS Ferenc 1831–1832. *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal* 1–2. Kiadták a' magyar nyelv' és a' szerző' néhány barátjai, Budán.
- KazLev. = *Kazinczy Ferenc levelezése* 1–23. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1890–1960.
- KULTSÁR István 1806. A' Magyar Nyelv' Külömbözései. *Hazai Tudósítások* 1. évf. 19. sz. 159.
- LAZICZIUS Gyula 1936. *A magyar nyelvjárások.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- MAKÓ Pál 1793. Egy Magyar Szótárnak készítésére intéző vélemények. *Magyar Hirmondó* 1793. év, 538–541.
- MÁRTON József 1800. *Új német–magyar és magyar–német lexikon vagy is szókönyv. A' második az az a' magyar–német rész.* Wéber Simon Péter betűivel, Pozsonyban.
- MÉSZÖLY Gedeon 1917. Az őrség száz évvel ezelőtt. *Ethnographia* 28: 99–112.
- NEMES-NÉPI ZAKÁL György 1818/1985. *Őrségnek Leírása ugmint: Annak Természete, Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvshokása.* Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Vörös Ottó. Őrségi Baráti Kör, Szombathely.
- PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám 1821. A' Magyar Nyelv' Dialectusairól. In: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire* 1–2. Trattner János Tamás' betűivel, Pesten. 1. kötet. 1–78.

MAGYAR NYUGAT

TÓTH PÉTER: A MAGYAR NYELVJÁRÁSKUTATÁS NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY KORÁBAN

- PÁPAY Sámuel 1808. *A' Magyar Literatura' esmérete*. Első kötet. I. II. rész. Számmer Klára' betűivel, Veszprém.
- RUZSICZKY Éva 1963. *Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában Kazinczy tájszóhasználatára alapján*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SÁNDOR István 1801. Némelly Hientz és Palótz Szóejtések. In: *Sokféle* 7. Streibig Jó'sef' betűivel, Győr. 256.
- SIMAI Ödön 1905. Kassai József a nyelvjárásokról. *Magyar Nyelv* 1: 264–265.
- SÁNDOR István 1808. *Toldalék a' magyar–deák szókönyvhez*. Pichler Antal betűivel, Bétsben.
- [Szaitz Leó] MÁRIAFI István 1788. *Kis magyar frázeológia*. Fűskúti Landerer Mihály, Posonyban.
- SZEDER FÁBIÁN 1819. A' Palóczok. *Tudományos Gyűjtemény* 1819/6: 26–46.
- SZILÁGYI Ferenc 1974. *Csokonai dunántúli tájszógyűjtése*. Nyelvtudományi Értekezések 82. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZŰCS József 1936. *A népryelvi kutatás története*. Spitzer Aladár könyvnyomdája, Budapest.
- TELEKI József 1821/1988. *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által*. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Éder Zoltán. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest].
- VERSEGHY Ferenc 1793/1999. *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe, amely Adelung rendszere, nemkülönbben a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi nyelvjárás alapján készült*. Latinból fordította: Hegyi Balázs. Szerkesztette és az utószót írta: Éder Zoltán. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok.

Házbelső a szalafői Pityerszeren. Szinetár Csaba felvétele

HAJBA RENÁTA

ÁLLANDÓSÁG ÉS VÁLTOZÁS AZ ŐRSÉG BESZÉLT NYELVÉBEN

Nemes-Népi Zakál György leírásában következőképp vélekedik a nyelvszokásról: „A Népeket inkább a ’ nyelv mint a ’ szokások Czimerezik. Ugyannyira hogy ámbátor valamely Nemzet meg nem betsülvén Öseinek szokásbéli örökjeit idegen el fajulásokra hanyatollyon is; mindazonáltal valamig nyelvét meg tartja, Nemzetiségét el nem vesztheti. – A’ Szokások ritkábban jönnek elől és így könnyen változhatnak. A’ nyelv mindennapi és így a’ maga eredetiségét inkább meg tarthatja. A Szokások minden Tartományba, Helységbe sőt házba különbözhetnek; azonképpen a’ Nyelv is, – de még sem annyira, mert a’ nyelvet az érthetőség az egészre nézve egyformaságba tartja (...). Az Eörségghi nyelvszokás, ámbátor némelyek azt vadnak állítják is, és ámbátor némü némü részben netalántán hibás legyen is, az eredetiségnek és régiségnek sok Szép nyomait mutogatja” (NEMES-NÉPI 1818/1985: 69).

Jó érzéssel állapítja meg tehát, hogy a szokások, hagyományok gyorsabban változnak, mint a nyelv. Az Őrségben különösen jellemző, hogy lakói őrzik az archaikus, ősi szavakat, kiejtési módokat, vagyis a nyelvi változás lassabb ütemben zajlik itt, mint másutt Magyarországon. Ez következménye lehet annak, hogy az Őrség olyan Árpád-kori magyar településterület, ahol a lakosság folytonossága sohasem szűnt meg, „élete és nyelve külső hatásoktól viszonylag mentesen fejlődött” (BALÁZS 2018: 154–155). Írásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy az első őrségi nyelvjárásleírás óta mennyiben módosult a térség nyelvallapota. Arra természetesen nem vállalkozhatom, hogy a nyelv minden szintjét áttekintsem, a kérdésre csupán két jelenség viszonylatában próbálok választ adni.

A *Magyar dialektológia (MDial.)* című egyetemi tankönyv az őrségi, a zalai, a hetési és az északnyugat-dunántúli területeket önálló nyelvjáráscsoportként tartja számon a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióon belül. Hozzáteszi: „egyes vélemények szerint önálló csoportnak tartható a göcseji is” (JUHÁSZ 2001: 267). Végh József az őrségi és hetési nyelvjárás határait kutatva megállapítja, hogy a dél-göcseji nyelvjárás fő vonásaiban megegyezik az őrségivel és a hetésivel, nagyobb nyelvi egységet alkotva a nyugati nyelvjárási régióban. Az észak-göcseji viszont nyelviileg elkülönül tőlük. „Észak-Göcsej, a *szegek* vidéke a tulajdonképpeni göcseji nyelvjárás” – írja (VÉGH 1954: 426). A göcseji nyelvjárást egy jelenség határolja két egységre, mégpedig a szóvégi köznyelvi *ó, ő* hang élőnyelvi meg-

valósulása. Észak-Göcsejben nyitódó kettőshangzó (pl. *biru*o, *idü*ö), Dél-Göcsejben pedig *u*, *ü* (pl. *biru*, *idü*) jelentkezik. Végh József ezért észak-göcseji, őrségi és hetési nyelvjárásról ír (i. m. 426). A hetési annyiban különbözik az őrségitől, hogy erősen *ö-ző*. Ha a szóvégi zárt *u*-zást és *ü*-zést jellegzetes őrségi jelenségnek vesszük, megállapítható, hogy az őrségi nyelvjárás tipikus sajátosságai túlterjednek az Őrség határán. A továbbiakban a kiemelt jelenség állandóságát vizsgálom.

Nemes-Népi Zakál György leírásában elsőként a szóvégi *ó*, *ő* helyén ejtett *u*-t, *ü*-t emeli ki mint a leggyakoribb, legáltalánosabb és megjegyzésre méltóbb nyelvsvokást (NEMES-NÉPI 1818/1985: 70). Nemes-Népi megfigyelte azt is, hogy a jelenség egy szótagú szavakban nem jelentkezik: pl. *só*, *tó*, *hó* (i. m. 70), más esetben viszont gyakori: pl. *utusu*, *tudus*, *erüs* (i. m. 71). Kiemelte még, hogy az *ol*, *oly* helyén záró szótagokban is *u* szerepel: pl. *bagu*, *konku*, *bögü* (i. m. 71). Ide vette még a *-ból/-ből*, *-ról/-ről*, *-tól/-től* határozóragok zártabb alakjait is: pl. *házbu*, *tábu* (i. m. 71). Utóbbi megvalósulások – hasonlóan az *-l* ige-képző előtt álló zárt magánhangzókhoz (pl. *parancsul*, *pörül*, *ebiédül*) – is zártabbá válási tendenciák, a Nyugat-Dunántúl nagy részén jellemzőek, ezért mint csak az őrségi nyelvhasználatot meghatározó sajátosságnak nem tekinthetjük őket.

Több mint 50 évvel Nemes-Népi leírása után (1872-ben) Szarvas Gábor, aki Budencz Józseffel és Benczik Árpáddal járta be az Őrséget a népnyelv tanulmányozása végett, szóvégi helyzetben (pl. *disztu*, *erü*, *csöplü*) és relatív töben (pl. *csikuk*) talált példákat a zártabb megfelelésre (SZARVAS 1919: 78). Könnye Nándor *Az őrségi tájszólás* című, a *Magyar Nyelvőr* hasábjain négy részletben 1878-ban megjelent lejegyzésében szintén *u*, *ü*, *i* hangoikat jelöl az *ó*, *ő*, *é* helyén: pl. *szántu* – *szántukat*, *kérekü* *légin*, *az erü* *mellett*, *Hány esztendüs ez a gyermek? Nyócz, imán a tanitu elejbé jár. Nagy ökörverü embér: Nad tudus embér; valamint olvasu, kapdozu, porozu, bizu, tészü, vészü, lészü, Mit keresü itt? A fáro mászu* (KÖNNYE 1878: 272, 419–420).

Az eddigi legrészletesebb leírást Végh József közölte *Őrségi és hetési nyelvatlaszában* (ŐHA.). Végh szerint a zártabbá válás csak az őrségi, hetési és dél-göcseji nyelvjárásban *r e n d s z e r s e r ü*. Ezért az *u*, *ü* megterheltsége ezeken a területeken nagyobb, mint a köznyelvben és a nyugati nyelvjárás egyéb területein. Ehhez hozzájárul az ikes igeragozású egyes szám 2. személyű *-l* rag kiesése, és az előtte álló magánhangzó zártabbá válása: pl. *iszu*, *észü* (1954: 254–260). Az őrségi nyelvet jól ismerő Végh József egyébként így ír Zakál György munkájáról: „Megfigyelései igen jók” (VÉGH 1954: 427). „Nyelvjárási ismeretei ... határozottak, így megbízhatóak” (VÉGH 1990: 113).

A szombathelyi Tanárképző Főiskola magyar szakos hallgatói Szabó Géza vezetésével többször is gyűjtöttek az Őrségben. A tanszéki archívumban 1982 és 1990 közötti felvételeket találunk többségében. Ezek közül 20 órányi hanganyagot hallgattam meg. A felvételek Magyarszombatfán, Kerkáskápolnán, Szalafön, Szattán, Ispánkon, Pankaszon és Óriszentpéteren készültek. Az adatközlők 33 és 83 év közöttiek voltak; nagyrészt elemi iskolát, ritkábban középiskolát végeztek; a falujukból hosszabb időre nem távoztak el, általában a szülei, nagyszülei is ott éltek már. A spontán beszélgetések témája a párvalasztás, a régi szokások, hagyományok, szórakozási lehetőségek voltak, ezen felül a gyűjtők a tanszéken összeállított általános szókészleti kérdőfüzet 255 tételére kérdeztek rá. Általánosságban megállapítható, hogy az 1980-as években nagyon szépen beszélték a nyelvjárást az őrségi falvakban, jól emlékeztek a tájszavakra, ha már nem is használták őket a mindennapokban. A felvételek meghallgatásakor a kiemelt zártabbá válásra koncentráltam. Az elemzés tük-

rében elmondható, hogy a köznyelvi *ó, ő* helyén álló *u, ü* szóvégi helyzetben (pl. *borsu, bunku, csinálu, istállu, szakasztu, elsü, omlu, olcsu, disznuölü, lekszélsü, meddü, munkaerü, nevelü, vindü*), toldalékok előtt (pl. *adual, csomut, hálut, esküviüre, fëlsübe, kérüve, sütübe, temetübe, tökmakköpesztübe, vezetük*), valamint hangsúlytalan helyzetben (pl. *komput, szurus, típrudik, valudi, kenücsöt, palatetüs, tanácselnük, viselüs*) is szép számmal jelentkezik az adatközlők nyelvhasználatában.

Az adatok tükrében úgy tűnik, hogy a Zala-völgyi és a Kerka-völgyi falvak kiejtése között a jelenség meglétében és megvalósulási módjában nincs különbség a szóban forgó jelenség esetében. A gyakoriság tekintetében viszont igen. Mivel az adatközlők száma nem egyezett meg a két csoportban, kiszámoltam az egy főre jutó értékeket. Ez alapján az az óvatos következtetés vonható le, hogy a Kerka-völgyi falvak nyelvhasználata valamelyest nyelvjárásiabb, ott ugyanis körülbelül kétszer több köznyelvi *ó, ő* helyén álló *u-t, ü-t* adagtoltam. Ez a megállapítás azonban akkor lenne pontosabb, ha az adatközlők életkora megegyezne.

Nemes-Népi Zakál György még nem ír a kettőshangzók jelentkezéséről a szóvégi *ó, ő* helyén. Végh József azonban már kijelenti, hogy „kezd megjelenni az *ó, ő*-nek megfelelő *uo, üö*” (VÉGH 1954: 428; vö. ÓHA. 76). A jelenségről Juhász Dezső megjegyzi, hogy „egyfajta kontamináció történik: a nyitódó kettőshangzó előtagját a peremnyelvjárási *u, ü, i* motiválja ..., az utótagját a központibb elhelyezkedésű nyelvjárási középső nyelvállású *ó, ő, é-i*. A két változat »házasságából« születtett utódok a nyitódó kettőshangzók” (JUHÁSZ 2016: 260). A zárt magánhangzós adatok a kései ómagyar korra datálhatók, a nyitódó kettőshangzók inkább a XVI. századtól szaporodtak meg. N. Fodor János – elsődlegesen az északkeleti diftongálás eredetével foglalkozva – a rendszertől függő hangeltolódás végeredményének tartja a nyitódó kettőshangzók megjelenését (N. FODOR 2012, 2013). A vizsgált hanganyagban is talákoztam természetesen diftongussal szóvégi helyzetben (pl. *donguo, szëcskuo, varrunüo, meddüo*), toldalékok előtt (pl. *tollfoszuoba, igazgatuot, Szalafüön, esküvüön*) és szóösszetételekben (*sodruofo, mosuodeszkanak*) *ó, ő* helyén, ám a zárt megfelelésekhez képest csak elenyésző számban. A Kerka-völgyi falvak beszélt nyelvében több diftongust találtam (egy főre jutó értékek tekintetében) a vizsgált helyzetekben, mint a Zala-völgyében.

A hangfelvételek elemzésén túl átnéztem a területhez kapcsolódó – Velemér és Kotormány, Óriszentpéter, Kerkáskápolna, Kercaszomor, valamint Pankasz nyelvjárást vizsgáló –, a tanszékünkön 1983–1990 között írt öt szakdolgozatot. Gyetvay Piroska Zsuzsanna megállapítása, hogy az *ó, ő* már előfordul szó végén. Az idős kercaszomori adatközlők, ha ritkán is, de mondtak példákat erre (pl. *csecsemő, zászló*), de a leggyakoribb még az *u, ü* a körükben. Ritkábban nyitódó diftongusok is hallhatók (pl. *szülüöve, juo*). Gyetvay Piroska statisztikai adatai szépen mutatják a köznyelv felé haladó változást. Míg az idősek abszolút szóvégen 83,7%-ban, toldalék előtti helyzetben 91,4%-ban zárt *u-t, ü-t* ejtettek, illetve a középkorosztály abszolút szóvégen 75,9%-ban, toldalék előtti helyzetben 68,7%-ban, a fiatalok addig már csak 37,5% és 22,73%-ban a két helyzetben.

Érdekes eredményre jutott Erdélyi Erika Kerkáskápolnán vizsgálódva. Az *ó* szóvégi köznyelvi előfordulása gyakoribb ott, az *ő* esetében viszont a nyelvjárási változatok jelentkeznek többségében. A vizsgálat alapján a fiatalok már nem ejtenek nyelvjárási változatokat, a középkorúak szó végén csak 30,7%-ban, toldalék előtt fele-fele arányban. Az időskorúak

többségében (64,4%-ban és 68,18%-ban) még a zártabb variánsokat ejtik, ez az arány tehát valamivel alacsonyabb Kerkáskápolnán, mint Kercaszomoron.

Részösszegzésképp megállapítható, hogy az 1980-as években még sok őrségi – főként idős- és középkorú – beszélő nyelvhasználatában volt fellelhető a zárt *u*-zás, *ü*-zés a diftongusos megjelenések és a köznyelvi alakok mellett.

A másik jelenség, amellyel röviden foglalkozom, az *l*-ezés. Zakál György így ír erről: „Az *ly* – helyett ittott *l*-et mond az Eörségi Ember, p.o. Ille, ollan, nyavala, halluk, valluk satb. Kérdés, melyik job, vallyuk e, vagy valluk? – Valluk a’ Szógyökhöz, Vallom, közelebb van. – A ki az *ly* – bötüt a’ Magyar nyelvbe bé hozta, az a’ *j*-t vagy nem esmerte, vagy arrul meg felejtkezett” (i. m. 73). A palóc *ly* helyén álló *l* (*ll*) és az *l(l) + j* kapcsolatának *ll*-ben realizálódó ejtése általános a Nyugat-Dunántúlon, ez tehát nem tipikus őrségi sajátosság. Azért választottam mégis, mert kíváncsi voltam, milyen mértékben érvényesül a köznyelvi hatás egy a régió beszélt nyelvét markánsan jellemző jelenség esetében. Könnye Nándor így ír erről: „Lágy *ly*-et sohasem ejtenek az őrségiek, inkább megkeményítik, s megduplázák. *Mëllen embër? Ille, ollan. Mëlik vót? Nëm ëllik, ollik* stb.” (1878: 322). Végh József is az *l* funkcionális megerheltségének növekedését figyelte meg: pl. *hel, kálho, selëm, halla, tanulla* (VÉGH 1954: 254). De néhány szóban már *j*-t mondtak több községben: pl. *gojva, hejë* (1954: 428). Az *lj > ll* viszont szívósan tartotta magát (i. m. 428). A hangfelvételek ilyen szempontú vizsgálatának tanúsága, hogy az *l*-ezésre találhatunk még adatokat, de a köznyelvi megvalósulások nagyobb arányban jelentkeznek már. Az *l(l) + j > l(l)* (pl. *morzsulla, enáspángulla, abálla, allát, utullán*) jellemzőbb, mint az *ly* helyén ejtett *l* (pl. *engedilt, mëllen, illenyeket, hupolagos, taval*), az is inkább csak bizonyos szavakban figyelhető meg (pl. *ille, ollan*). Utóbbira a Zala-völgyiek felvételeiben találtam több példát, előbbire a Kerka környékiekében.

Arra a kérdésre, hogy nyelvi változás vagy állandóság jellemző-e inkább az Őrségben, rövid vizsgálatom alapján az az óvatos válasz látszik helyénvalónak, hogy mindkettő megfigyelhető jelenségtől függően. A nyugat-dunántúli nyelvjárási régióban általánosan jellemző, szélesebb elterjedtségű *l*-ezés kevésbé áll ellen a változásnak. Míg a jellegzetesen őrségi zárt *u*-zás, *ü*-zés szilárdabban tartja magát. A nyelvjárási változatok még ma is jelen vannak a terjedő köznyelvi alakok mellett.

„Ha összevetjük Zakál György nyelvjárás-leírását a XIX. század elejéről a ma beszélt nyelvvel, azt látjuk, hogy az őrségiek ma is majdnem úgy beszélnek, mint ezelőtt 150 évvel” – írta Dömötör Sándor 1987-ben. A köznyelviesedés természetesen nyomon követhető, de talán nem olyan mértékű, mint másutt. Az őrségi nyelvjárás állandóságának egyik fő eleme a köznyelvi *ó, ő* helyén álló szóvégi zártabb *u, ü* megőrzése (vö. VÉGH 1987: 552, 1990: 120).

Az általam elemzett adatok azonban már 28–36 évesek. Egy friss gyűjtés biztosan érdekes tapasztalatokkal szolgálhatna. Újabban Teperics József foglalkozik az őrségi és a hetési nyelvjárás-terület újragyűjtésével – Végh József nyelvatlaszával való összevetésben valóságosidő-vizsgálatot végezve (lásd TEPERICS 2016). Nagy érdeklődéssel várjuk eredményeit.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- BALÁZS Géza 2018. Az Őrség nyelvjárásának szó- és frazémakészletéből. Az Őrség nyelvi feltárása. *Vasi Szemle* 72: 152–169.
- DÖMÖTÖR Sándor 1987. *Őrség*. Őrségi Baráti Kör, Szombathely. 96–100.
- N. FODOR János 2012. A magyar magánhangzórendszert érintő hangeltolódás tendenciájának nyelvjárási vonatkozásai. Az északkeleti nyitódó kettőshangzók kialakulásának lehetséges módjáról. In: É. KISS Katalin – HEGEDŰS Attila szerk., *Nyelvelmélet és dialektológia* 2. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 136–153.
- N. FODOR János 2013. A magyar nyitódó kettőshangzók kialakulásának rendszerszerű sajátosságai. In: KÁDÁR Edit – SZILÁGYI N. Sándor szerk., *Analógia és modern nyelvleírás*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 84–98.
- JUHÁSZ Dezső 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS Jenő szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–324.
- JUHÁSZ Dezső 2016. A magyar nyelvjárástörténet néhány kérdése. *Magyar Nyelv* 112: 257–268.
- KÖNNYE Nándor 1878. Az őrségi tájszólás. *Magyar Nyelvőr* 7: 270–272, 320–323, 371–373, 417–420.
- NEMES-NÉPI ZAKÁL György 1818/1985. *Eörséghnek Leirása. ugmint: Annak Természete, Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvszokása. a' mellyeket öszve szedegetett Nemes-Népi Zakál György 1818-dik Esztendőben*. Szerkesztette: Vörös Ottó. Őrségi Baráti Kör, Szombathely.
- SZARVAS Gábor 1919. A göcseji s az őrségi nyelvjáráshoz. *Magyar Nyelvőr* 48: 78–80.
- TEPERICS József 2016. Az őrségi és hetési nyelvjárás újragyűjtése felé. Módszertani kérdések és előzetes adatok. In: CZETTER Ibolya – HAJBA Renáta – TÓTH Péter szerk., *VI. dialektológiai szimpozium*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács – Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék. Szombathely–Nyitra. 591–600.
- VÉGH József 1954. Az őrségi és hetési nyelvjárás ismertetése. I–II. *Magyar Nyelvőr* 78: 249–260, 423–428.
- VÉGH József 1959. *Őrségi és hetési nyelvatlasz* (= ÖHA.). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VÉGH József 1987. Észrevételek az őrségi nyelvjárás újabb kori állapotáról. *Magyar Nyelv* 83: 548–555.
- VÉGH József 1990. Az őrségi nyelvjárás mai képe. (A nyelvi változásokról.) In: BALOGH Lajos – KONTRA Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1988. október 5–6-án rendezett élőnyelvi tanácskozás előadásai*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 113–120.

PUSZTAY JÁNOS

EGY NYELVCSALÁD TÜNDÖKLÉSE ÉS...*

Sokat, de talán mégsem eleget beszélnek arról, hogyan alakul a világ nyelvi helyzete, s általános a vélemény, hogy a világ nyelveinek nagy része veszélyeztetett helyzetben van.

A világon beszélt nyelvek számát általában 6–7 ezerre becsülik (MAFFI 1999, GORDON 2005). A 2019-es évet az ENSZ az őshonos nyelvek évének nyilvánította. Ebből az alkalomból a következő adatokat tették közzé: a világon hétezer nyelv van, a föld népességéből 370 millió az őslakos, akik 90 országban élnek, 5000 különböző kultúrát képviselnek. A 7000 nyelvből 2680 nyelvet tartanak veszélyeztetettként nyilván.

A nyelvek száma évről évre néhány százalékkal csökken. A 12 legnagyobb számban beszélt nyelven beszél a világ lakosságának a fele (NETTLE–ROMAINE 2000). A legelterjedtebb nyelvek a többiek rovására terjeszkednek, amelyek így – egy nyelvcsere következtében – kihalásra vannak ítélve (MAFFI 1999, CRYSTAL 2000, TSUNODA 2001).

A nyelvek jövőjét illetően különböző jóslatok láttak napvilágot. Az optimista feltételezés szerint a XXI. század végéig a nyelvek mintegy 50%-a kihal vagy a kihalás veszélye fenyegeti (KRAUSS 1992). (Ezt az álláspontot képviseli az UNESCO is – UNESCO 2003a.) Ugyancsak Krauss fogalmazott meg egy pesszimista jóslatot is, amely szerint a ma beszélt nyelvek 90-93%-a fog a század végéig eltűnni vagy kihalás előtti fázisba kerülni (UNESCO 2003b).

Végző soron csak 3–600 nem veszélyeztetett nyelv fog fennmaradni, amelyeket a szülők továbbadnak a gyermekeiknek. Ezek azok a nyelvek, amelyeket legalább egymillióan beszélnek, esetleg néhány kisebb nyelv. A legpesszimistább jóslatok szerint csupán az a 40–50 nyelv marad meg, amelyekre a Microsoft software-je és a Nokia telefonmenük le vannak fordítva (RANNUT 2003).

Az alábbiakban egy nyelvcsalád konkrét példáján mutatom be, mi várható az elkövetkező évtizedekben.

* Az írás egy hasonló címmel készülő könyv néhány témájának rövid változata. Ezzel az írással köszöntjük az őshonos népek évét.

1. A FINNUGOR NÉPEK A TÖRTÉNELEM HULLÁMVASÚTJÁN

Az oroszországi finnugor (és szamojéd) népek és nyelvek helyzetének alakulása az elmúlt száz év alatt hullámvasútra emlékeztet. A hullámvasút irányát az aktuális vagy hosszútávú politika határozza meg.

Az első **csúcspont**ként az 1920–30-as éveket tarthatjuk számon, amikor az ún. lenini kisebbségpolitika érdeméből Oroszország, illetve a Szovjetunió őshonos népeinek nyelvei úgy fejlődtek, ahogy azelőtt sohasem. Szélesítették a nyelvhasználat lehetőségeit, megalkották a szükséges terminológiát.

Az már más kérdés, milyen célokat szolgált Lenin kisebbségpolitikája. Lenin ifjúkorában – még Uljanov néven – a Kazányi Egyetemen tanult, ahol annak idején Ilminszkij professzor akarta pravoszláv hitre téríteni a Volga–Káma-régió pogány és muzulmán vallású népeit – méghozzá anyanyelvükön, lévén, hogy ezek a népek nem tudtak oroszul. Ezért anyanyelvükön – például mordvin nyelveken, mari és udmurt nyelven – képezetett papokat (pópákat) és tanítókat. Lenin innen véve a mintát anyanyelvükön akarta megnyerni a bolsevizmusnak az őshonos népeket. (PUSZTAY 2006)

Kétségtelen érdem, hogy a nyelvek fejlődtek, megerősödött státuszuk, megszületett és fejlődött a szépirodalom. Létrehozták a nemzeti iskolák hálózatát, amelyekben a tanítás az őshonos népek anyanyelvén folyt.

Az 1930-as évek derekától kezdve egyre erősödött a sztálini terror, amely nem kímélte az őshonos népeket sem. Az ún. SOFIN-ügyben (a finnugor népek szövetsége, amely a KGB elődszervezete által koholt ügy volt; ennek lényege, hogy a Szovjetunió finnugor népei észts és/vagy finn vezetéssel finnugor államot akartak létrehozni) kivégezték több finnugor nép értelmiségi vezetőit.

Egyébként Oroszország az egyetlen állam, amelyik – ellentétben az ókori Hellasszal – kétszer is beleléphet ugyanabba a folyóba. A 2000-es évek közepén moszkvai lapokban jelent meg a hír, miszerint Észtország és Magyarország azért támadják nemzetközi fórumokon (pl. EP) Oroszországot, hogy létrehozassák a finnugor köztársaságot, ily módon megszerelve a finnugor népek lakta területek ásványi kincseit, lévén, hogy mind Észtország, mind Magyarország természeti kincsekben szegény ország. Az igaz, hogy 2005–2008 között – részben az én közreműködésemmel – az Európa Parlament plenáris ülésein gyakran hangzott el felszólalás az oroszországi finnugor népek képviselőit ért atrocitások miatt.

De térjünk vissza az eredeti gondolatmenethez: megkezdődött az oroszosítás, de még megmaradhettek az anyanyelv szempontjából fontos nemzeti iskolák. A II. világháború – vagy ahogy a Szovjetunióban nevezték: a nagy honvédő háború – alatt is százával jelentek meg például finnugor nyelveken kiadványok, tankönyvek, szépirodalom, napilapok, sokkal több, mint az elmúlt évtizedekben.

A hullámvasút csúcspontját a **mélypont** követte. A nyelvek oroszosítása már az 1950-es években nagyon erős volt, mindenekelőtt a szakszókincsben: az 1920–30-as években megalkotott saját nyelvű szakszavak helyett orosz jövevényszavakat használtak. Az 1960-as

években bezárták a nemzeti iskolákat, így módon megszűnt az anyanyelvű oktatás lehetősége. A néhány évtizedes pangást, majd a Szovjetunió széthullását eufória követte, amely már gorbacsovi politika – a glasznosztj és a peresztrojka – idején megkezdődött.

Az 1990-es esztendő új **hullámot**, új emelkedést hoztak. Az évtized elején megélnék a nemzeti mozgalmak. 1992 decemberének elején Sziktivkárban, a Komi Köztársaság fővárosában megalakult a Finnugor Népek Világkongresszusa elnevezésű szervezet. Az 1990-es években és a 2000-es évek elején egymás után fogadták el a finnugor köztársaságokban a nyelvtörvényt, amely biztosítja az őshonos nép nyelvének – regionális – államnyelvi státuszát, együtt az orosz nyelvvel. Az egyetlen kivételt Karjala (Karélia) képezi, ahol mind a mai napig nincs ilyen nyelvtörvény. Ennek pedig az az oka, hogy az oroszországi föderális törvények szerint csak olyan nyelv lehet államnyelv, amelyet cirill betűkkel írnak, márpedig a finnhez közeli karjalai nyelv a latin ábécét használja.

Nemzetiiskola-szerű oktatási intézmények kezdtek meg működésüket, amelyekben erősödött az anyanyelv helyzete.

1992-ben, amikor Sziktivkárban részt vettem a fentebb említett szervezet megalakulásán, elvittek a nemzeti gimnáziumba, amelyben az oktatás nagy része komi nyelven folyt. Minden tanulónak választania kellett egy nagyobb finnugor nyelvet, vagyis finnt vagy magyart. A többség a finnt választotta, de volt egy magyar nyelvet választott osztály is. Az osztály meglátogatásakor megígértem, hogy az osztály 10 – magyar szempontból – legjobb diákját és tanárukat meghívom a következő nyáron egy kéthetes intenzív magyar nyelvtanfolyamra Szombathelyre. Erre sor is került 1993 nyarán. Ebből az ötletből született meg a hungarológiai nyári egyetem gondolata, amelyet 1994-től kezdve szervezünk – kéthetes, orosz nyelvű kurzusként oroszországi finnugor népek képviselőinek, egyetemistáknak, újságíróknak, tanároknak, mikor ki jön. Kezdetben a nyári egyetemeket Szombathelyen, az azóta megszüntetett Uralisztikai Tanszék keretében tartottuk, az utóbbi évtizedben pedig Badaconyotomajban, az általam alapított Collegium Fenno-Ugricum intézetben.

A 2000-es évektől újra **hullámvölgyet** tapasztalunk:

- nem sikerült újra létrehozni a nemzeti iskolák hálózatát;
- néhány évvel ezelőtt az oroszországi tantervekben addig kötelező jelleggel szereplő regionális komponenst – amelynek keretében tanították az anyanyelvet, az anyanyelvű irodalmat stb. – fakultatívvá tették;
- így módon az anyanyelv egyre inkább kiszorul az iskolai életből: a kisebbségi nyelvet anyanyelvként lehet tanulniuk az anyanyelvű tanulóknak és államnyelvként a nem anyanyelvűeknek – mindezt heti 1–2 órában; ez mindenekelőtt a falusi iskolákban történik, a városokban nagyon ritkán, ha egyáltalán;
- Oroszországban egymás után zárják be az egyetemeken az anyanyelvet tanító és kutató intézeteket, vagy vonják őket össze orosz nyelvű intézetekkel; miközben például Lettországon 2018 szeptemberében a Lett Egyetem (Riga) innovációs központja keretében megalakult a gyakorlatilag már kihalt lív nyelv és kultúra intézete;
- a finnugor népek világkongresszusa egyre inkább bürokratikus intézménnyé vált; a finnugor és szamojéd népeket képviselők nagy része már nem beszél az általa képviselt nép nyelvét – ezért nevezem őket megélhetési kisebbségieknek;

– 2012-ben a finnugor népek 6. világtalálkozóján, Siófokon a vendéglátó magyar fél – hagyományainak megfelelően – a találkozó összes résztvevőjének (mintegy 800 vendégről van szó, akiknek a zöme oroszországi finnugor területekről érkezett) egy elegáns versantológiát ajándékozott: a Fűzfa Balázs válogatta 12 legszebb magyar verset különböző finnugor nyelvű fordításokban, Masszi Ferenc grafikáival; sok résztvevő azonban nem vitte magával az antológiát, mivel abban a magyar versek orosz nyelvű fordítása nem volt olvasható;

– a finnugor népek világtalálkozása mint szervezet központja, főhadiszállása Helsinkiben van; a 2008-ban a nyugat-szibériai Hanti-Manszijszkban tartott találkozón az oroszországi finnugor köztársaságok képviselői hangos szóval követelték, hogy a főhadiszállást helyezték át valamelyik oroszországi finnugor köztársaság fővárosába; Helsinki mellett csak néhány kis nép képviselője szólalt fel, mondván, hogy őket Helsinkiben jobban meghallgatják, mint Moszkvában; a helyzet egyre feszültebbé vált, ezért szót kértem mint az elnökség (a négy fős koordinátori tanács) Magyarországot képviselő tagja, s elmondtam, hogy

- a finnugor népek világtalálkozása oroszországi nemzeti szervezete semminemű érdemi tevékenységet nem folytat,
- a finnugor népek világtalálkozása nemzetközi szervezet, és amennyiben a főhadiszállás Oroszországba kerül, orosz szervezetté alakul, s ők fogják kezelni az Észtorország, Finnország és Magyarország által befizetett tagsági díjat (Oroszország egy centtel sem járul hozzá a költségekhez),
- s végül: amíg én képviselem Magyarországot a szervezetben, a főhadiszállás kérdésében az ilyen felvetéseket meg fogom vétetni, s mivel a találkozó szabályai szerint konszenzusos döntésre van szükség, a konszenzus nem fog létrejönni;
- a fentebb már említett siófoki találkozón az orosz elnököt képviselő oktatási miniszter beszédében kijelentette, hogy a finnugrisztika tisztán orosz ügy, hiszen annak összes eredménye Oroszországban született – a finnugrisztika bölcsője Oroszországban ringott, az első jelentős kutatók, mint például Sjögren, Castrén, Wiedemann – amint az a nevekből is látszik (PyJ) – oroszok voltak, a Kalevala anyagát Oroszországban gyűjtötték stb.;
- az őshonos népekre mért legnagyobb csapás Putyin elnök 2017 júliusában – éppen egy finnugor köztársaság fővárosában, Joskar-Olában – tartott beszéde volt, amelyben kijelentette: senkit nem lehet kényszeríteni arra, hogy olyan nyelvet tanuljon, amelyet nem akar, azaz nem lehet kötelezővé tenni a nem őshonos népből származó tanulóknak, hogy – heti 1–2 órában államnyelvként – tanulják az őshonos nép nyelvét; a beszéd következményeként megszűnt a nem orosz államnyelv kötelező tanulása, és az őshonos népből származó szülőknek is kérvényezniük kell, ha azt akarják, hogy gyermekük tanulja őseik nyelvét, s mindehhez az iskola beleegyezésére is szükség van.

2. A KISEBBSÉG-POLITIKA POLITIKAI KERETEI

Három tényezőt említek:

a) Oroszország közigazgatási átszervezése,

- b) hiányzó falupolitika,
c) a nyelv és az élettér összefüggése.

a) Az Oroszországban tervezett és részben már megvalósított közigazgatási 'peresztrojka' (átszervezés) végzetes lesz az őshonos népekre nézve. 2005-ben megszűnt a Komi-permják Autonóm Körzet, az egyetlen közigazgatási egység, amelyben a névadó finnugor nyelvű nép többségben volt. Ennek következtében a komi-permjákok elveszítették mégoly korlátozott államiságukat, a saját parlamentet és a saját kormányt. A Komi-permják Autonóm Körzetet nem a szomszédos, velük azonos nyelvet beszélő és azonos kultúrát ápoló Komi Köztársasággal egyesítették, hanem az orosz többségű Perm megyével, így létrehozva a Permi táj (Permskij kraj) elnevezésű közigazgatási egységet, s ezáltal a komi-permjákok részaránya a korábbi 59%-ról 4%-ra zuhant. Ha ténylegesen is működni kezdenek a papíron már meglévő régiók – Oroszország hét régióra oszlik, és az ún. Volga-régióhoz tartoznak a csuvasok, a tatárok, a baskírok, a finnugorok közül a mordvinok, a marik és az udmurtok –, minden őshonos nép elveszíti államiságát olyan közigazgatási egységbe kerülvén, amelyben az oroszok alkotják a többséget, s amelyben nem tudják képviselni érdekeiket, nem is szólva arról, hogy az egyes népeket ki lehet játszani egymás ellen, a *divide et impera* elv megvalósításával.

b) A finnugor népek zöme falun él. Sorsukon keresztül látjuk, hogy Oroszországnak nincs falupolitikája. A termelőszövetkezetek megszűntek, rossz az infrastruktúra, nincs elegendő tőke a magángazdálkodások megindításához. A népek jövőjét biztosítani képes fiatalság előtt az az alternatíva áll: vagy beköltöznek a munka reményében a városba, s itt felgyorsul az asszimilációjuk, vagy otthon maradnak falujukban, ahol munkanélküliként tengődnek, és sorsuk az alkohol valamint a kábítószer. A nyelv és a kultúra megtartása és továbbadása ellehetetlenül.

c) A nyelv és az élettér szoros kapcsolatát mutatja a Nyugat-Szibériában élő manysik, hantik és nyenyeczek sorsa. A halászatból, vadászatból, gyűjtögetésből és rénszarvastartásból élő népek élettére összeszűkült, mert talpuk alatt hatalmas olaj- és gázmezők vannak. A ki-termelés érdekében az őslakosokat megfosztják életterüktől, és – úgymond – felemelik őket az európai civilizációba: modern lakásokba költöztetve őket. Ezzel azonban elveszik tőlük hagyományos foglalkozásukat, megélhetési módjukat, ők pedig nem tudnak hozzászokni az új életkörülményekhez. Reménytelen helyzetükben nő az alkohol- és a kábítószer-fogyasztás, amelynek következménye nem csupán a nyelv és a hagyományos kultúra elvesztése, hanem az emberek fizikai megsemmisülése is.

3. A NYELVCSALÁD A MENNYISÉG ÉS A MINŐSÉG TÜKRÉBEN

A nyelvcsalád tündöklését és bukását – Brechtől véve a jelenség megnevezését (lásd *Magahonny városának tündöklése és bukása*) – a mennyiség és a minőség alapján lehet megítélni. A mennyiséget érintő kérdések:

- hány nyelvből áll a nyelvcsalád,
- hogyan alakul a nyelvet beszélők száma,

- hány ember tartja az adott nyelvet anyanyelvének,
- milyen az őshonos nép aránya az etnikai hazában,
- az őshonos nép hányad része él diaszpórában.

Az így kialakult helyzet okai lehetnek

- politikaiak,
- lélektaniak és
- szakmaiak, azaz

a nyelv státusza, a nyelvhez és a nyelvet beszélő néphez való viszony, továbbá a nyelv minősége, azaz a nyelv fejlettségi szintje, ami a nyelv széleskörű használatának előfeltétele.

Mindezek a kérdések elvezetnek a minőség kérdéséhez, amellyel összefüggésben beszélni kell

- a nyelvfejlesztésről és
- a nyelvi igényességről.

A továbbiakban ezekről a kérdésekről adok áttekintést, elsősorban az Oroszországban élő finnugor népek és nyelvük helyzetét illetően, de röviden kitérek az észti, a finn és a magyar nyelvvel kapcsolatos kérdésekre is.

3.1. A **menyiségi** elemzés szomorú képet mutat. Mind a nyelvek, mind a nyelveket beszélők lélekszáma csökken – ez utóbbi szempontból a finn kivételt képez.

3.1.1. *A finnugor (uráli) nyelvek száma*

Előljáróban meg kell jegyezni, hogy nyelvcsaládunk egykori fénykorában is kicsi volt. Összevetésül érdemes megtekinteni néhány számadatot az egyes nagyobb nyelvcsoportokra, nyelvcsaládokra vonatkozóan. A sémita nyelvek családjában mintegy 700 lingvoníma található, a csádi nyelvek/nyelvjárások száma kb. 200, az ausztróázsiaiaké kb. 450. Az ausztrónéz nyelvek 1200 lingvonímával szerepelnek, a kelet-indonéz nyelvek 600, az óceániai nyelvek 1800, a pápua nyelvek 1300, Ausztrália és Tasmánia nyelvei 1600, Afrika 3200, az indián nyelvek 3000 lingvonímával képviseltetik magukat. A kreol és a pidzsin nyelvek száma mintegy 160. Mindemellett figyelembe kell venni, hogy a szakirodalomban ugyanannak a nyelvnek, nyelvjárásnak két, esetleg több elnevezés is van, azaz a lingvonímák száma meghaladja a nyelvek számát. (PUSZTAY 1985)

Az uráli nyelvcsalád tündöklését az az időszak jelentette, amikor a nyelvcsaládban több nyelvet beszéltek, mint manapság, továbbá amikor a globalizációs és a többnyelvű államokban a helyi asszimilációs nyomás kisebb volt, mint ma.

Amíg Oroszország őslakói évente csak egyszer, az adó lerovásakor találkoztak az oroszokkal és az orosz nyelvvel, nyelvüket nem fenyegette veszély. A magyar nyelv, bár csak 1844-ben vált hivatalos nyelvvé, a nép nyelveként – Herder pesszimista jóslata ellenére – virágzott, ha nem is volt képes kielégíteni magasabb igényeket, például a tudomány nyelveként. Éppen ezért alapították meg 1825-ben a tudományos akadémiát. Hasonló volt a helyzet az észti és a finn nyelv esetében is.

Az uráli nyelvcsaládot tündöklésekor mintegy 30 nyelv alkotta, ma rokon nyelveink száma körülbelül 20. A legnagyobb veszteséget a déli szamojéd nyelvek csoportja szenvedte el, amelybe ma már csak egy nyelv, a szölkup tartozik, de egy-két száz évvel ezelőtt még

hat. A mator, a taigi, a kojbal és a karagassz több mint száz évvel ezelőtt halt ki. A kamassz nyelv 1985-ig őrződött meg, mégpedig egyetlen személy által. Igaz, hogy a kamassz nyelvet már az 1920–30-as években kihalt nyelvnek tekintették, de az észti kutató, Ago Künnap az 1960-as években rátalált Klavgyija Plotnyikovára, akitől még nyelvi anyagot is sikerült gyűjtenie. Plotnyikova ugyan nem született kamassz, de gyermekkorában kamasszok között élve elsajátította a nyelvet. Mint a nyelv utolsó hordozóját hívták kongresszusra, konferenciákra. Egy alkalommal megkérdezték tőle, hogyan sikerült megőriznie a kamassz nyelvet, hiszen nem akadt beszélgetőtársa. Azt felelte: kamasszul imádkozom. És miért éppen kamasszul? Ha oroszul imádkoznék, nem biztos, hogy a Jóisten éppen engem hallgatna meg, hiszen oroszul 150 millióan imádkoznak, de kamasszul én vagyok az egyetlen, engem biztosan meghallgat. Plotnyikova halálától (1985) jó harminc év telt el, körülbelül annyi, amennyi az utolsónak vélt kamassz halála és Plotnyikova felbukkanása között. Lehetséges, hogy az Altaj-Szaján vidékén valaki rátalál egy még utolsóbb kamasszra.

Nyelvcsaládunk finnugor ágából eltűnt a merja és a muroma nyelv, de hasonló sors vár a lívre, a vótra, az izsórra is, a revitalizációs törekvések ellenére. A merja és a muroma nyelv emlékéit a toponímia őrzi, vagy éppenséggel az ős-orosz hősi énekek (a bylinák), lásd például az Ilja Muromecről szólót. A Moszkva közelében fekvő Murom városa is az egykori muroma nép nevét őrzi.

Mi a kritériuma annak, hogy egy idiómát nyelvként határozunk meg? Az egyik feltétel a kölcsönös érthetőség lehet. Ezen az alapon a norvég és a svéd nyelvet **egy** nyelvként foghatjuk fel, mivel a norvégok s a svédek – ki-ki az anyanyelvén beszélve is – megértik egymást (HUTTERER 1999).

Az egykori Jugoszláviában a hivatalos nyelv a szerbhorvát volt. A két nyelv annyira közel áll egymáshoz, hogy beszélőik nehézség nélkül értik egymást (NYOMÁRKAY 1999). A különbség az írásban és például a vallásban van. A horvátok a latin ábécét, a szerbek a szerb kirilllicát használják, a horvátok római katolikusok, a szerbek ortodoxok. Jugoszlávia szétesése után mind a horvátok, mind a szerbek megteremtették saját államukat, s attól kezdve nyelvészek hada dolgozik azon, hogy bebizonyítsa: az **egy** nyelv tulajdonképpen **kettő**. Bernard Shaw jut eszembe, aki szerint Angliát és az Egyesült Államokat a közös nyelv választja el egymástól.

A finnugor népek világkongresszusának konzultatív bizottságában, amelyben minden uráli nyelvet beszélő nép képviselteti magát, a finneket a finnországi finnek, a Botteni-öböl északi partvidékén a svéd oldalon élő *meän kieli* (a mi nyelvünk) közösség és az Észak-Norvégiában élő kvének képviselik. Mind a meän kieli közösség, mind a kvének állítják, hogy ők nem finnek, bár finnül (vagy egy finn nyelvjárást) beszélnek.

Észtországban aktuális kérdés, hogy a Dél-Észtországban beszélt võru-i és szetu nyelv az észti nyelv nyelvjárása vagy önálló idióma.

A magyar nyelvet illetően: a mai Magyarország területén beszélt nyelvjárások között nincsenek lényeges különbségek, a nyelvjárások beszélői megértik egymást. A határon túli magyarok között azonban van egy csoport, a moldvai csángók, akiknek a nyelve jelentősen eltér a többi magyar nyelvjárástól és a magyar irodalmi nyelvtől – nem csupán a román jövevényszavak, hanem az archaikus nyelvállapot miatt is. A szakemberek között vita van arról, hogy a csángók nyelvét magyar nyelvjárásként vagy a magyarhoz közel álló önálló

nyelvként kell-e értelmezni. Ők maguk egyébként nem magyarnak, hanem római katolikusnak tartják magukat – ezzel is megkülönböztetve magukat az ortodox románoktól.

Néhány finnugor nyelvet illetően felmerül a kérdés:

- **egy** komi nyelvről kell-e beszélnünk, vagy komi és komipermják nyelvről,
- **egy** mordvin nyelvről kell-e beszélnünk, vagy erza és moksa nyelvről,
- **egy** mari nyelvről kell-e beszélnünk, vagy mezei mari és hegyi-mari nyelvről,
- **egy** lapp nyelvről kell-e beszélnünk, vagy többről,
- **egy** hanti nyelvről kell-e beszélnünk, vagy hatról.

A komi és a komi-permják nyelv gyakorlatilag azonos, nincsenek megértési nehézségek. Az egykori Szovjetunióban a komi és a komi-permják nyelv szétválasztása és ennek alapján két etnikai terület (köztársaság és autonóm körzet) létrehozása egy 1925-ös politikai döntés eredménye volt. A döntés megfelelt a *divide et impera* elvnek. Ez érvényesült a közműltban is, amikor megszüntették a Komi-permják Autonóm Körzetet (lásd fentebb).

Az erza és moksa kérdés némileg bonyolultabb. Ez a két idióma mind a fonológiában, mind a morfológiában és a szókincsben mutat különbségeket. Szakértők szerint e két nyelvváltozat hasonlósága 80%-ra tehető.

A mezei és a hegyi-mari nyelvváltozat között a különbség kisebb, mint az erza és a moksa között.

A lapp esetében a megértés alapján különböző nyelvekről kell beszélnünk, ahogy a lapp nyelv(ek) ismert kutatója, a finn Pekka Sammallahti professzor már egyik könyvének címében is többesszámot használ (SAMMALLAHTI 1998).

A hanti nyelvváltozatok között is akkora különbség van, hogy célszerű hat nyelvről beszélni (RÉDEI 1995, SIPOS 1999: 1138).

Mi hát a helyes megoldás: támogatni vagy elvetni kell a különböző nyelvváltozatok egységes nyelvként való elfogadását? A nyelv a nemzet építésének fontos eszköze. Az oroszországi finnugor nyelvek esetében helyesnek tartom az **egy** hivatalos nyelv stratégiáját, azaz legyen **egy** komi, **egy** mari, **egy** mordvin stb. nyelv, amelyeknek természetesen lehetnek, mint ahogy vannak is, helyi változatai. Ez a megoldás segít elkerülni a *divide et impera* elv alkalmazását. Nem mindegy, hogy például a Mordvin Köztársaságban 150 ezer erza és 150 ezer moksa él vagy 300 ezer mordvin. Ezt az elvet igen nagy nyelvjárási különbségeket felmutató és kis közösség által beszélt nyelvváltozatok esetében azonban már nem érdemes alkalmazni.

Abban az esetben viszont, ha a nemzet szilárd és egészséges, továbbá rendelkezik önálló állammal, nem félnék önálló nyelvként elismerni az országban beszélt nyelvváltozatokat önálló nyelvként, amennyiben azt a nyelvközösség kívánja.

Láthatjuk tehát, hogy a megértés fontos, de nem az egyetlen szempont. Fontos szerepe van a politikai státusznak is – azaz: rendelkezik-e az adott nyelvközösség önálló állammal (lásd Norvégia, Svédország), vagy a többség alkalmazza-e a *divide et impera* elvet (lásd Szovjetunió és Oroszország).

Az önálló nyelv meghatározásához kapcsolódik az öntudat. Tapasztalataim azt mutatják, hogy mind az erzáknak és a moksáknak, mind a mezei és hegyi mariknak erős az öntudatuk, amennyiben a nyelveik közötti viszonyról van szó. Ugyanezt az erős öntudatot azonban nem látom az anyanyelv és az orosz nyelv viszonyában. Nem tudom, az öntudat

N É Z E T E K

PUSZTAY JÁNOS: EGY NYELVCSALÁD TÜNDÖKLÉSE ÉS...

követeli-e meg az önálló nyelv szükségességét vagy a nyelv követeli-e meg az öntudatot, de mindenesetre köztük valamiféle kölcsönhatás van.

3.1.2. A demográfiai helyzet

Megállapítható, hogy – a finnek kivételével – minden uráli nép esetében kedvezőtlen a helyzet.

Az oroszországi uráli népek lélekszámának alakulása 1989–2010 között:

nép	1989	2002	eltérés	2010	eltérés
mordvin	1.073.000	843.350	–21%	744.237	–12%
udmurt	715.000	636.906	–11%	552.299	–13%
mari	643.000	604.298	–6%	547.605	–10%
komi	337.000	293.406	–13%	228.235	–22%
komi-permják	147.000	125.235	–15%	94.456	–25%
karjalai	125.000	93.344	–26%	60.815	–35%
vepsze	12.000	8.240	–33%	5.936	–28%
hanti	22.000	28.678	+30%	30.943	+8%
manysi	8.000	11.432	+38%	12.269	+7%
Kolai-lapp	1.800	1.991	+10%		
nyenyec	34.000	41.302	+21%	44.640	+8%
szőlakup	3.600	4.249	+16%		
nganaszan	1.300	834	–35%		
enyec	200	237	+19%		

2004-ben, a finnugor népek 4. vilá kongresszusán Tallinnban a finnugor népek jövőjéről tartott, kritikus hangvételű plenáris előadásom politikai botrányt váltott ki, mivel azt hangsúlyoztam, hogy Oroszország finnugor népeit a többség részéről asszimilációs nyomás éri, és többször is kivetítettem a szót: *ruszifikáció*, azaz oroszosítás. Előadásomban idéztem statisztikai adatokat, egyebek között az 1989-es és 2002-es népszámlálás adatait. A nyenyec, manysik és hantik kivételével minden nép esetében jelentős létszámcsökkenést tapasztalunk. Eljátszottam a tendenciával, és kiszámoltam, hogy amennyiben 13 évenként hasonló méretű népességcsökkenés következik be, mi várható 2095-re. Fel akartam hívni a figyelmet arra, hogy évszázadunk végén a finnugor népek lélekszáma igen nagy mértékben csökken. Például a mordvinoké a közel egymillió százezerről mintegy 200 ezerre. Az előadás után odajöttek hozzám a mordvin küldöttség tagjai, köztük egy demográfus, aki azt mondta, hogy én túlságosan optimista vagyok. Ők kiszámolták, hogy az utolsó ember, aki valamelyik mordvin nyelvet beszél, nagy valószínűséggel a 2060-as években hal meg.

Ami pedig az északi népek létszámemelkedését illeti, az csupán egy statisztikai játék. Arról van szó, hogy az északi népek jelentős állami támogatást kapnak, ezért érdemes az újszülötteket valamelyik északi nép tagjaként anyanyelvre nevelni. Csakis így érthető, hogy például a manysik lélekszáma 13 esztendő alatt (1989–2002 között) közel 50%-kal nőtt, ami nem történhetett volna meg természetes úton. A lélekszám emelkedésével nem járt együtt a nyelvi tudatosság erősödése, ellenkezőleg: egyre kevesebben tartják anyanyelvüknek őseik nyelvét.

VASI SZEMLE

2019. LXXIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Észtországban az többségi észt lakosság mellett jelentős orosz kisebbség is él. Az észt statisztikai évkönyv (*Eesti statistika aastaraamat. 2016.*) és az észt statisztikai hivatal adatbázisa (az alábbi adatsorban a 2017-re vonatkozó értékek ez utóbbiból való) szerint:

	1989	2000	2016	2017	változás 1989–2017
észt	963.281	930.219	906.806	904.639	-6,09%
orosz	474.834	361.178	330.283	330.206	
egyéb	14.095	9.410	13.292	25.422	
ismeretlen	0		7.919	11.574	
<i>összesen</i>				<i>1.315.635</i>	

Az oroszok létszámának 1989–2000 közötti jelentős csökkenése annak köszönhető, hogy Észtország 1991-ben újra elnyert függetlensége után sok orosz (például a katonaság) visszatelepült Oroszországba.

Az észték létszáma 28 év alatt 6,09%-kal csökkent. A függetlenség újbóli elnyerése óta arányuk az Észt Köztársaságban állandónak tekinthető: 2000-ben 71,07%, 2016-ban 71,85%, 2017-ben 71,78%.

Finnország népessége a finn statisztikai évkönyv adatai szerint (*Suomen tilastollinen vuosikirja 2017*) 1940–2016 között az alábbiak szerint alakult:

év	összes	finn	%	svéd	%	lapp	%	egyéb	%
1940	3.695.617	3.327.534	90,04	353.985	9,58	2345	0,06	11.753	0,32
1950	4.029.803	3.670.918	91,09	348.286	8,64	2347	0,06	8.252	0,20
1960	4.446.222	4.108.269	92,40	330.538	7,43	1312	0,03	6.103	0,14
1970	4.598.336	4.286.895	93,23	303.406	6,60	2240	0,05	5795	0,13
1980	4.787.778	4.476.807	93,50	300.482	6,28	1343	0,03	9146	0,19
1990	4.998.478	4.675.223	93,53	296.738	5,94	1734	0,03	24.783	0,50
2000	5.181.115	4.788.497	92,42	291.657	5,63	1734	0,03	99.227	1,92
2010	5.375.276	4.857.903	90,37	291.153	5,42	1832	0,03	224.388	4,17
2016	5.503.297	4.857.795	88,27	289.540	5,26	1969	0,04	353.993	6,43

– érdekes összefüggés: miközben a finnek lélekszáma folyamatosan növekszik, arányuk az ország összlakosságán belül csökken, köszönhetően a nagyfokú bevándorlásnak (lásd *egyéb*);

– miközben az őshonos népesség (finn, svéd, lapp) lakosságon belüli aránya folyamatosan csökken, az egyéb nyelvűeké jelentős mértékben nő, 2016-ban már meghaladta a svéd őslakosság létszámát és arányát (5,26%, illetve 6,43%).

Az egyéb nyelvű népesség származási régió szerinti megoszlása:

	1990	2000	2010	2016
EU:	12.515	30.672	69.883	112.405
egyéb Európa	6.283	34.001	66.134	92.117
más:	8.373	34.554	88.371	149.471

N É Z E T E K

PUSZTAY JÁNOS: EGY NYELVCSALÁD TÜNDÖKLÉSE ÉS...

– figyelemre méltó az oroszok létszámának ugrásszerű növekedése:	3.884	28.205	54.559	75.444
– az <i>egyéb</i> létszámának növekedése:	2.009	4.225	12.349	19.901
– az arab nyelvűek létszámának növekedése:	1.138	4.892	10.415	21.783
– a szomáliak létszámának növekedése:	0	6.454	12.985	19.059
– a kurdok létszámának növekedése:	179	3.115	8.032	12.226
– a perzsák létszámának növekedése:	291	1.205	5.020	10.882

A *magyarság* demográfiai helyzetét illetően:

A 2011-es népszámlálási adatok szerint Magyarország lakossági összetétele:

magyar	8.314.029 – 78,2% (2000-hez képest csökkent a létszám)
cigány	308.957 – 3,6% (nőtt)
német	131.951 – 1,6% (nőtt)
szlovák	29.647 – 0,3% (nőtt)
román	26.345 – 0,3% (nőtt)
horvát	23.561 – 0,3% (nőtt)
szerb	7.210 – 0,1% (nőtt)
szlovén	2.385 – 0,0% (csökkent)
egyéb	73.399 – 0,9% (közel háromszorosára nőtt)
nem válaszolt	1.455.883 – 14,7% (forrás: <i>wikipedia (olvasva: 2018. dec.9.)</i>)

A magyarok viszonylag alacsony aránya legalább részben valószínűleg azzal is magyarázható, hogy sokan nem válaszoltak erre a kérdésre.

A Központi Statisztikai Hivatal évkönyve (*Magyarország 2017.* – Budapest, 2018) szerint 2018. január 1-jén Magyarország lakossága: 9.771 ezer, 26,9 ezerrel kevesebb, mint egy évvel korábban.

A jogszerűen Magyarországon tartózkodó külföldiek száma 156 ezer:

- 65%-uk Európából (Románia – 15%, Németország – 11%, Szlovákia – 6%, Ukrajna – 5,7%),
- 28%-uk Ázsiából (zömmel kínaiak és vietnámiak),
- 3,4% az amerikai kontinensről.

Az évkönyv nem foglalkozik a Magyarországon honos nemzetiségekkel.

Magyarország lakosságának alakulása 1950–2100 között (ezerben):

1950	9.338
2017	9.722
2030	9.235
2050	8.279
2100	6.388

(forrás: *UN – World Population Prospect. The 2017 Revision. United Nations, New York, 2017*)

Az ENSZ adatai az összlakosságra vonatkoznak, beleszámítva a nemzetiségeket is.

A Központi Statisztikai Hivatal Népeességudományi Intézete szerint Magyarországon 2060-ra 7,9 millió lakos várható.

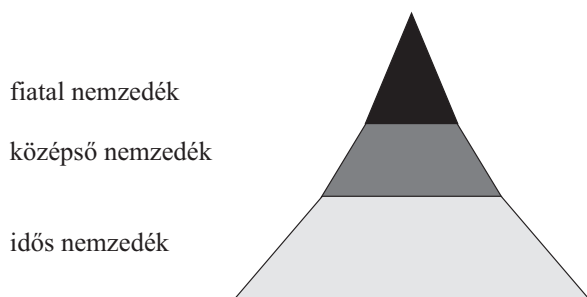
3.1.3. Anyanyelvválasztás

A kérdés azért fontos, mert szoros összefüggés van az anyanyelv és a nemzeti identitás között. A *Suomen kielen tulevaisuus* (A finn nyelv jövője – HAKULINEN et al. 2009) című tanulmánykötetből idézek – azért ebből, mert élesen szembenáll a finn külpolitika utóbbi években tapasztalt gyakorlatával, lásd például a migránskérdésben képviselt finn álláspontot –, tehát: „A finnek identitása, az, hogy kik vagyunk vagy kik próbálunk meg lenni, központi nemzeti érték. Az ilyen értékeket a nemzetek készek megvédeni minden rendelkezésre álló eszközzel és módon. Az identitás arra a kultúrára épül, amelyik körülvesz bennünket, és amelyben felnőttünk. A kultúra a maga részéről kapcsolódik a nyelvhez, amelyet használunk, mert a nyelv pillér és a világ leképezésének eszköze, amelynek révén tud csak működni a kultúra.” (HAKULINEN et al. 2009: 10.)

Az oroszországi finnugor népek anyanyelvválasztása az 1989. és a 2002. évi népszámlálás adatai szerint (ezerben)

	1989	2002	különbség
mordvinok:	740 (=69%)	615 (=73%)	+4%
udmurtok:	506 (=71%)	464 (=73%)	+2%
marik:	527 (=82%)	488 (=81%)	-1%
komik:	239 (=71%)	217 (=74%)	+3%
komi-permjákok:	105 (=71%)	94 (=74%)	+3%
karjalaiak:	61 (=49%)	53 (=57%)	+8%
hantik:	14 (=64%)	14 (=48%)	-16%
manysik:	3 (=38%)	3 (=25%)	-13%
nyenyecsek:	27 (=79%)	32 (=78%)	-1%
szőlőkupok:	1.7 (=47%)	2 (=50%)	+3%
<i>összesen:</i>	<i>2223.7</i>	<i>1982</i>	

Nincsenek adataim arra vonatkozóan, hogyan oszlik meg a finnugor anyanyelvét használó lakosság az életkor szerint. Tapasztalatom az, hogy minél fiatalabb, minél magasabb iskolai végzettségű és minél városiasabb környezetben él, annál kevésbé kötődik szülei, nagyszülei nyelvéhez. A helyzetet a korpiramissal lehet szemléltetni:

Az anyanyelv választás nem csupán Oroszország finnugor népei esetében mutat kedvezőtlen képet, vannak gondok a magyar mint anyanyelv helyzetével is a határon túli magyarok között. Emellett Magyarországon megfigyelhető az anyanyelv korlátozott használata, elsősorban a tudományos életben. A Magyar Tudományos Akadémia, amelyet 1825-ben azért alapítottak, hogy elősegítse a tudományok és a művészetek magyar nyelvű művelését, ma nem ismeri el tudományos munkaként a természettudományok, a műszaki és az orvostudományok területén a magyarul írt műveket, csak az angol nyelvűeket. A kutatási pályázatokat angolul kell benyújtani. A professzori kinevezések feltétele a kellő számú angol nyelvű, s lehetőleg külföldön megjelent publikáció. Ez hátrányosan érinti a filológia, főként a magyar irodalom és nyelv kutatóit. Az eljárás azonban alapvető emberi-nyelvi jogokat is sért, mivel mindenkinek joga van anyanyelvén hozzájutni mindenféle ismeretekhez. A jelenlegi gyakorlat csökkenti az anyanyelv presztízsét, hosszú távon pedig az lehet a következménye, hogy bizonyos tudományos területeken nem fejlődik a terminológia, és ezeken idővel nem lehet majd magyar nyelven előadásokat tartani, illetve publikálni.

Finnország

A fentebb már említett *Suomen kielen tulevaisuus* című könyvben olvashatjuk: „Az egész iskolarendszer nagy változások előtt áll: az elemi iskola és a középiskola oktatási rendszerét próbára teszik sok helyen a csökkenő évfolyamok; a felsőoktatás megújítása napi politikai kérdés. Hosszú távú kihatású döntéseket készítenek elő, amelyek kihatnak a finn nyelv használatára, nevezetesen helyzetének gyengülésére” (HAKULINEN et al. 2009: 11.). „Bár a finn nyelv jól van és sokoldalú életet él, használati területe beszűkül, főként a természettudományokban és a műszaki tudományokban, valamint a nemzetközi vállalkozásokban. A finn mint a tudomány nyelve helyzetéről már régóta folyik aggodalmaskodó hangnemű vita. Világossá vált, hogy a finn nyelv helyzete önmagától nem őrződik meg, a finn nyelv mint a társadalom valamennyi területén használandó nyelv megmaradása az egyre kisebbé váló világban tudatos gondoskodást igényel.” (HAKULINEN et al. 2009: 11.)

Észtország

Mintegy másfél évtizeddel ezelőtt kutatást végeztek, amelynek során középiskolásokat és észt szakos egyetemistákat kérdeztek arról, elképzelhetőnek tartják-e, hogy Észtországban az angol legyen a hivatalos nyelv. Statisztikailag nézve a megkérdezettek száma jelentéktelen volt, a kutatásba mindössze kétszer 30-40 fiatalat vontak be. Az eredmény azonban meglepő: a megkérdezettek 10-20%-a elképzelhetőnek tartotta, hogy az angol legyen Észtország hivatalos nyelve (KAIVAPALU–MUIKKU-WERNER 2000).

Mintegy tíz évvel ezelőtt az egyik észtországi egyetem rektora javasolta, hogy az észt felsőoktatásban át kellene térni az angol nyelvű oktatásra. Ezzel kapcsolatban csak arra emlékeztetek, hogy volt idő, például a cári időszakban, amikor a tartui egyetemen az orosz volt az oktatás nyelve (még a város nevét is megváltoztatták – Jurjevre). Érdekes, hogy amíg az orosz nyelvet az ellenség nyevének tartották – például a szovjet megszállás évtizedeiben –, az észt nyelv volt a nemzeti tudat legfőbb támasza. Ma viszont nem veszik észre, hogy az angol nyelv ugyanolyan ellenséges gyilkos nyelv (*killer language*) és az amerikai civilizáció épp olyan gyilkos civilizáció (*killer civilization*), mint volt az orosz nyelv és az orosz civilizáció. A két helyzet közötti lényeges különbség, hogy az USA nem szállta meg Észtországot – legfeljebb tudomásul vette Észtország (és más országok) szovjet megszállását.

3.1.4. *Kisebbségben az etnikai hazában*

Oroszország minden finnugor népe kisebbségben él a róla elnevezett területen, legyen az köztársaság vagy autonóm körzet. Ez a helyzet megnehezíti vagy egyenesen ellehetetleníti a nép érdekeinek érvényesítését, például – ahogy azt Karjala esetében láthatjuk – a nyelvtörvény elfogadását.

nép	1989 – arány (%)	2002 – arány (%)
karjalaiak	10,0	9,2
mordvinok	32,5	31,9
marik	43,3	42,9
komik	23,3	25,2
komi-permjákok	60,2	59 > 4
udmurtok	30,9	31
hantik	0,9	1,2
manysik	0,5	0,7

A komi-permjákok esetében bekövetkezett radikális változás a fentebb már tárgyalt közigazgatási átrendeződésnek – a Komi-permják Autonóm Körzet Perm megyével való összeolvasztásának – a következménye.

Észtországban és Finnországban az észti, illetve finn lakosság nincs kisebbségben, de arányuk az összlakosságon belül kedvezőtlenül alakul.

Az észtek aránya a lakosságon belül (Pusztay János számítása az *Eesti Vabariik 100* című könyv adatai alapján):

- 1922 – 87,61%
- 1934 – 88,11%
- 1941 – 89,20%
- 1959 – 74,58%
- 1970 – 68,22%
- 1979 – 64,72%
- 1989 – 61,52%
- 2000 – 67,89%
- 2011 – 69,72%
- 2016 – 68,83%

A finneknek a lakosságon belüli arányára vonatkozóan lásd a táblázatot fentebb.

3.1.5. *Diaszpóra*

A diaszpórában élők helyzete előnytelen, mert az anyanyelv és a nemzeti kultúra ápolása, a szükséges intézményhálózat kialakítása nehezebb, mint az etnikai hazában. Ugyanakkor azonban gyakran megfigyelhető, hogy a diaszpórában élők etnikai és nyelvi tudatossága erősebb, mint az etnikai hazában élőké.

Minden finnugor nép esetében jelentős diaszpóráról beszélhetünk. A magyarság esetében terminológiai probléma merül fel, ugyanis az egykori magyarországi, ma szomszéd állami területeken élőket nem diaszpóramagyaroknak, hanem határon túli magyaroknak nevezük, a diaszpóra a világ többi országában élő magyarokra vonatkozik. (Ebben az összefüggésben akár az etnikai haza fogalmát is újra kell értelmezni, hiszen a határon túli magyarok továbbra is az – egykori – etnikai hazában élnek.)

Az oroszországi finnugor népek közül a mordvinok mintegy 75%-a, a marik fele, az udmurtok és a komi-permjákok 30-40%-a él az etnikai haza területén kívül.

Az *Eesti Vabariik 100* kötet adatai szerint jelenleg kb. 170 ezer észtek él külföldön, vagyis az észtek mintegy 19%-a (123. oldal). A legnagyobb külföldi észtek közösségek (20 ezer fő fölött) Finnországban, Svédországban, az USA-ban és Kanadában vannak.

A Finnország határain kívül élő finnek jelentős csoportot alkotnak Svédországban. Egy részük még a svéd uralom alatt költözött Svédországba, más részük az 1950–60-as években gazdasági kivándorlóként települt át a szomszédos országba. Becslések szerint az USA-ba és Kanadába 1980-ig mintegy 400 ezer finn vándorolt be.

A trianoni békediktátum következtében a magyarság mintegy egyharmada a jelenlegi országhatárokon kívülre került, a mai Szlovákiába, Ukrajnába, Romániába, Szerbiába, Horvátországba, Szlovéniába és Ausztriába. A magyar nyelv jövője szempontjából célszerű áttekinteni a határon túli magyarság körében végbemenő demográfiai folyamatokat is.

A legnagyobb számú magyar kisebbség **Romániában** él, Erdélyben, a Partiumban és Bukarestben. A 2011-es népszámlálás szerint 1,3 millió vallja magát magyarnak. 1992 óta létszámuk 13,6%-kal csökkent, a szórványban élők esetében 30%-kal. 1990 óta folyamatos a magyarok kivándorlása, az úti cél Magyarország helyett inkább a nyugat-európai államok. A székelyföldi magyarság viszonylagos biztonságban érezheti magát, magyar többségű, magyar nyelvű közegben él. Moldvában és a dél-erdélyi szórványban élő magyarság helyzete kilátástalannak tetszik, őket fenyegeti a teljes elrománosodás veszélye, ami egy emberöltőn belül végbemehet. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

Anyanyelv és nemzetiség Erdélyben

év	anyanyelv	nemzetiség
1930	1.476.233	1.349.563
1966	1.625.702	1.597.438
1992	1.619.735	1.603.923
2002	1.429.473	1.415.718
2011	1.251.696	1.219.312

(forrás: wikipédia: romániai magyarok. olvasva 2018. december 16.)

Mind a magyarok létszáma, mind a magyart mint anyanyelvet vállalók létszáma csökken. Feltűnő viszont, hogy a magyart mint anyanyelvet vállalók száma meghaladja a magyar nemzetiségűek (avagy azt vallók) számát.

A **Felvidéken** a száz évvel ezelőtti több mint egymillió magyarországi magyarság a rendszerváltás idejére 567.296 főre csökkent, lélekszámuk ma már nem éri el a félmilliót sem (486.467). A magyarok közel fele magyar többségű településen él. A vegyes házasságban élők aránya 25%. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

népszámlálás	magyar	magyar anyanyelv	nyilvánosan használt	otthon használt
2001	520.528	572.929		
2011	458.467	508.714	391.577	472.212

A 2011-es népszámlálás során 458 467 személy (közel 62 ezerrel kevesebben, mint 2001-ben) vallotta magát magyarnak, ami Szlovákia lakosságának a 8,5%-át jelenti. A magyart anyanyelvként használók száma azonban mindkét népszámlálás adatai szerint mintegy 50 ezerrel magasabb, mint a magukat magyarnak vallók lélekszáma. (wikipédia, olvasva 2018. december 16.)

A **Délvidéken** valamivel kevesebb mint 300 ezer a magyarok lélekszáma. Súlyos gond az elvándorlás, gyakoriak a vegyes házasságok. Csak néhány 8–20 ezres településen van magyar többség (például Zentán, Magyarkanizsán, Adán, Csantavéren). A kedvezőtlen demográfiai viszonyok, a vegyes házasságok és a kivándorlás miatt évente 4000-rel csökken a magyarok lélekszáma. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

Kárpátalján, amelynek lakói az elmúlt valamivel több mint 100 évben öt állam állampolgárai voltak anélkül, hogy elhagyták volna szülőföldjüket (Osztrák–Magyar Monarchia, Csehszlovákia, Magyarország, Szovjetunió, Ukrajna). Trinanon után lélekszámuk 180 ezer volt, ma 150 ezer. A magukat magyarnak vallók 97,2%-a a magyart nevezte meg anyanyelvének (ZUBÁNICS 2018). A 114 magyarok lakta település közül 78-ban többségben van a magyarság. A színmagyar falvakban nincs asszimiláció, ám a vegyes településeken és a városokban erős. További veszélyforrás a lakosság öregedése és a kivándorlás, amelynek népszerű célpontja Magyarország. A határmenti területeken még sokáig fennmaradhatnak a magyar közösségek, köszönhetően annak, hogy a kishatár-átlépővel lehetőségük van munkát vállalni Magyarországon. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.) Az utóbbi években megerősödött ukrán nacionalista-soviniszta politika tükröződik a nyelvtörvény-tervezetekben is, amelyek célja „az ország egynyelvűségének a megteremtése” (REZES 2018).

Horvátországban a 2011-es népszámlálás szerint 14.048 fő vallotta magát magyarnak. Kétharmaduk Eszék-Baranya megyében él. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

Burgenlandban a magyarok száma 5000 fő körül van, zömük négy településen (Felsőőrött, Alsóőrött, Felsőpulyán és Őrszigeten) él. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

Szlovéniában a Muravidéken 5–6 ezer magyar él. (forrás: <http://www.demokrata.hu/hir/hataron-tul/lassan-elfogyo-magyar-szigetek>; olvasva: 2018. december 12.)

3.2. A kialakult helyzet okai

3.2.1. Politikai okok

Mivel az önálló állammal rendelkező három finnugor nyelvű népnek, az észteknek, a finnek és a magyarnak is van hátrányos helyzetben élő kisebbsége, az oroszországi finnugor népek pedig a saját etnikai hazájukban is kisebbségben élnek, csak a kisebbségekkel kapcsolatos politikai okot említem.

Az oroszországi finnugor népek közül azoknak, amelyek köztársasági státuszt kaptak (karjalaiak, komik, marik, mordvinok és udmurtok), jogukban áll önálló nyelvtörvényt alkotni. A karjalaiak kivételével mind meg is tették az 1994–2004 közötti időszakban. A nyelvtörvény kimondja, hogy az adott köztársaságban az őshonos nép nyelve az orrosszal egyenrangú – regionális – államnyelv. Karjalában egy ilyen törvényt – nem fogadtak el, mert a föderális nyelvtörvény kimondja, hogy államnyelv csak cirill betűkkel írt nyelv lehet, márpedig a karjalai nyelvet hagyományosan latin betűkkel írják.

A törvény megléte azonban nem elegendő ahhoz, hogy az adott nyelvet széleskörűen használják. Különböző okoknál fogva a finnugor nyelveket nem használják a politikában, a gazdasági életben, egyre kevésbé a kultúrában, s mindinkább kiszorul az iskolából is. Féltő, hogy az oroszországi finnugor nyelvek a kihalás előszobájaként is felfogható „konyha-nyelvi” státuszba süllyednek.

3.2.2. *Lélektani okok*

A **vegyes házasságok** a kisebbségben élők nyelvire mindenütt negatív hatással vannak. A kisebbséghez tartozó fél, akár férfi, akár nő, automatikusan áttér a többségi házastárs nyelvére, gyerekeiknek is túlnyomó részt a többségi nyelvet adják tovább, s csak ritkán használják ki a kétnyelvűség előnyeit. Ez a jelenség nem csupán az oroszországi finnugor népek körében általános, ugyanezt figyelhetjük meg például a határon túli magyaroknál is.

Ha egy nyelvet nem lehet használni az élet minden területén, kezdve a családoktól az iskolán át a tudományig, a politikáig, gazdasági életig, a nyelv óhatatlanul elveszíti **presztízsét**. A presztízs megerősítését kedvezően befolyásolhatják a nyelvközösség ismert személyiségei, politikusok, vezető értelmiségiek azzal, hogy a nyilvánosság előtt használják anyanyelvüket.

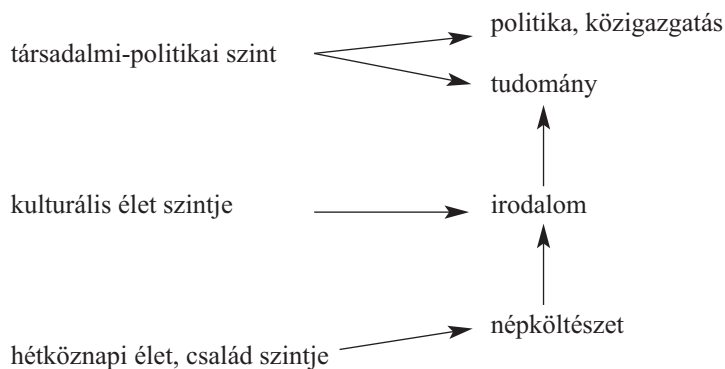
Fontos szerepet játszhat ebben a folyamatban a sajtó. Az elmúlt évtizedekben a finnugor nyelvű sajtótermékek, napilapok, folyóiratok száma és terjedelme jelentősen csökkent. Mindenekelőtt a járási lapok megszüntetése érinti érzékenyen a finnugor lakosságot, mivel zömük falvakban él. A nyelvi fejlődés szempontjából sem közömbös a sajtó tematikus és nyelvi színvonala. Finnugor egyetemeken dolgozó kollégáimat kérdeztem, előfizetik-e a helyi, finnugor nyelvű lapokat. Többnyire tagadó választ kaptam. A miéltre azt a választ adták, hogy a lapok mind tematikusan, mind nyelvileg alacsony színvonalúak. Döntésüket nem tudtam elfogadni. Először is: az újságok szerkesztői, az újságírók, többnyire az ő tanítványaik, tehát a nyelvi színvonalért ők is felelősek. Másodsor: nekik mint az anyanyelvűkhöz kötődő szakembereknek rendszeresen írniuk kellene a lapokba, hogy megmutassák, lehet magas szintű, tematikusan gazdag írásokat is alkotni nyelvükön. Tudom, hogy ez plusz munkát igényel, de ezt a munkát a veszélyeztetett anyanyelv érdekében meg kell tenniük.

3.2.3. *Szakmai okok*

3.2.3.1. A nyelv használati szintjei

A nyelv presztízsére a nyelvhasználat lehetőségei is hatással vannak. A nyelvhasználatnak különböző szintjei vannak. Kissé leegyszerűsítve három szintet különböztethetünk meg:

- a hétköznapi szintet, azaz a családban használt nyelvet, amelyhez szorosan kapcsolódik a népköltészet nyelve; ezen a szinten minden finnugor nyelv használható;
- a kulturális élet szintje – a finnugor nyelvek zöme ezen a szinten is működik; ezen szint és az előző között szoros a kapcsolat, mivel az oroszországi finnugor népek szépirodalma a népköltészet alapján született meg;
- a társadalmi-politikai élet, vagyis a közigazgatás, a politika, a gazdaság, a tudomány szintje – ezen a szinten jelentkeznek a nehézségek, mivel itt sajátos szakszókincsre, terminológiára van szükség, amelyik nem születik meg magától, ezt meg kell alkotni.

Ha a középső és a harmadik szinten hiányosságok vannak, azaz a nyelv fejletlen, nem felel meg a kor követelményeinek, a helyzet előidézhetheti a nyelvről való lemondást. Nem véletlen az észt Mart Rannut megfogalmazása: csak azok a nyelvek maradnak meg, amelyekre lefordítják a Microsoft és a Nokia programjait. S ebben egyszermind benne van a megoldás kulcsa is. Mert miről van szó? Az iskolában egymás mellett ül az orosz fiú, akinek van mobiltelefonja, tabletje, számítógépe stb., és a rénpásztor családból jövő szamojéd gyerek, aki az iskolában lát először ilyen készülékeket. Ezeknek a nevét az orosz padtársától tanulja meg – oroszul, mivel anyanyelvén ezeknek a készülékeknek még nincs nevük. Persze, meg lehet alkotni az ő anyanyelvén is a szükséges kifejezéseket, annak analógiájára, ahogy korábban megnevezték a *gőzhajót* (például nyenyec nyelven: *tu ηano* 'tűz-csónak'), a *repülőgépet* (*t'irt'a ηano* 'repül-csónak'), vagy ahogy a magyarban a *maroktelefont*, az észtben a laptopot: *sülearvuti* (öl-számítógép) stb. A modern kor követelményeinek nyelvi kielégítője a terminológia.

3.2.3.2. Nyelvfejlesztés és nyelvtervezés

Meg lehet-e akadályozni a kedvezőtlen folyamatokat? A politikai döntésekre nem tudunk hatással lenni, de megteremthetjük a szakmai feltételeket.

A legfontosabb szakmai feltétel és feladat a nyelvtervezés, amelyet három területen kell elvégezni: státusztervezés, korpusztervezés és presztízstervezés.

A *státusztervezés* azt jelenti, hogy meg kell alkotni a (kisebbségi) nyelv használatának és fejlesztésének törvényi kereteit. Ez politikai feladat – meg kell alkotni a nyelvtörvényt, valamint biztosítani kell annak érvényesülését. Fentebb már volt szó a finnugor köztársaságok nyelvtörvényéről.

Az Európa Tanács a közelmúltban fogadta el a kisebbségi nyelvek védelmére és támogatására vonatkozó javaslatokat. Az anyagban hangsúlyozták az anyanyelv oktatásának és az anyanyelvű oktatásnak a jelentőségét, a szükséges pedagógusképzés jelentőségét, az anyanyelvű tankönyvek nélkülözhetetlenségét, valamint annak fontosságát, hogy a kisebbség kapjon segítséget a többségi nyelv hatékony elsajátításához.

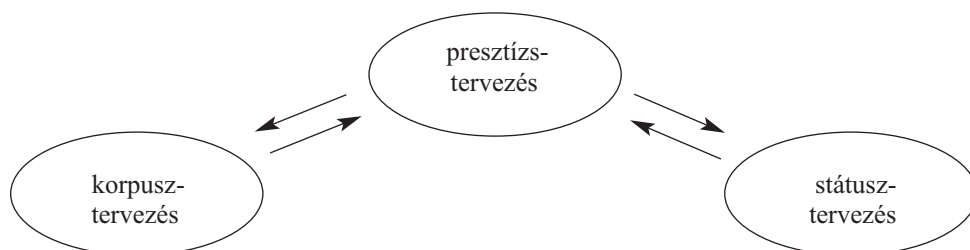
Néhány példa. Szlovákiában megkövetelik, hogy a magyar kisebbség magas szinten ismerje az államnyelvet, de az iskolában nem oktatják a megfelelő szinten a szlovák nyelvet.

Az említett jelentésben az Európa Tanács javasolja, hogy a tagállamok ismerjék el a kisebbségek jogait és nyelvhasználatát, és biztosítsák a kisebbségi nyelv használatát az oktatásban. Oroszország – az Európa Tanács tagja – nagyon távol áll ettől a javaslattól. Ha a kisebbségben élő oroszok jogait sérelem éri, Oroszország joggal tiltakozik – lásd például Ukrajnában a nyelvtörvényt, amely korlátozza Ukrajna kisebbségeinek nyelvhasználatát az oktatásban. Ebben a kérdésben az oroszok nincsenek egyedül, mert a diszkriminatív törvény minden kisebbség jogát sérti, a magyarokét, a románokét stb. De Oroszország a maga területén nem garantálja azokat a jogokat, amelyeket megkövetel a más országokban élő oroszoknak. Oroszország öshonos népeinek nincsenek hatékony jogi-politikai eszközei, hogy képviselhessék érdekeiket nemzetközi fórumokon. Ebben a kérdésben a három finnugor nyelvű EU-tagállamnak volna közös feladata, hogy képviselje Oroszország finnugor népeinek jogait nemzetközi szinten, de éppen a finnugor kérdésben nincs együttműködés a három ország között. (2005–2008 között még volt.)

A *korpusztervezés* gyakorlatilag terminológia-alkotást jelent, azaz nyelvfejlesztést annak érdekében, hogy a nyelvet az élet minden területén lehessen használni.

Nagyon fontos a nyelv *presztízsének tervezése*. Ez viszonylag egyszerű feladat. Meg kell győzni az embereket, hogy használják anyanyelvüket. Ebben a folyamatban a politikusoknak, az értelmiségnek nagy a felelőssége. A pszichológiai nyomás alatt élő, többnyire alacsony iskolázottságú kisebbség fél használni anyanyelvét. Felvilágosító kampányokat kell szervezni arról, hogy a kétnyelvűség áldás, nem átok.

A nyelvi tervezés három területe:

(HAARMANN 1998: 69)

3.2.3.3. Nyelvmentés

A nyelvmentésnek különböző divatos és részben eredményes módjai vannak szerte a világon, pl. nyelvi fürdő, nyelvi fészek, nyelvi belemerítkezés.

Különböző vélemények vannak arra vonatkozóan, mekkora közösség nyelve esetén van remény, lehetőség arra, hogy a nyelv megmarad, illetve még megmenthető.

A finn nyelvész, Juha Janhunén egy-két évtizeddel ezelőtt feltételezte, hogy legalább 30 ezer lelket számláló közösség esetében menthető meg a nyelv, amennyiben a közösség kompaktul él, és nyelvében nincsenek jelentős nyelvjárási különbségek. Példaként a nyelveket hozta fel. (JANHUNÉN 1991)

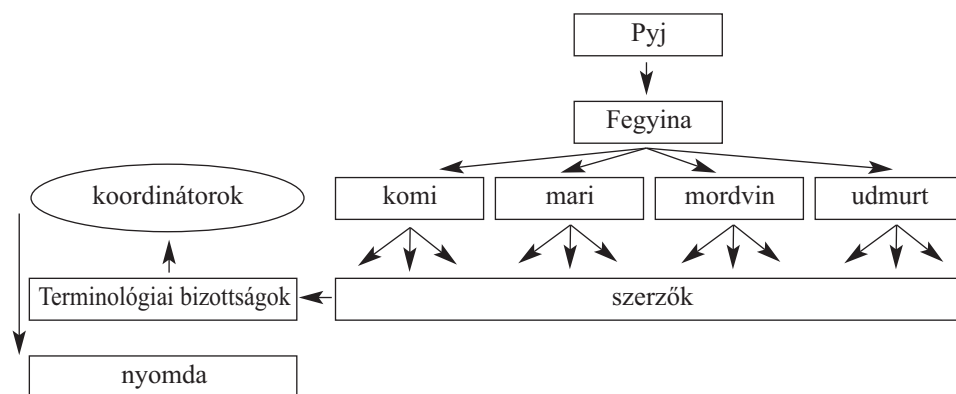
Érdekes és eredményesnek ítélt kísérlet zajlik a finnországi Lappföld egyik városában, Inariban, ahol egy körülbelül kétszáz lelkes lapp közösség nyelvét revitalizálják. Tudomás szerint az óvodában és az iskolában a tanítás nyelve az inari-lapp, a lapp gyökerű, de a nyelvet már nem tudó szülőknek nyelvtanfolyamokat szerveznek. Bennem az a kérdés

merül fel, lehetséges-e az iskola felsőbb osztályaiban azoknak a tantárgyaknak az inari-lapp nyelvű oktatása, amelyek terminológiát igényelnek, és mi történik akkor, ha a fiatalok középiskolába kerülnek, ahol nem tudják biztosítani számukra az inari-lapp nyelvű oktatást.

Véleményem szerint a nyelv megőrzéséhez, megmentéséhez és fejlesztéséhez egy legalább százezer lelkes beszélőközösségre van szükség. Egy ekkora közösségben van annyi gyermek, akik miatt érdemes fenntartani anyanyelvű óvodát, iskolát, érdemes képezni pedagógusokat, írni anyanyelven tankönyveket. Egy ekkora közösségben kialakulhat az az értelmiségi réteg, amelyben vannak pedagógusok, szerkesztők, költők, tudósok, nyelvfejlesztési szakemberek stb. Éppen ebből a feltevésből kiindulva döntöttünk úgy, hogy a Nemzetek Háza égisze alatt működő Collegium Fenno-Ugricum (NH-CFU) kezdeményezésére és keretében elindított *Terminologia scholaris* programban az öt legnagyobb oroszországi finnugor nyelven – erza, komi, mari, moksza és udmurt – kidolgoztatjuk 10 iskolai tantárgy terminológiáját.

A 2010–2011-ben kilenc hónap alatt megvalósított program eredménye 5x10=50 terminológiai szótár. A projektet az EU támogatta. Mivel a pénzeket Oroszország kezelte, én hivatalosan nem vehettem részt a programban. Összeállítottam a projekt organogramját és átadtam a projekt gyakorlati irányítójának, Marina Fegyinánnak, aki akkor a Sziktivkári Egyetem (Komi Köztársaság) tanszékvezetője volt. A projektben a Sziktivkári Egyetem mellett az Izsevszki (Udmurtia), Joskar-Olai (Mari Köztársaság) és a Szaranszki Egyetem (Mordóvia) munkatársai vettek részt.

A projekt organogramja:

Hogy a terminológia-projekt ne váljon Patyomkin-faluvá, mint annyi minden Oroszországban, megkezdtük az anyanyelvű tananyagok íratását. Ezek elektronikus, lehetőleg interaktív tananyagok. Három – komi, mari és udmurt – nyelven rendeltem meg őket, a két mordvin nyelven azért nem, mert a szótárak alapos elemzése során kiderült, hogy azok feleslegesen sok orosz jövevényszót tartalmaznak, s javasoltam átdolgozásukat. Eddig Magyarország 4–4 tananyag elkészítésének a költségeit állta. Bizonytalan, hogy folytathatjuk-e a programot, mivel finnugor projektekre Magyarországon nehéz pénzt kapni, az oroszországi finnugor köztársaságok pedig nem akarják az anyanyelvű tankönyveket finanszírozni.

3.3. *A minőség, a nyelvi igényesség kérdése*

Fentebb már esett szó – az oroszországi finnugor nyelvű sajtó kapcsán – a nyelvi igénytelenségről. Magyarországi tapasztalataim sem sokkal jobbak. Mindenekelőtt az ifjúság nyelvhasználatában látom az igénytelenség aggasztó jelenségeit, már az egyetemi ifjúságéban is.

Felmerül a kérdés, szükség van-e szavakra a kommunikációhoz, nem elegendő-e, ha emotikonok révén kommunikálunk egymással, például így:

:-)X °Ç° (^_^) d[^_^]b (ó_ò) (T_T) ”\/(°_°)\/” (ó_O)

csokornyakkendő / nagy orrú / férfi / zenét hallgatok / szomorú vagyok / sírok / nem értek hozzá / nem értem

Az emotikonok mennyisége – egyelőre – korlátozott, de tetszés szerint bővíthető. Nincs szükség hangosan kimondott szavakra, nem kell vesződni idegen nyelvek elsajátításával, hiszen az emotikonok nemzetköziek. Analógiaként a kínai nyelvet és írást említhetem. A kínai nyelvben is vannak nyelvjáráások, amelyek különbsége akkora is lehet, ami megakadályozza a megértést. Az írás, illetve a szimbólumok révén azonban megértik egymást. Ez lehet az egyik oka annak, hogy megőrzik sajátos írásukat. Ha áttérnének betűírásra, Kína nyelvileg szétrobbanna. A szimbólumok száma néhány tízezer, de egy egyetem elvégzéséhez elegendő néhány ezer szimbólum ismerete. Tehát nem kell mást tenni, mint szellemi színvonalról függően megtanulni 1-2-3 ezer emotikont és máris tudunk kommunikálni a nagyvilággal.

A nyelvi változások eredményeképpen egyes szavak elavulnak, és a mai nemzedék már nem vagy csak nehezen érti őket. A klasszikus irodalomban szép számmal akadnak ilyen szavak. Felmerül a kérdés, hogyan viszonyuljunk ezekhez a művekhez. Több irodalomkutató, sőt, író is azon a véleményen van, hogy a régi szövegeket modernizálni kell, a ma már érthetetlen szavakat ki kell törölni, helyükre modern szavakat, kifejezéseket kell tenni. Megítélésem szerint a mai fiatalság – tisztelet a kivételnek – mindent azonnal és gyorsan, lehetőleg erőfeszítés nélkül akar megkapni. Azaz, ha egyáltalán olvas még szépirodalmat, nem akar vesződni elavult vagy ritka szavakkal. A regényekben is csupán a tartalom, az események érdeklik az olvasót, nem pedig a stílus. Ezért születtek meg a magyar irodalom legismertebb klasszikus műveinek átiratai. Hogy milyen eredménnyel, azt illusztrálja Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye bevezető bekezdéseinek sorsa:

– az eredeti:

„A patakban két gyermek fürdött, egy fiú meg egy leány. Nem illik tán, hogy együtt fürödnek, de ők ezt nem tudják: a fiú hétesztendő, a leányka két évvel is fiatalabb. Az erdőben jártak, patakra találtak. A nap tüzesen sütött. A víz egy vápában székérfordulatnyi tavacs-kává szélesült. Tetszett nekik.

Először csak a lábukat mártogatták bele, azután beleereszkedtek térdig. Gergelynek megvizesedett a gatyácskája, hát ledobta. Aztán az ingét is ledobta. Egyszer csak ott lubickolt meztelen mind a kettő. Fürödhetnek: nem látja őket senki.

A pécsi út odább van, túl a fákon. Az erdőben nem jár senki. Ha valaki meglátná őket, lenne is nemulass! Mert a fiúcska csak hagyján – az nem úrfi; de a leányka a tekintetes Cecey Péter úrnak a leánykája – kisasszony – és úgy illant el hazulról, hogy senki sem látta.

Még így csupaszon is látszik rajta, hogy úri galambka: fehér, mint a tej. Ahogy ugrándozik a vízben, két kis szöszke hajfonata röpköd a nyakán”.

– az „átirat”:

„A patakban két gyermek fürdött: egy fiú meg egy lány. Meztelenül lubickoltak, az erdő mélyén senki sem láthatta őket.” (MINYA)

A folyamat végeredménye az lesz, hogy a jövő generáció társadalmának jelentős része csak néhány száz szót fog használni.

4. PESSZIMISTA HAPPY END

Milyen lesz az uráli nyelvek jövője? A kilátások semmi esetre sem rózsásak.

Az Oroszországban beszélt uráli nyelvek sorsa – amennyiben folytatódik a jelenlegi asszimilációs politika – szomorú. Az évszázad végét talán csak a legnagyobb beszélőközösséggel rendelkező nyelvek élnek meg, esetleg túl. Ez 4-5 nyelvet jelenthet. A finnugrisztika fő feladata kell hogy legyen legalább a nagyobb lélekszámú népek támogatása, hogy megőrizhessék nyelvüket. A kisebb közösségektől pedig fel kell gyűjteni mindent – nyelvi és néprajzi vonatkozásban, hogy legalább így megmaradjon az utókornak.

Látható azonban egy kis reménysugár is: a finnugor köztársaságokban fiatalok egy csoportja – akárcsak annak idején Nagy-Britanniában például Wales-ben – fellép az anyanyelv megmentése érdekében, és kihasználva a modern technika biztosította lehetőségeket, a fiatalok számára is vonzó anyanyelvű programokat és kereteket hoz létre, például anyanyelvű web-oldalakat. A finnugor köztársaságokban népszerűek a finnugor nyelvű pop-, rap- és egyéb együttesek. Érdekes, hogy ezek tagjai gyakran oroszok, akik az adott finnugor nyelven adják elő számaikat.

Az észti nyelvet az amúgy is alacsony lélekszám mellett a negatív demográfiai folyamatok és a (nyelvi) amerikanizáció veszélyezteti. Bízom abban, hogy az észti nyelv és kultúra sorsáért aggódók a politikával karöltve meg tudják állítani a negatív tendenciákat.

Finnországban növekszik ugyan a finn nyelvű népesség lélekszáma, arányuk azonban a bevándorlás miatt csökken, aminek előbb-utóbb nyelvi-kulturális hatása is lesz, valamint egyre inkább tért hódít az angol nyelv.

A magyar nyelv jövőjét illetően kettős feladat előtt állunk. Egyrészt meg kell állítani a határon túli magyarok körében tapasztalható negatív folyamatokat (lélekszám csökkenése, erősödő asszimiláció – ez utóbbinak kivédésére és megfordítására született meg POMOZI Péter *Magyar nyelvű otthon* programja), másrészt az anyaországban el kell érni, hogy a magyar nyelv minden területen – a tudományban is – elismerten használatos legyen, valamint fel kell számolni a nyelvi (és kulturális) igénytelenséget.

A jövő nyelvfajlódási folyamatait, a világ nyelvi képét a globalizáció, a soknyelvű államok asszimilációs politikája határozza meg, aminek következménye a kis lélekszámú közösségek egyre gyorsabb eltűnése, az anyanyelvről és az ahhoz kapcsolódó kultúráról való lemondás. A következmények felmérhetetlenek, de ez a veszély még nem jutott el a dön-

téshozók tudatáig. Elkötelezettségünk reménytelennek látszik, azonban mégis dolgoznunk kell abban a reményben, hogy a kedvezőtlen folyamatokat legalább le tudjuk lassítani, abban bízva, hogy aki időt nyer, talán életet is nyerhet.

IRODALOM

- CRYSTAL, David (2000): *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press
- Eesti statistika aastaraamat. 2016*
- Eesti Vabariik 100*. TEA Kirjastus, Tallinn, 2017
- GORDON, Raymond G., Jr. (ed., 2005¹⁵). *Ethnologue: Languages of the World*. Dallas, Tex.: SIL International. On-line elérhető: URL: <http://www.ethnologue.com/>
- HAARMANN, Harald (1998): Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani kísérlet. – In: Tolcsvai Nagy Gábor (Hrg.): *Nyelvi tervezés*. Universitas, Budapest, 67–78.
- HAKULINEN, Auli (1994): Suomalaisuus ja äidinkieli. – In: *Kielikello* 1:3–5.
- HAKULINEN, Auli–KALLIOKOSKI, Jyrki–KANKAANPÄÄ, Salli–KANNER, Antti–KOSKENNIEMI, Kimmo–LAITINEN, Lea–MAAMIES, Sari–NUOLIJÄRVI, Pirkko (2009): *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma*. Helsinki, Kotus
- HUTTERER Miklós (1999): svéd nyelv – In: *A világ nyelvei*. Budapest, 1277.
- JANHUNEN, Juha (1991): Ethnic death and survival in the Soviet North. – *Journal de la Société Fenno-Ougrienne* 83: 111–122, Helsinki
- KAIVAPALU, Annekatrin – MUIKKU-WERNER, Pirkko (2000): Soome ja eesti (üli)õpilaste arvamusi emakeelest. – *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 44–45: 83–106, Tartu
- KRAUSS, Michael (1992): The world's languages in crisis. – *Language* 68/1:4–10.
- MAFFI, Luisa (1999): Linguistic Diversity. – In: Posey, Darrell Addison (Ed.): *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity: A Complementary Contribution to the Global Biodiversity Assessment*. Nairobi: United Nations Environment Programme (UNEP), 21–35.
- Magyarország 2017*. – A Központi Statisztikai Hivatal évkönyve Budapest, 2018
- MINYA Károly (2017): Archaizmusok a Toldiban. – *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 2017/4: 54–59.
- NETTLE, Daniel – ROMAINE, Suzanne (2000): *Vanishing Voices*. New York: Oxford University Press
- NYOMÁRKAY István (1999): szerbhorvát nyelv – In: *A világ nyelvei*. Budapest, 546–563.
- POMOZI Péter (2017): Magyar nyelvű otthon.
- PUSZTAY János (1985): Языки и диалекты мира. Проспект и словник. – *Nyelvtudományi Közlemények* 87: 285–286.
- PUSZTAY János (2006): *Nyelvével hal a nemzet*. A Magyarságkutatás könyvtára XXVIII. Budapest
- RANNUT, Mart (2003): Postmodern Trends in Current Language Development. – In: Metslang, Helle & Rannut, Mart (eds.): *Languages in development*. München: Lincom Europa, 19–30.
- RÉDEI, Károly (1995): Релен, Карой: Задачи и возможности хантыйского и мансийского литературных языков. – In: Zaicz, Gábor (szerk.): *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. Budapest, 113–122.
- REZES József (2018): A kárpátaljai magyarság helyzete Ukrajna nemzetpolitikai törekvéseinek tükrében. – In: *A kárpátaljai magyarság a 21. században*. Magyar Szemhatár, Nap Kiadó, Budapest
- SAMMALLAHTI, Pekka (1998): *The Saami languages. An Introduction*. Kárászjohka / Karasjok
- SIPOS Mária (1999): osztják – In: *A világ nyelvei*. Budapest, 1135–38.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 2017*
- TSUNODA, Tasaku (2001): Language Endangerment. – In: Smelser, N. J.; Baltes, P.B. (Eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Science*. Amsterdam et al.: Elsevier, 8349–8353.

UN – *World Population Prospect. The 2017 Revision. United Nations, New York, 2017*

UNESCO (2003a): *Education in a multilingual world. – UNESCO Education Position Paper.* Paris: UNESCO

UNESCO (2003b): *Language Vitality and Endangerment. UNESCO Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages.* Approved 31 March 2003 by the Participants of the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages. UNESCO, Paris-Fontenoy, 1012 March 2003

ZUBÁNICS László (2018): *A kárpátaljai magyarság szülőföldjén való megmaradása elsősorban gazdasági fejlesztésekkel oldható meg. – In: A kárpátaljai magyarság a 21. században.* Magyar Szemhatár, Nap Kiadó, Budapest

H O R V Á T H Z O L T Á N

NÉPFŐISKOLÁK VAS MEGYÉBEN

Vas megye művelődéstörténetét számos civil kezdeményezés, intézményes vagy közösségi törekvés formálta. A hazánkban a XX. század második és harmadik évtizedében megerősödő népfőiskolai mozgalom a megyében gyengébb volt, mint az ország keleti felében, megvalósult kurzusai azonban érezhető hatást gyakoroltak ezen a vidéken is. Jól szolgálták koruk olyan kulturális és politikai törekvéseit, mint a vidéki fiatalok felzárkóztatása, a nemzettudat megerősítése vagy a demokratikus eszmék elterjesztése.

NÉPFŐISKOLA – A DÁN FELNŐTTKÉPZÉSI MODELL

A hazai agrártársadalom elmaradottsága miatt aggódók egy addigra már bejáratott dán modellhez fordultak segítségül. Dánia területének 95%-ában ugyanis mezőgazdasági termelés folyt az elmúlt századokban. A jobbágytságot már 1788-ban felszabadították, ez jelentősen segítette az agrárium fejlődését. A korszerű mezőgazdaság irányába történő elmozdulás óhatatlanul is szükségessé tette a fejlett agrároktatást és gazdaképzést, melynek kiemelkedő intézménye volt a népfőiskola (SZÁVAI 1996).

A népfőiskolák elméleti megalapozója Nikolaj Frederik Severin Grundtvig dán író, költő, evangélikus lelkész volt, aki angliai útjáról hazatérve tett javaslatot bentlakásos intézmények létrehozására. Az általa elgondolt intézmények gyakorlati képzési feladatokkal a közösségi nevelés otthonai lettek (MARÓTI 2007). Nevelésfilozófiáját befolyásolták negatív gyermekkori élményei, amelyek a hagyományos iskolákhoz kötődtek, de a korszakára jellemző gazdasági nehézségek és hadifenyezettség miatti kiszolgáltatottság is, amelynek hatására kezdte el megfogalmazni a dán lakosság, különösen a gazdálkodók ismereteinek általános és szakirányú bővítésére, valamint az állampolgári részvételre összpontosító népfőiskolák rendszerét (BENEDEK, CSOMA és HARGITAI 2002). A Grundtvig által megfogalmazott nevelésfilozófiai elveket Christen Kold dán tanító ültette át a gyakorlatba, az első népfőiskola 1844-es megszervezésével (KORMOS 1999).

A népfőiskolák magát a falusi társadalmat is át kívánták alakítani a kisbirtok-szerkezet, valamint a kistermelés megőrzésével, miközben közösségszervező munkát is végeztek

(KOZMA 2012). A kistulajdonosi szerkezet korszerű összefogással versenyképes tudott lenni. Az összefogás formája a szövetkezet volt. „A mozgalom háttérében történetileg kisparaszti, ártermelő gazdaság társadalmi demokráciája állt. Az önszerveződés gazdasági formája a szövetkezeti mozgalom (...), kulturális formája a népfőiskola volt.” (BORDÁS, SZ. TÓTH és TRENCSENYI 1998) A dán szövetkezeti és népfőiskolai mozgalom azonban nemcsak a demokrácia, az önszerveződés, a közösségi együttműködés párhuzamos példáit nyújtja, hanem szorosan össze is kapcsolódott. A népfőiskolák adták azt a humán tudásbázist, amire a szövetkezetek építeni tudtak. A sikeres szövetkezetek tagjai általában korábbi népfőiskolai hallgatókból kerültek ki (HILSCHER 1990). A társadalmi önszerveződés ezen komplex fejlesztése már a népfőiskolák kezdeti időszakában, a XIX. század második felében is gazdasági fejlődést eredményezett Dániában (BENEDEK, CSOMA és HARGITAI 2002).

A népfőiskolák elsődlegesen a parasztokat célozták meg, ám a számukra kínált felnőttképzési modell nagy népszerűségnek örvendett a nagyobb birtokosok között is, akik már 1867-ben megalakították az első téli gazdasági iskolát maguk számára, ám az oktatási elv nem sokban különbözött a mintától (SZÁVAI 1996).

Grundtvig oktatással kapcsolatos központi gondolata az volt, „hogy az ember nem érthet meg többet az életből, mint amit megtapasztal benne”, ezért a népfőiskoláknál a tapasztalati tudás válik meghatározóvá. A népfőiskolák hosszú távúak és bentlakásosak voltak mind a diákok, mind az oktatók számára. A társadalom lényeges kérdéseit közösen vitatták meg (BORÁT 1989). A diákok ebben a rendszerben nem passzív befogadók, hanem aktív párbeszédet folytathatnak a tanárokkal, és egymástól is tanulhatnak. Az önszerveződés, részvételre nevelés, a közösségben való feladatvállalás és munka annyira meghatározó volt már a kezdetekkor is, hogy Grundtvig fontosabbnak tartotta magát a nevelési módszert, mint azt, hogy milyen tantárgyakat tanítsanak a népfőiskolákon.

A népfőiskolák eredetileg a szegényebb származású, végzettség nélküli fiataloknak nyújtottak lehetőséget, olyanoknak, akiknek esélyük sem volt bekerülni az elitiskolákba. A célcsoport köre mára jelentősen kibővült, ám a hátrányos helyzetűek felzárkóztatása ma is kiemelten fontos a számukra, így a népfőiskolák a kulturális esélyegyenlőség elvének hordozói.

Pedagógiai elveik szerint nincs osztályzat, nincs hagyományos értelemben vett felelet vagy vizsga sem, és a kezdetekben végzettséget sem kaptak (ARAPOVICS 2013). Ez később változott, ma már Svédországban pl. középfokú végzettségűnek számítanak azok, akik népfőiskolát végeznek.

VASI NÉPFŐISKOLÁK AZ 1950-ES ÉVEKIG

A vesztes I. világháború, majd az ország kétharmadának és ezzel a nyersanyagbázis elvesztése nemcsak a nemzeti öntudat erősödését, hanem gazdasági szerkezetváltást is megkövetelt Magyarországon. Ehhez szükség volt az általános és szakműveltség fejlesztésére, ami együtt járt a kulturális és oktatási rendszer fejlesztésével is. A korszak meghatározó kultuszminisztere, Klebelsberg Kunó azt vallotta, hogy a munkaerő képzettsége nagyban tudja befolyásolni a nemzet gazdasági teljesítőképességét is (T. KISS 1998). A népművelés területén a felnőttoktatás került előtérbe. A felnőttek számára meghirdetett tanfolyamokat tanfolyamvezető szakemberek szervezték, amelyhez állami támogatást is kaptak. A tanfolyamvezetői

megbízáshoz minisztériumi engedélyre volt szükség. Feladatuk adminisztratív és pedagógiai irányító jellegű is volt egyaránt (Uo.).

A nemzetnevelésben a népi származású fiatalok előtérbe helyezése igazán 1932 után erősödött fel. Klebelsberget ekkor – a Gömbös-kormány tagjaként – Hóman Bálint váltotta fel, aki az addigi, középosztályra összpontosító kulturális politika hangsúlyait úgy módosította, hogy egyre inkább a paraszti osztály jelent meg a kultúrpolitika elsődleges célcsoportjaként (DRABAN CZ M. és FÓNAI 2005).

Az 1930-as években válságba jutott a paraszttársadalom. A népi írók a dán fellendülés mintáját alapul véve nagy reményeket fűztek a népfőiskolákhoz (BORDÁS, SZ. TÓTH és TRENCSENYI 1998). Az évtized elején zajlott gazdasági világválság nyomán a magyar társadalom legfontosabb kérdései a munkanélküliség, a földnélküliség, a megélhetési gondok voltak. A problémák erősen foglalkoztatták az értelmiséget is, különösen a paraszti származású, kötődésű értelmiséget. A kultusztárca a tehetséges parasztfiatalokat támogató kollégiumokat állított fel, a népi írók pedig a népfőiskolai mozgalom kezdeményezésén túl aktívan részt vettek a szociográfiai mozgalomban, és támogatták a Gyöngyösbokréta mozgalmat is (GELENCSE R 2001).

Vas vármegyében az országost leképező folyamatok zajlottak. Rupprecht Imre másod főjegyző 1927-ben adta ki a Vasvármegye Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának megalkotásáról és feladatáról szóló szabályrendeletet, amely a bizottság feladatául szabja népfőiskolai tanfolyamok és népfőiskolák „fejlesztésének” elősegítését is, illetve az azokról való gondoskodást (RUPPRECHT 1927).

Hartyányi István számba vette az 1944-ig Magyarországon működő népfőiskolákat. Az összesítésben a következő Vas megyei népfőiskolák és települések szerepeltek: Dunántúli Evangélikus Leánynépfőiskola (Celldömölk), Szombathely Egyházmegyei KALOT Népfőiskola (Kisunyom), Népművelési Bizottság Közművelés Tanfolyama (Szombathely)¹ (TASI 1999). A fenti felsorolás ugyan nem tud róla, de Ujváry Ede beszámolója szerint 1921–22-ben Sárváron is zajlott egy öt hónapos kurzus ötven hallgató részvételével Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesületének szervezésében. A szervezet hasonló tanfolyamot Körmenten is rendezett (UJVÁRY 1925).

Több mint húsz évvel később, 1942. december 1-jén nyitotta meg kapuit a kisunyomi népfőiskola a KALOT mozgalomhoz kapcsolódva (*Zalamegyei Újság* szerző említése nélkül, 1942). Igazgatója dr. Kovács Andor volt. A tantervet a Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamara, a Vármegyei Gazdasági Felügyelőség és a Kertészeti Felügyelőség szaktanácsadása alapján állították össze (BALOGH 1998); a Vas illetve Zala megyei fiatalokat célozta meg; az 1942–43-as évfolyamban például huszonnégy Zala megyei vett részt (CZIGÁNY 1989). A legényegyesületi vezetőképzés agrár- és kertgazdálkodási ismereteket is nyújtott kilenc hónapon keresztül. A képzés azonban csak részsiker volt, ugyanis a második évben az induló tizenkét fős létszámból csupán heten végeztek (KÁPOLNAI 2010).

Celldömölkön a Dunántúli Evangélikus Leánynépfőiskola a harmadik évfolyamát (két gyenesdiási szemeszter után) szintén 1942. december 1-jén iskolázta be. A négyhetes képzés az ifjúsági házban zajlott tizenöt fő részvételével, akik tizenegy dunántúli településről kerültek ki. A népfőiskolát Veöreös Imre egyházkerületi missziói lelkész igazgatta, míg női

1 A szombathelyi népfőiskolai tanfolyam csupán egy alkalommal, 4 hónapon keresztül működött. (BOROS 1944 és SZATHMÁRY 1978)

vezetője Medgyaszay Piroška volt. A megnyitó ünnepségre a tényleges munkakezds után, december 17-én került sor. Az eseményről beszámoló híradás szerint D. Kapi Béla püspök „a megnyitó istentiszteleten 144. Zsolt. 12/b. alapján beszélt az Isten parancsáról: Olyanok legyenek leányaink, mint a templom mintájára kifaragott oszlopok s lélekemelő szavakkal mutatott rá a nő hivatására, erre való előkészületre, majd a szolgálatra. Az oszlop nem azért van – mondotta a püspök –, hogy szépítse a templomot, hanem hogy terhet hordozzon. A népfőiskola nem akar mást tenni, mint leánylelkeket ilyen oszloppokká faragni. Álljatok melléje nemcsak segítő, hanem imádkozó kézzel is, hogy ez a munka ne legyen hiabavaló!” (Harangszó, szerző említése nélkül, 1942. 421. old.) A püspök megnyitó beszédében rámutatott arra, hogy a népfőiskola a nép felemelését, egy jobb életre való nevelését célozza meg, éppen ezért a hallgatói lelkét vallásossággal, hűséggel és a nemzet iránti szeretettel tölti meg. (Kemenesalja, szerző említése nélkül, 1942.) Az eseményen részt vettek többek között dr. Horváth Kálmán vármegyei alispán, valamint Szabó Károly országgyűlési képviselő is. A képzés során, amely 1943. április 3-án zárult (Harangszó, szerző említése nélkül, 1943/a), az élet számos területét átölelő elméleti és gyakorlati ismeretek mellett irodalmat, történelmet, földrajzot, népművészetet és mai fogalmaink szerinti (elsősorban a falvakra koncentrááló) szociológiát hallgattak. Mindemellet gyakorlatorientált egészségtant, számtant, természettant. Délutánonként főként a szabás-varrási ismeretekre koncentráltak. Protestáns népfőiskolaként természetesen tanulmányozták a Bibliát is, és az egyháztörténet nőalakjaival is foglalkoztak. A népfőiskola rendelkezett mintakonyhával is, ahol naponta három lány főzött felváltva, oktatói felügyelet mellett. (–s, 1943.) A népfőiskola zárásaként április 3-án a résztvevők kultúrestet rendeztek, amelynek a középpontjában XVI. századi világi és egyházi énekek, valamint versek álltak. (Kemenesalja, szerző említése nélkül, 1943.) A kurzus résztvevői 1943 szeptemberében újra találkoztak, és 6-tól 12-ig egyhetes együttlétet tartottak. (Harangszó, szerző említése nélkül, 1943/b) A Dunántúli Evangélikus Leánynépfőiskola következő képzését már Farádon szervezték meg, ám a celldömölki népfőiskolás lányok még 1944-ben is találkoztak egymással (VEÖREŐS 1944).

A tanfolyam 1947-ben került ismét Vas megyébe. Ezúttal Répcelakon,² amely ebben az időszakban az evangélikus belmisszió és ifjúsági tevékenység egyik dunántúli központja volt. A tevékenység bázisát Ajkay István kétemeletes kastélya adta, amit a tulajdonos az egyházkerületnek ajánlott fel. Itt működött a Dunántúli Evangélikus Ifjúsági Misszió is (VE-RASZTÓ, 2017). Stabil háttérrel indult tehát 1947. november 15-én a leány-népfőiskola, amely a következő év március 9-ig tartott.³ A népfőiskolai képzésre 1947. október 25-ig lehetett jelentkezniük a 15 és 25 éves kor közötti lányoknak, akik legalább négy elemi végzettséggel rendelkeztek. A havi harminc forintos tandíjon kívül 7 kg kenyérliszttel, 3 kg fehér liszttel, 1 kg zsírral, fél kg cukorral vagy mézzel, 1 kg füstölt hússal vagy szalonnával, 12 kg burgonyával, 15 db tojással és 25 dkg szappannal is hozzá kellett járulnia annak, aki részt kívánt venni a népfőiskolán. (Élő Víz, szerző említése nélkül, 1947)

- 2 Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes naplójának tanúsága szerint Kerkai Jenő, a KALOT létrehozója és fő szervezője 1945. szeptember 8-án járt Répcelakon, és ott átvett egy KALOT-népfőiskolát (NAGY 2017). Ez alapján feltételezhető, hogy a nagyobb hírű protestáns népfőiskolának a településen volt már egy katolikus előzménye.
- 3 A növendékek nevével kiállított emléklap március 15-ei befejezést jelez (MOLNÁR 1985).

Az Ajkay-kastélyban elhelyezett népfőiskola igazgatója Tekus Ottó⁴ ifjúsági lelkész lett, míg a női nevelő Malaga Elza. A tananyag nagyjából megegyezett a celldömölkinél leírtakkal. Hetente huszonnégy elméleti, öt szemináriumi és hét gyakorlati órán vettek részt a lányok (V. MOLNÁR 1988). A négy hónapos népfőiskolai tanfolyamon harminckilencen vettek részt, majd ennek folytatásaként lezajlott héthetes egységen tizennégyen. (*A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem jegyzőkönyve*, 1949) A népfőiskola emléke évtizedek múlva is meghatározó volt még. Megindításának 40. évfordulójára, 1987-ben „testvéri” találkozót szerveztek. Az ezzel kapcsolatos felhívást az *Evangélikus Élet* 1987. január 18-ai számában is közzétették.

Más Vas megyei településeken is igény mutatkozott a leány-népfőiskola beindítására. A Őrségi Református Egyházmegye közgyűlésének 1942. augusztus 25-ei jegyzőkönyve szerint felmerült egy körmendi tanfolyam lehetősége is. Pethő Antal körmendi lelkész pedig egy Őrségi Református Népfőiskola felállítását is sürgette ugyanezen a közgyűlésen. Fel is állt egy bizottság erre a célra Fejes Gábor esperes, valamint Pethő Antal és Szij Rezső lelkészek részvételével. Pethőt pedig megbízták, hogy a veszprémi református és az érdi katolikus népfőiskolákat a helyszínen tanulmányozza, és dolgozza ki az Őrségi népfőiskola koncepcióját (VÖRÖS 1942). A tervek azonban nem valósultak meg.⁵

A második világháború végét már egyetlen megyei népfőiskola sem érte meg. Az úgynevezett koalíciós időszakban az állami irányítás alatt álló népművelés helyébe egy sajátos (állami, civil, egyházi és pártok által meghatározott) művelődési rendszer, az úgynevezett szabadművelődés lépett (JUHÁSZ, 2016). Vas megyében a szabadművelődési felügyelőségek élére a Nemzeti Parasztpárthoz kötődő, baloldali pedagógusok kerültek, akik erősen hajlottak a szegényebb, vidéki lakosokat célzó ismeretterjesztő tevékenységek felé. Szabadiskolákat, szabadegyetemeket szerveztek, és fontosnak tartották a népfőiskolák beindítását is (RÁCZ, 1970 és 1985). A répcelaki evangélikus népfőiskolát egyházi kötődése miatt, annak „túlzottan pietista szellemisége miatt” kevésbé támogatták (KISS, 1960.; CSAK, 1989). Medgyes János szabadművelődési felügyelő-helyettes 1947. január 18-ai jelentésében már olyan bentlakásos népfőiskola megszervezését tűzte ki célul a megyében, amely a demokratikus nevelést maradéktalanul szolgálhatja. 1948. július 29-ei levelében Koncz Endre Vas vármegye szabadművelődési felügyelője arról számol be, hogy a megyében egyetlen népfőiskola sem működik, ahol a parasztfjúság látóköre gyarapodhatna. Megoldásként javasolja egy, évenként 200 főt fogadni tudó népfőiskola elindítását Alsószelesten (KONCZ é. n.). Az elképzelések viszonylag hamar realizálódtak, így októberben elindult a népfőiskola, melynek a település kastélya biztosította a helyszínt.^{6,7} A tanfolyamok részt-

4 Tekus 1919-ben született Győrben. 1946-ban került Répcelakra, ahol a formálódó protestáns szellemi és kulturális élet meghatározó alakja, szervezője volt. Ezt követően huszonhárom évet Nagysimonyiban szolgált. Egy cikluson keresztül esperes is volt. 2008-ban, 89 évesen hunyt el (KEVEHÁZI 2009).

5 Igaz, nem népfőiskolának hirdetve, de hasonló elvek mentén 1946. december 15-től 1947. április 30-ig Szabad Akadémia működött Kőrmenden. Az összesen 123 órányi előadást szerdánként és péntekenként tartotta a felkért huszonkét előadó. A kurzus során foglalkoztak természet-, történelem-, társadalom-, nevelés-, valamint gazdaságtudományi témákkal, de különböző művészeti ágak (irodalom, népművészet, bábozás, zene), valamint a valláserkölcis is a tananyag részét képezték. A hallgatók száma előadásonként 80-tól 160 főig mozgott. Az előadók közt volt az Őrségi Református Népfőiskola elindítására javaslatot tevő Pethő Antal is (MEDGYES 1988).

6 A kastélyt 1947 márciusában hagyták el az orosz csapatok. Ezután vehette birtokba a Vas Vármegyei Szabadművelődési Felügyelet (TILLMANN 1989).

7 Ebben az időszakban Jákfán is népfőiskola valósult meg Szij Rezső, a parasztpárt egyik megyei vezetője szervezésében. (KATONA–MAGYAR, 2000.)

vevői nemcsak tanultak, hanem a kastélyparkot és a hozzá tartozó gazdaságot is működtették. A megtermelt gyümölcsöt és vágott virágot a szombathelyi piacon értékesítették, a bevételt pedig a népfőiskola működtetésére forgatták vissza (TÓTH 1991). A népfőiskolával kapcsolatos gondnoki feladatokat Tóth József, a szombathelyi Városi Könyvtár későbbi vezetője látta el 1950-ig. Osztott munkakörben, hiszen ugyanitt nevelői feladatokat is ellátott (TÓTH 2010). A népfőiskola megszüntetése után a kastélyt a kommunista hatalom által irányított szervezetek (UFOSZ, FÉKOSZ, DÉFOSZ, MNDSZ, MADISZ) használták. Szintén képzési célokra (pár hetes kurzusokat tartva), ám teljesen más szemlélettel (TÓTH 2017).

1946 júliusában a kommunista Rajk László irányítása alatt álló Belügyminisztérium feloszlatta az összes ifjúsági, felnőtt egyházi és polgári egyesületet. Igaz ugyan, hogy egyes szervezeteket a megszüntetés után kommunista vezetőséggel újraindítottak (pl. cserkészlet) (MÉSZÁROS, NÉMETH ÉS PUKÁNSZKY 2005.), ám a civil szektor jó ideig nem működött Magyarországon. Erre a sorsra jutottak a hatalom által a klerikális eszme hirdetőinek tartott népfőiskolák is. Bár a népfőiskolákat működtető egyesületeket addigra már megszüntették, a mozgalmat pedig ellehetetlenítették, érdekes adalék, hogy Varga András, a „Munkás–Paraszt kormány” Tanácsszervek Osztályának vezetője 1959. május 16-ai keltezővel írt beszámolója szerint az ismeretterjesztő tevékenység örömdetesen fejlődik a városi tanácsokban. Példaként kiemeli a szombathelyi népfőiskolák rendszerét (VARGA 1959). De a Népszabadság 1959. január 10-ei száma szerint Sárváron, a járási művelődési otthonban is nyílt népfőiskola, amelyet májusig, 43 előadással terveztek. (Szerző említése nélkül, 1959) Ugyanekkor Kőszegen is indult népfőiskolának nevezett munkásakadémia. (m. a., 1959) A népfőiskola mint képzési, művelődési forma tehát megnevezésében is kitarított még, ám tartalma és háttere nyilvánvalóan ekkorra már megváltozott. Hamarosan aztán a kifejezés is kikopott pár évtizedre.

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Több évtizedes kihagyás után, az 1970–80-as években kezdtek el újraéledni a népfőiskolák. Előbb még mint a korábbi népfőiskolák hallgatóinak baráti találkozói. A rendszerváltás előtti civil mozgólódásokkal, az új, ellenzéki pártok és szervezetek alakulásával, majd az ország demokratizálódásával egy időben a közösségi alapokon nyugvó, önszerveződés elvét valló, demokratikus elvek szerint működő művelődési formák is felerősödtek.

A népfőiskolai mozgalom fontosságát Vas megyében is felismerték. Az 1980-as évek végén a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola népművelő szakához kötődően népfőiskolai speciálkollégium indult (TILLMANN 1989). A népfőiskola-szervező két szemeszteres képzés Szála Erzsébet főiskolai adjunktus nevéhez volt köthető, és 13 hallgató vett részt rajta. Szombathely ebben a tekintetben úttörő volt, más felsőoktatási intézményben ezt követően kezdtek el érdeklődni a népfőiskolához kapcsolódó képzések iránt. (m. zs., 1989.) A képzés tapasztalataira hivatkozva a Magyar Népfőiskolai Társaság az oktatási tárcához fordult azzal a kérelemmel, hogy a tanárképző főiskolákon fakultatív tantárgyként engedélyezzék a népfőiskolai ismereteket. (cs. n. l., 1989)

Az elméleti ismeretek mellett a gyakorlati szervezés is megindult: 1989 márciusában rendezték meg a Vasi Népfőiskolát Velemben. Az összejövetel nyolc napig tartott, és

huszonnégyen vettek rajta részt (VARGA 1992/a). A legfőbb célnak a közösségépítést jelölték meg. Ez egyrészt illeszkedik a népfőiskolai mozgalom szellemiségéhez, másrészt a hagyományos közösségek több évtizedes leépítése, elsorvasztása, megszüntetése után igazán aktuálissá vált a kérdés egy olyan időszakban, amikor a közösségi szellem felélesztésére újra lehetőség látszott. A program keretében Csider Sándor közösségszervező vezetésével az eszményi falut igyekeztek felvázolni a résztvevők. A különböző feladatokat „leosztották” egymás között, és polgármestert is választottak. Másfél évvel az 1990-es őszi önkormányzati választások előtt tehát már az önkormányzatra készültek a népfőiskolára összegyűltek. A velemi példából is látható tehát, hogy mennyire fontos szerepet vitt a mozgalom a rendszerváltás környékén a hazai demokratizációs folyamatban. A népfőiskolán a megyei és az országos értelmiség jeles alakjai adtak elő, többek közt Bariska István, Czine Mihály, Gonda György, Harsányi István, Horváth József, István Lajos, M. Kiss Sándor, Rónai Judit, Szépfalusi István, akik negyven-ötven perces előadásokat tartottak, melyeket hosszú beszélgetések követtek (VARGA 1992/b). A bentlakásos kurzusok sikeresen folytatódtak később is (MAYER 1994 és 1995).

A több évtizedes szünet után tehát feléledtek a népfőiskolai törekvések.⁸ A Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ (MMIK) különböző népfőiskolai tematikákat dolgozott ki; színhelye az intézmény tulajdonában lévő Velemi Alkotóház volt (HORVÁTH 1991). Sőt az MMIK-ban Pete Györgyné főmunkatárs vezetésével az 1990-es években működött a Vasi Népfőiskolai Központ és Iroda is (SZ. TÓTH 1993), illetve az ugyanide bejegyzett Vasi Népfőiskolai Alapítvány Hellerné Szekér Gyöngyi irányításával (BORDÁS, SZ. TÓTH és TRENCSENYI 1998). Az iroda feladata a kapcsolattartás, valamint az információk gyűjtése és továbbadása volt. Célként jelölték ki a Vasi Népfőiskolai Egyesület felállítását is. A Vasi Népfőiskola szervezésében kistáji szemináriumokra is sor került Csepregen, Ostffyasszonyfán, Vépen, Sótönyban, Bozsokon, Jánosházán, Kőrmenden, Tokorcson, Tömördön. A mozgalom szervezésében Pete Györgyné mellett meghatározó szerepet játszott Dr. Varga András és Wiktor Antal is (VARGA 1992/b), aki a megyei Tudományos és Ismeretterjesztő Egyesületet képviselte, hiszen a Vasi Népfőiskola az MMIK és a TIT közös segítségével működött (SZAKÁLY 1991).

Honismereti-valóságismereti tanfolyamok indultak történelemtanárok, helytörténeti kutatók számára (MAYER 1993). 1992. június 22. és 27. között az MMIK és a Vas Megyei Honismereti Egyesület által szervezett kurzuson huszonegyen vettek részt (KUTSZEGI 1992). 1994-ben a velemi Avar szállóban honismereti tábor valósult meg, melynek során a honfoglalás korát dolgozták fel a résztvevők (MAYER 1994).

A honismereti mozgalom később is szoros kapcsolatban működött a megyében a népfőiskolai mozgalommal. 1996-ban a megyei Honismereti Egyesület szervezett felnőtteknek népfőiskola keretében műhelytalálkozót, melyen tizennégy fő vett részt (BAJZIK 1997). Az 1990-es években a községben működött a Velemi Kézműves Népfőiskola Egyesület is. A velemi ház később is a megyei népfőiskolai kezdeményezések helyszíne maradt. A Vas Megyei TIT Egyesület a megyei önkormányzat támogatásával a cigány kisebbségi önkormányzat vasi képviselőinek 1999 márciusában szervezett háromnapos népfőiskolai kurzust (MAYER 1999).

8 Bár, mint Horváth Margit 1990-es tanulmányában kifejti, a Vas megyei próbálkozások meg sem közelítették pl. a Zala megyeieket.

Körmenden 1991-ben kezdett el működni a Rábamenti Kiskörzeti Népfőiskola – Hölgyek Népfőiskolája a helyi művelődési ház gondozásában, elsősorban a családi életre való felkészítésre koncentrálva. A rendszerváltás után a kisebb településeken is beindult a civil élet, így a népfőiskolai mozgalom is. Tömördön 1989-ben jegyezték be a Szent Ilona Védegyletet, amely 1991-től Népfőiskolát is működtetett. Az első előadás-sorozatban tizenkilenc alkalmat sikerült megvalósítani, átlagosan huszonkilenc résztvevővel. A különböző, aktuális kérdéseket boncolgató előadásokat a Magyar Népfőiskolai Társaság is támogatta (JÁVOR 1992). Szombathely Herény városrészén 1996-tól a Beke Pál által „francia modell”-ként meghatározott elvek szerint kezdett működni civil közösségi fenntartásban a Herényiek Háza. Itt kapott helyet 2007-től a Rege Népfőiskola az egy évvel korábban alakult Rege Egyesület szervezésében. Képzési kínálatuk fókuszában a magyar hagyományok álltak. Napjainkban a Herényi Kulturális és Sportegyesület közvetlenül kapcsolódott be a népfőiskolai mozgalomba a lakiteleki Népfőiskola Alapítvány Kárpát-medencei népfőiskolai hálózatával együttműködve. Ezen keretek között működtetik a Herényi Nótakört, a Gombfoci klubot, vagy éppen a kerékpáros programjaikat.

A népfőiskolák Magyarországon civil szervezeti háttérrel rendelkező intézmények voltak. A népfőiskolai egyesületek, alapítványok száma az elmúlt években jelentősen csökkent. A civil szervezetek névjegyzéke szerint jelenleg hetvenöt olyan szervezet van, amely nevében viseli a népfőiskola kifejezést. Vas megyében már csupán egy ilyen maradt, a vasvári Vas-Vár Örökség Népfőiskola Egyesület. A szervezet 2002-ben alakult a helytörténeti és hagyományörző célok megvalósítása érdekében.

A Vas megyében működött népfőiskolák szerves részei voltak az országos mozgalomnak. A megyei parasztfiatalok képzését nagyban segítették a kommunista hatalomátvételig, a rendszerváltás után pedig a helyi közösségekre, a honismeretre koncentrálva jelentős szerepet tölthettek be. Bár szerepük az utóbbi időben csökkent, a népfőiskolák eddigi története azt mutatta, hogy mindig képesek voltak a megújulásra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1949. évi április hó 7. napján Budapesten tartott rendes közgyűlésének eredeti jegyzőkönyve.* Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem, Budapest.
- ARAPOVICS Mária (2013): A közösség tanulása, a tanulók közössége és a közösségfejlesztők fejlesztése. *Parola*, XXIII. 1. sz.
- BALOGH Margit (1998): *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest
- BAJZIK Zsolt (1997): A Vas Megyei Honismereti Egyesület közgyűlése. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények.* 1997. 2. sz.
- BENEDEK András, CSOMA Gyula és HARANGI László (főszerk.) (2002): *Felnőttoktatási és -képzési lexikon.* Magyar Pedagógiai Társaság–OKI Kiadó–Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
- BORÁT Erika (1989): *A népfőiskolákról.* B.A.Z. Megyei Közművelődési Módszertani Központ, Miskolc
- BORDÁS István, SZ. TÓTH János és TRENCSENYI Imre (1998): *A közművelődési törvény és a népfőiskolák.* Magyar Népfőiskolai Társaság, Sárospatak
- BOROS Lajos (1944): *A magyar népfőiskola-mozgalom.* Gödöllő

- CZIGÁNY László (1989): Adatok a katolikus egyesületek zalai történetéhez a két világháború között. *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából – Zalai Gyűjtemény* 28.
- cs. n. l. (1989): Legyen fakultatív tárgy a népfőiskolai ismeretek oktatása. *Magyar Nemzet*. 52. 13. sz.
- DRABAN CZ M. Róbert és FÓNAI Mihály (2005): *A magyar kultúrpolitika története 1920–1990*. Csokonai Kiadó, Debrecen
- GELENCSÉR Katalin (2001): *A művelődés, az öntevékeny közösségi művelődés formái és funkciói Magyarországon*. In: B. GELENC SÉR Katalin: *Művelődéstörténet 2. Magyar Művelődési Intézet–Mikszáth Kiadó, Budapest*
- HILSCHER Rezső (1990): Az északi népfőiskola. *Esély*, 2. 3. sz.
- HORVÁTH György (1991): Intézményünk a honismeret szolgálatában. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*. 1991. 1. sz.
- HORVÁTH Margit (1990): Töprengések közművelődésünk gondjairól. *Vasi Szemle*, 44. 2. sz.
- JÁVOR Ágnes (1992): Hároméves a Tömördi Szent Iлона Védőgyelet. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*. 1992. 2. sz.
- JUHÁSZ Erika (2016): *A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon*. Csokonai Kiadó, Debrecen
- KATONA Attila–MAGYAR Ákos (2000): „Új világot akartunk, demokratikusot, emberit, magyart” – Beszélgetés Szij Rezsővel. *Vasi Szemle*. 54. 5. sz.
- KÁPOLNAI Iván (2010): *A KALOT agrárifjúsági mozgalom és Mezőkövesd*. In: Gyulai Éva, Pirint Andrea, Pusztai Tamás, Tóth Arnold, Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLIX*. Herman Ottó Múzeum, Debrecen
- KEVEHÁZI László: Tekus Ottó. *Dunántúli Harangszó*. XIII. 1. sz.
- KONCZ Endre (é. n.): *Körlevél a falu közművelődési helyzetének javításáról*. In: Kiss Mária (szerk.): *Vas megyei levéltári füzetek 1. – Az élet megindulása és az újjáépítés kezdetei Vas megyében 1945–1948*. Vas Megyei Levéltár, Szombathely
- KORMOS Sándor (1999): *Közművelődési intézmények és szervezetek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- KOZMA Tamás (2012): *Oktatáspolitikai*. <http://mek.oszk.hu/11200/11203/11203.pdf> Letöltve: 2018. február 12.
- KUTSZEGI István (1992): Megyei Honismereti–Valóságismereti Népfőiskola. *Vasi Szemle*. XLVI. 4. sz.
- m. a. (1959): Egy munkásakadémia megnyitásának tanulságai. *Népszabadság*. 17. 63. sz.
- MARÓTI Andor (2007): *Gondolatok a kultúráról, a műveltségről és a közművelődésről*. Trefort Kiadó, Budapest
- MAYER László: Krónika. *Vasi Honismereti Közlemények*. 1993. 1. sz.
- MAYER László: Krónika. *Vasi Honismereti Közlemények*. 1994. 2. sz.
- MAYER László: Krónika. *Vasi Honismereti Közlemények*. 1995. 2. sz.
- MAYER László: Krónika. *Vasi Honismereti Közlemények*. 1999. 2. sz.
- MEDGYES János (é. n.): *1947. január 18. – Jelentés a megye művelődési helyzetéről*. In: Kiss Mária (szerk.): *Vas megyei levéltári füzetek 1. – Az élet megindulása és az újjáépítés kezdetei Vas megyében 1945–1948*. Vas megyei levéltár, Szombathely
- MEDGYES János (1988): *Szabadművelődési felügyelői jelentés – Körmend, 1947. július 5.* In: Dancs Istvánné (szerk.) (1988): *Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez, 1945–1949 (Források a magyar népi demokrácia történetéhez 7.)*. Kossuth Kiadó, Budapest
- MÉSZÁROS István, NÉMETH András és PUKÁNSZKY Béla (2005): *Neveléstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest
- MOLNÁR Zoltán: *A répcelaki evangélikus leánynépfőiskola története* (Kézirat) Berzsényi Dániel Könyvtár Hf. 2204
- NAGY Töhötöm (2017): *Napló 1945–46. Kapcsolódó dokumentumokkal*. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Keresztes András. Internetes: <http://mek.oszk.hu/16700/16719/16719.pdf> Letöltés: 2018. szeptember 14.

- RUPPRECHT Imre (1927): Vasvármegye Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának megalakításáról és feladatáról szóló szabályrendelet. *Vasvármegye Hivatalos Lapja*. 25. 18. sz.
- SZAKÁLY Éva (1991): Pillantás egymásra, s Nyugatra is – Sikerrel zárt a Vasi Népfőiskola. *Vas Népe*, 1991. február 23.
- SZATHMÁRY Lajos: Népfőiskolák a 30-as években és a felszabadulás után. *Kultúra és Közösség*. 1973. 3. sz.
- SZÁVAI Ferenc (1996): *Gazdaképzési rendszerek – A mezőgazdasági szakképzés története a XIX–XX. századi Európában*. Pannónia Könyvek, Pécs
- (Szerző említése nélkül) (1942): Megjelent a szombathelyi megyéspüspök körlevele. *Zalamegyei Újság*, 1942. november 4.
- (Szerző említése nélkül) (1942): A celldömölki evangélikus leánynépfőiskola ünnepélyes megnyitása. *Kemenesalja*, 1942. december 20.
- (Szerző említése nélkül) (1942): Leányaink, mint a templom mintájára kifaragott oszlopok! *Harangszó*, 1942. december 27.
- (Szerző említése nélkül) (1943): Celldömölki Leánynépfőiskola nagyszabású zárónapja. *Kemenesalja*, 1943. április 4.
- (Szerző említése nélkül) (1943/a): Hírek. *Harangszó*, 1943. április 11.
- (Szerző említése nélkül) (1943/b): Evangélizáló konferenciák egyházegyetemünk gyenesdiási Misszió Otthonában augusztusban és szeptemberben. *Harangszó*, 1943. július 11.
- (Szerző említése nélkül) (1947): A népfőiskolák hívó szava. *Élő Víz*, 1947. október 12.
- (Szerző említése nélkül) (1987): Felhívás, a Répcelaki Belmissziói Otthon és Népfőiskola 40. évfordulóján. *Evangélikus Élet*. 52. 3. sz.
- T. KISS Tamás (1998): *Állami művelődéspolitiká az 1920-as években*. MMI–Mikszáth Kiadó, Vác
- TASI József (szerk.) (1999): *Móricz Zsigmond a Kelet Népe szerkesztője. Levelek II. Argumentum Kiadó–Magyar Irodalom Háza, Budapest*
- TILLMANN Ferenc (1989): *Az alsószelestei Népfőiskola Története*. (Kézirat) Berzsényi Dániel Könyvtár Hf. 2616.
- TÓTH József (1991): A szelestei arborétum évelőskertje. *Vasi Honismereti Közlemények*. 1991. 1. sz.
- TÓTH József (2017): Szeleste és arborétumának története. *Vasi Szemle*. LXXI. 4. sz.
- TÓTH Kálmán (2010): Tóth József (1927–2010). *Vasi Honismereti Közlemények*. 2010. 2. sz.
- s (1943): Celldömölki Leánynépfőiskola. *Harangszó*, 1943. április 18.
- SZ. TÓTH János (felelős szerk.) (1993): *Népfőiskolák Magyarországon*. Magyar Népfőiskolai Társaság, Veszprém
- UJVÁRY Ede (1925): *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesületének története*. In: Várady Imre (szerk.): *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum I. Évkönyve*. Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete, Szombathely.
- V. MOLNÁR Zoltán (1988): A répcelaki evangélikus leánynépfőiskola története. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények*. 1988. 1. sz.
- VARGA András (1959): *Tájékoztató jelentés*. Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár–XIX-A-83-b 3139/1959
- VARGA András (1992): A vasi népfőiskola tegnap, ma, holnap I. rész. *Vasvármegye*, 1992. október 18.
- VARGA András (1992): A vasi népfőiskola tegnap, ma, holnap II. rész. *Vasvármegye*, 1992. november 1.
- VEÖREÖS Imre: Dunántúli leánynépfőiskolás találkozó. *Harangszó*, 1944. augusztus 27.
- VERASZTÓ János (2017): „Csak az Úrnak nagy kegyelme” – *A Répcelak–Csánigi Evangélikus Egyházköztség története*. Répcelak–Csánigi Evangélikus Egyházköztség, Répcelak
- VÖRÖS Lajos (szerk.) (1942): *Az Órségi Református Egyházmegye 1942. évi augusztus hó 26. napján Kőrmenden tartott évi rendszeres közgyűlésének jegyzőkönyve*. Kakas Ágoston Könyvnyomdája, Zalaegerszeg

PUP CSILLA

„MODERNIZÁCIÓ” KERÜLŐÚTON

MI ÁLLHATOTT AZ ÖLBŐI SOROZATOS TÜZESETEK HÁTTERÉBEN
A 30-AS ÉVEKBEN?

Írásomban Ölbő hagyományos építésű lakó- és melléképületeinek a harmincas években történt meglepően gyors és teljes lecserelődését, annak körülményeit szeretném bemutatni. Elsősorban a híres-hírhedt ölbői tüzek dokumentumaira támaszkodtam, melyekből kitűnt, hogy ebben az időszakban mennyire szétbogarhatatlanul összefonódtak az eseményeket meghatározó tényezők: a tűzveszélyes hagyományos tetőzet (zsúp-, faszindely-, sőt nádtetők) elterjedtsége, ugyanakkor a szokatlanul kedvező házbiztosítási feltételek, végül pedig a csendőrség részéről a nehézkes, kezdetleges nyomozati módszerek. Más községek lakóival összevetve az ölbőiek az adott körülményekhez nem csupán alkalmazkodtak, hanem a kínálkozó lehetőségeket felismerve, úgy tűnik, azokat messzemenően kihasználták. Ennek eredményeképpen 1940-re a faluban a több évszázados múltú építkezési (elsősorban tetőfedési) módok kora véget ért, minden lakóházat és melléképületet új tetőcserép fedett. Új arculatú, „modern” Ölbő született, a környékbeliek és a hatóságok rosszallásától kísérve.

Az 1930-as években majd minden évre jutott 2–3 nagyobb tüzeset a faluban, amelyben több lakóház, pajta és egyéb melléképület semmisült meg teljesen, jelentős anyagi károkat okozva, és sok munkát adva Ölbő és a környező falvak, Alsószeleste, Felsőszeleste, Pósfá, Répcseszentgyörgy, Alsópaty, Felsőpaty, Rábasömjén, Hegyfalú, valamint Zsédény tűzoltóságának. Különösen kirívónak tekinthető az 1937. év, amikor a sárvári járás falvaiban regisztrált összesen 35 tűzből 10 alkalommal, vagyis valamivel több, mint az esetek negyed részében, Ölbön csaptak fel a lángok.¹ A sorozatos tüzek következtében a falu 10 év alatt szinte teljesen újjáépült, 1939-re majdhogynem az összes zsúpfedeleles ház a lángok martalékává lett. A település az újságcikkek megfogalmazásaiban kiérdemelte a „*vármegye legtöbb tüzet látott községe*”², a „*tüzeseteiről híres Ölbő község*”³ hírnevet. A *Vasvármegye* c. megyei napilap, a *Dunántúli Néplap* rendszeresen beszámolt hasábjain a tűzveszedelmekről, a Magyar Távirati Iroda napi hírei között is gyakran feltűntek az Ölbön történetekkel kap-

1 MNL VaML IV. 425. b. A Sárvári Járás Főszolgabírójának iratai, Közigazgatási iratok (továbbiakban: Sárvár Jr. Közig.) 15/1937. Nyilvántartás a tüzesetekről az 1937. évre, 1938. jan. 2., Sárvár

2 Hatalmas tűzvész pusztított Ölbön. In: *Vasvármegye* (továbbiakban: *Vvm*), 1936. ápr. 22. 3. old.

3 Nagy tűz pusztított Ölbön. Hat ház, öt pajta lett a tűz martaléka. In: *Vvm*, 1939. márc. 12. 6. old.

csolatos híradások. A közigazgatás és csendőrség lefolytatta az ilyen esetekben szükséges vizsgálatokat, nagy hangsúlyt helyezve a szándékos gyújtogatás lehetőségének kivizsgálására, amit a tüzesetek gyakorisága módfelett indokoltá tett. A leégett épületek ugyanis rendszerint jól voltak biztosítva, ami felvetette annak gyanúját, hogy a tüzesetek nem a véletlen művei, hanem mögöttük pontos gazdasági számítás áll, mivel a biztosító társaságok által kifizetett magas összegű kártérítési díjból viszonylag egyszerű volt új házat felépíteni. A szomszédos falvakban is mindenki pontosan tudta, illetve tudni vélte azt, hogy az ölböiek a biztosítási pénzekért saját maguk gyűjtik fel házaikat, gazdasági épületeiket, és a település lakóit a környéken hamarosan a „pörkölt ölböiek” csúfoló mondással kezdték emlegetni, amit napjainkig megőrzött az idősebb generációk emlékezete.⁴ Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy a két világháború közötti időszakban Vas, Zala, és Sopron vármegye számos más településén is pusztított a „vörös kakas”. Az 1920–1930-as évek napi- és hetilapjait átforgatva, majd minden lapszámra jut egy-két tüzeset, és a hatóságok által sikeresen felderített, biztosítási csalás céljából elkövetett gyújtogatásra is több példa akad.⁵

A fent megfogalmazottak alátámasztására, ha nem is teljességgel, de megpróbáltuk összegyűjteni a faluban történt tüzeket. Felvezetésnek legyen elég az alábbi idézet 1937-ből: „A tüzesetek statisztikájában a vármegye községei közül messze kiemelkedik a sárvári járási Ölbő, ahol valósággal rendszeresek a tűzriadalmak. Hetenként verik félre a templom harangját, mert hol a felvégen, hol az alvégen csapnak fel alattomosan a lángnyelvek.”⁶

A falu korábbi történetét is át meg átszövik a tüzesetek. Az ölbői plébánia keresztelési és halotti anyakönyvébe 1840 márciusában az alábbi bejegyzést tette Szabó Ferenc plébános: „Folyó hó 14-én éji egy és két óra között mint gyanítatik szándékos gyújtás által kiütvén a tűz a felső szeren 12 házat és 17 pajtát hamvasztva el nem különben az uradalmi pajtákat, magtárokat tömérdek benök lévő gabonával egészen feldulá. Aldott legyen az Úr, hogy a romboló elem morgó lángjával az egész falut fel nem persselé. Légyen e csapás büneink bootsánatjára.”⁷

4 „... Az ölböieket pörkölt ölböieknek hívták, mert gyakran gyűjtötták meg a saját és mások pajtáit is a biztosítás miatt. ...” (Bögöt); „Pörkölt ölböiek (sok pajtát felgyújtottak a biztosítás miatt). ... Amikor tűz volt Ölbön, patyi tűzoltók mentek át. ...” (Felsőpaty); „Füstös ölböiek”, állítólag többször előfordult, hogy szándékosan fölgyújtották a falut. A biztosító fizetett és így egyre szebb házak épülhettek.” (Jákfa); „A környék »pörkölt ölböiek«-nek csúfolja az ölböieket. Egyrészt azért, mert az ölböiek fel szótkák gyűjtani saját házuikat, hogy a biztosító fizessen, s ezáltal egyre szebb házuakat építettek Ölbön. Másrészt az Ölbőre bekerült idegeneket tűz fölött meg szótkák »pörkölni«...” (Ölbő); „... Ölböieket: pörkölték, mert sokan leégették a zsuppos házuikat, hogy a biztosító fizessen. ...” (Rábapaty); „Pörkölteknék is nevezték az ölböieket, mert a 20-as években leégették zsuppos házuikat, hogy a biztosítótól kapjanak pénzt...” (Szeleste) Forrás: „Kapcsolatrendszer a Dél-nyugat-Dunántúlon” című, Barabás Jenő vezetésével az 1985-től 1995-ig terjedő időszakban Zala, Vas, Veszprém és Somogy megyében végzett néprajzi vizsgálat kutatási anyaga. A kérdőíves felmérés „1.9. Csúfolták-e a falut valamivel a környékbeliék vagy az itteniek mely más községekről tudnak-e csúfolódó mondásokat?” kérdésére adott válaszok. <http://www.nti.btk.mta.hu/kapcsolathalo/index.php/Kezd%C5%91lap> (Megtekintve: 2016. márc. 20.)

5 „Gödörházán az égő ház mellett melegszenek az emberek.” Súlyos ügyészi vád a gödörháziak ellen – biztosítási család börtönbüntetéssel. In: *Hír*, 1934. febr. 7. 3. old. Szakál Károlyné gödörházi lakos büntetőügye kapcsán fogalmazta meg az ügyész vádbeszédében: „Gödörháza szennyését terítették itt ki a tanuk, akik igazolták azt, hogy ebben a községben van a legtöbb tűzveszedelem egész Vas megyében. Hova-tovább oda jutunk, hogy csak egy csendes, szép idő kell ahhoz, hogy Gödörházáról tűzveszedelmet jelentsenek. ...”

6 Ismét tűz volt Ölbön. In: *Dunántúli Néplap* (továbbiakban: *DN*), 1937. szept. 11. 11. old.

7 MNL Mikrofilm anyakönyvek adatbázisa. Ölbő r. kat. születési anyakönyv 1840; Ölbő r. kat. halotti anyakönyv 1840.

A jobbágyfalu plébánosának 1840. évi megfigyelését utólag akár baljós előjelnek is vélhetnénk, az 1930-as években Ölbön sűrűn fellobbanó „morgó lángok” ismeretében. És valóban, nem kellett nagyon sokat várni a következő nagyobb tűzvészre. 1883. április 6-án Nagyölbön, a templom közelében fekvő ház udvarán, egy különálló faragó kamrában, ismeretlen okból, tűz ütött ki, amely végül 13 házat és 15 pajtát hamvasztott el. A leégett házak közül 4 nem volt biztosítva.⁸

1911. november 13-án nagy tűzvész pusztított Ölbön. Ismeretlen okokból kigyulladt özvegy Gottlieb Jakabné pajtája, a tűz továbbterjedésével 13 gazdasági épület és nagy mennyiségű takarmány lett a lángok martaléka megközelítőleg 20 000 korona értékben.⁹

1913. június 20-án délután a falu határában végigvonuló vihar alkalmával a villám három helyen is lecsapott a községben nagy tüzet okozva. Egy nyárfát hasított ketté villámcsapás, majd a kéményen át ütött a villám egy lakóépület szobájába. A harmadik villámcsapás Osztovics József plébános pajtáját érte felgyújtva azt. A gazdasági épület, benne 30 szekérre való takarmánnyal teljesen leégett. A kárt 3–4 ezer koronára becsülték, melynek egy része biztosítás révén megtérül.¹⁰

1923. május 1., kedd: Simon Vince szenvedett tűzkárt.¹¹ A tűz okáról és a tűzkár mértékéről nincs információnk.

1928. április 9., hétfő: Eredics Istvánt érte tűzkár.¹² A tűz oka és a kár mértéke ez esetben sem ismert.

1928. április 30., hétfő: A kiskorú Puklér testvérek¹³ lakóháza mellett lévő szalmakazal gyulladt ki ismeretlen okból. A gyorsan tovaterjedő tűzben 4 lakóház, 3 istálló, 2 pajta, több hidas és ól, sok gabona, szalma, takarmány, gazdasági eszközök és háziállatok pusztultak el nagy anyagi kárt eredményezve. Személyi sérülés nem történt. Mivel a tűz okaként gyújtogatás gyanúja merült fel, ezért ennek tisztázására nyomozás megindítására került sor.¹⁴

1928. december 16-án, vasárnap történt tüzesetnél Jancsó Sándor, özvegy Böröcz Jánosné és Németh József voltak a károsultak.¹⁵ A tűz okára és a kár mértékére vonatkozóan nincs adatunk.

1929. szeptember 9-én,¹⁶ pénteken, ismeretlen okokból Asbót János pajtája fogott tüzet és égett le a benne lévő takarmánnyal és gazdasági eszközökkel együtt 1500 pengő kárt okozva. A beszámolók szerint a kár egy része biztosítás útján meg fog térülni.¹⁷

8 Tűz. In: *Vas megyei Lapok*, 1883. ápr. 12. 3. old.

9 A tűzoltó-parancsnok balesete. In: *Pesti Napló* (továbbiakban: *PN*), 1911. nov. 14. 19. old.; A tűzoltó-parancsnok tragédiája. Alá esett a vágató kocsinak – őriási tűzvész Ölbön. In: *Vas megyei Napló* (továbbiakban: *VmN*), 1911. nov. 12. 1. old.

10 Nagy tűz Ölbön. Lesújtott a villám. In: *VmN*, 1913. jún. 21. 2. old.

11 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 1361/1930. Nyilvántartás a kiadott vagy megtagadott ártatlansági bizonyítványokról 1923–1924. évre, 1923. dec. 31., Sárvár

12 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 1361/1930. Tüzesetek és ártatlansági bizonyítványok kimutatása 1928–1929. évre, 1930. jan. 2., Sárvár

13 Uo. A kiskorú Puklér testvérek mellett Simon János, valamint Pados János voltak a tűzkárosultak.

14 Nagy tűz Ölbön. In: *DN*, 1928. máj. 12. 10. old.; Nagy tűz Ölbő községben. In: *KÚ*, 1928. máj. 12. 5. old.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K. 428. a. sorozat MTI „könyomatos” Hírek, Napi tudósítások (a továbbiakban: *K 428*. Napi tudósítások), 1928. máj. 11. 7. kiad. A hivatkozott MTI „könyomatos” Napi tudósítások interneten elérhetők: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti_napihitek_napitudositasok/ (Megtekintve: 2017. szept. 23.)

15 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 1361/1930. Tüzesetek és ártatlansági bizonyítványok kimutatása 1928–1929. évre, 1930. jan. 2., Sárvár

16 Uo.

17 Tüzek Vas-, Sopon- és Zalamegyében. In: *DN*, 1929. szept. 21. 8. old.

1929. szeptember 20-án,¹⁸ pénteken Jancsó Sándor háza gyulladt ki. A lángok áterjedtek a Böröcz család házára is, és több ház teteje leégett. A tűz következtében keletkezett jelentékeny kár egy része biztosítás révén megtérül majd.¹⁹

AZ 1930-AS ÉVEK TŰZVÉSEI

1930. február 16-án, vasárnap kitört tüzesetnél Németh Jánost érte kár.²⁰ Hogy mi okozhatta a tüzet, és mekkora tűzkár keletkezett, arra vonatkozóan információval nem rendelkezünk.

1930. szeptember 17-i, szerdai tüzesetnél báró Baich Mihály volt a tűzkárosult.²¹ A fenti esetekhez hasonlóan nincs további adatunk.

1932. május 3., kedd: „*A Sárvár melletti Ölbőn kedden éjjel leégett Kovács Károly, Szuczik Miklós, Szuczik Sándor és Jancsó István istállói, pajtai és egyéb, gazdasági épületei a bennelevő gazdasági felszerelésekkel együtt.*”²² „*A csendőrség megállapította, hogy sorozatos gyújtogatás történt, mert a tűz a községben a meglehetősen erős szél ellen terjedt.*”²³

1932. május 19., csütörtök: „*Ölbő (Vas megye) községben tegnap, hajnali három óra-kor, eddig még meg nem állapítható okból, tűz ütött ki. Összesen tíz lakóház, tizenegy pajta, öt istálló, egy cséplőgép, számos gazdasági eszköz és felszerelési tárgy elégett. Hat darab sertés és több kisebb háziállat elpusztult. A mentési munkálatok közben egy nő súlyosan és hat férfi könnyebben megsérült. A összes kár 35-40 000 pengőre becsülhető. Megrongálódott a csendőrlaktanya kapuja és deszkakerítése is. Az épületben kár nem esett. A tűz okának megállapítása végett nyomozás folyamatban van.*”²⁴

18 Tűzkárosultak az ölbői Hangya Szövetkezet, Kovács Ernő, özvegy Böröcz Jánosné, Asbóth János, Asbóth József, Eredics Zsigmond, Fodor Lajos, Puklér Károly és Jancsó Sándor ölbői lakosok. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 1361/1930. Tüzesetek és ártatlansági bizonyítványok kimutatása 1928–1929. évre, 1930. jan. 2., Sárvár

19 A vöröskakas pusztítása Ölbőn. In: *DN*, 1929. szept. 28. 13. old.

20 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 1361/1930. Tüzesetek és ártatlansági bizonyítványok kimutatása az 1930. évre, 1930. dec. 31., Sárvár

21 Uo.

22 MNL OL K 428. Napi tudósítások, 1932. máj. 4. 11. kiad. A tűz Kovács Károlynak a plébánia épületének közelében álló istállójában keletkezett és terjedt tovább a szomszédos házakra. Az ölbői, a sárvári, a hegyfalui, a répcszentgyörgyi és a zsédenyi tűzoltóság együttes erőfeszítésével sikerült megakadályozni, hogy a tűz még nagyobb pusztítást végezzen. – Tűz pusztított Ölbőn. In: *Vvm*, 1932. máj. 5. 7. old.; Tűz pusztított Ölbőn. In: *DN*, 1932. máj. 14. 7. old.

23 Tűz a vidéken. In: *Kis Újság* (továbbiakban: *KÚ*), 1932. máj. 8. 5. old.

24 MNL OL K 612. a. sorozat MTI „könyvomas” Hírek, Magyar Országos Tudósító, Híryanag (a továbbiakban: *K 612*. Magyar Országos Tudósító, Híryanag), 1932. máj. 20. 112. sz. 5. kiad. A hivatkozott MTI „könyvomas” Magyar Országos Tudósító, Híryanag Interneten elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti_mot_hiranyag/ (Megtétekintve: 2017. szept. 23.) A tűz, amely Puklér Tamás pajtájában keletkezett, és az épületet percek alatt elhamvasztotta, nagyon gyorsan terjedt tovább a községben, és rövid idő alatt a Szele-féle vendéglő és csendőrségi laktanya közötti utcáriszen lévő 10 házat, pajtákkal és istállókkal együtt megsemmisített. „*A károsultak Puklér Tamás, Simon Vince, Simon József gazdálkodók, Szele Ferenc fűszerkereskedő, Puklér Károlyné, Bósz János, Eredics Zsigmond, Fodor János, Puklér Imre, Grubánovics Sándor, akiknek házuk, pajtáik, istállóik, a bentlévő gazdasági berendezésekkel, állatokkal együtt elégték.*” A két súlyos égési sérült Simon Józsefné és Simon Vince, akik értékeiknek az égő házból történő mentése során a nagy füsttől a lángoló épületben eszméletüket veszítették, és súlyos égési sebeket szereztek. – Óriási tűz pusztított Ölbőn. In: *Vvm*, 1932. máj. 20. 3. old.; Nagy tűz a vasmegyei Ölbő községben. In: *PN*, 1932. máj. 20. 6. old.; Egy asszony élet-halál küzdelme az ölbői tűzkatasztrófánál. In: *Hír*, 1932. máj. 20. 1. old.; Borzalmas tűzvész egy vasmegyei községben. Egy bödön zsírért az életét kockáztatta egy asszony – kilenc ház teljesen leégett. In: *Friss Újság* (továbbiakban: *FÚ*), 1932. máj. 20. 5. old. A tűzben súlyos égési sérüléseket

1932. november 13., vasárnap: „*Ölbő községben Horváth Sándor gazdálkodó pajtájában tűz ütött ki. A pajtában levő cséplőgép, traktor és elevátor a tűz martaléka lett. Az ölbői tűzoltóság önfeláldozó munkájának köszönhető, hogy a tűz nem terjedt át a szomszédos szalmatetős házakra és szalmakazlos udvarokra.*”²⁵ A pajta és a cséplőgép is biztosítva voltak. Nyomozás indult gyűjtogatás gyanúja miatt Horváth Sándor ellen.²⁶

1933. augusztus 26., szombat: „*Özvegy Jancsó Sándorné ölbői gazdálkodó pajtája kigyulladt s pillanatok alatt az egész udvar – pajták, gabona szalma, szénakazalok – lángba borult. Sárvári tűzoltóság motorfecskendővel és a környék tűzoltósága kivonult. Reggel öt órára sikerült nagy nehezen a tüzet lokalizálni. Leégett hét gazdálkodónak a pajtája, elpusztult a gabonája, szalmája, téli takarmánya. A kár körülbelül 30.000 pengő. A tűz oka ismeretlen.*”²⁷

1934. március 29., csütörtök: *A sárvári járásban lévő Ölbőn csütörtökön délután Marton János gazdálkodó háza kigyulladt. A szélben a tűz tova terjedt és 16 ház leégett. Eddig még nem tudják, hogyan keletkezett a tűz s a csendőrség nyomozást folytat ennek kiderítésére.*”²⁸ A Vasvármegye címlapján másnap megjelenő beszámoló szerint 3 éven belül ez

szenvedett Simon Rezsóné [Józsefné] belehalt sérüléseibe. – Meghalt az ölbői tűzkatasztrófa áldozata. In: *Hír*, 1932. máj. 25. 1. old. – A nyomozás során a gyűjtogatás elkövetésével Puklér Ferenc ölbői gazdát és annak József, Tamás és Antal nevű három fiát gyanúsították meg, akik tagadták a vádak. A gyanúsítottakat a csendőrség letartóztatta és átadta a szombathelyi ügyészségnek. – Óriási tűz pusztított Ölbőn. In: *DN*, 1932. máj. 28. 9. old. Statárium fenyegeti az ölbői gyűjtogatókat. In: *KÚ*, 1932. máj. 26. 5. old. – A gyűjtogatás bűntettével gyanúsított Puklér Tamás, Puklér Géza, Puklér Ferenc és Puklér Antal ölbői lakosok és ismeretlen tettes ellen teljesített nyomozást az ügyészség bizonyíték hiányában megszüntette. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 12/1932. A Szombathelyi Királyi Ügyészség határozata, 1932. aug. 15., Szombathely. A 1932. május 3-i és 19-i tüzesetről az ölbői plébánia historia domusa a következőképpen emlékezik meg: „*Május 3-án este 9 óra tájban kigyulladt Kovács Károly pajtája. Elégtek még a Tuczai pajták és Jancsó István pajtája. A tüzet gyűjtogatás okozta, de a gyűjtogató nem lett meg. Május 19-én hajnalban nagy szélben a felsőszeren volt tűz. Leégett Simon Vince, Szele Ferenc, Puklér Károlyné, Bősze János, Eredics Zsigmond, Fodor János Kristóf, Pukler János, Bikali és a három Grubánovics. Veszélyben volt a templom is. Az erős szél miatt az alsószér, sőt a csonkaszer szuppal fedett háza is veszélyben voltak. Védtek őket, de mégis kigyulladt Németh József disznóólja. Simon Józsefné menteni akart portékát és bennszorult az égő házban. Kemencébe bújt, ott találtuk meg. Még élt. Kórházba szállították füstmérgezéssel, de meghalt. A gyűjtogató nem tudódott ki. A leégett házak helyén szép új házak épültek. Jól voltak biztosítva, Szele Ferencét kivéve, kinek még most sem – szept. 17-én – épült fel a háza, csak úgy áll, ahogy a tűz után”* In: Nagy-Ölbő plébánia története 1885 év július 19-étől kezdve.

25 MNL OL K 428. Napi tudósítások, 1932. nov. 15. 6. kiad.; Tűz Ölbőn. In: *Hír*, 1932. nov. 13. 5. old.

26 A biztosítási család büntetvével vádolt Horváth Sándor elleni nyomozást az ügyészség 1932. december 31-én szüntette meg. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 12/1933. A Szombathelyi Királyi Ügyészség levele, 1933. jan. 10., Szombathely

27 MNL OL K 428. Napi tudósítások, 1933. aug. 26. 7. kiad.; 30 ezer pengő kárt okozott a tűzvész Ölbőn. In: *Hír*, 1933. aug. 27. 5. old.

28 MNL OL K 428. Napi tudósítások, 1934. márc. 29. 27. kiad. A fenti tüzeset kapcsán lefolytatott csendőrségi nyomozás és a főszolgabíró helyszíni szemle végül megállapította, hogy az 1934. március 29-én 16³⁰ órakor Eredics János szalmakazalja mellett lévő sövénykerítés és a kétoldalt mellé állított tengeri (kukorica) szár gyulladt ki, ahonnan a tűz áterjedt a szalmakazalra és a mellette lévő pajtára. A délnyugati szél ezt követően a tüzet átvitte a délnyugati irányban fekvő összes szalmával fedett épület, istállókra és pajtákra, aminek következtében 13 lakóház és 14 pajta és melléképületek égtek le a tűzben. Eredics János, Marton József, Takács János, Pup Károly, Simon István, Simon Kálmán, Vörös Lajos, Asbóth József, Péter János, Foki József, özv. Rozmán Jánosné, Kocsis Károly és gyermekei, Szele Ferencné lakóháza és egyéb melléképületei, továbbá Péter István és Pados József istállói és pajtái 42 147 pengő értékben leégték. A tüzet Marton József ölbői lakos 6 éves Ambrus nevű fia okozta tüzzel való játéka következtében. Mivel a leégett épületek különböző biztosító társaságoknál biztosítva voltak, ezért a tűzkárok nagyrészt megtérülnek. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 1318/1934. Az 1934. március 29-én Ölbőn történt tüzesetből kifolyólag megtartott helyszíni szemle jegyzőkönyve, 1934. márc. 30., Ölbő; M. kir. III. szombathelyi csendőrkörlet Ölbői őrs jelentése a sárvári járás főszolgabírójának az Ölbő községben történt tüzesetről, 1934. márc. 30., Ölbő

volt a községben a 6. olyan nagy tüzeset, amikor sok család maradt fedél nélkül.²⁹ A Magyar Országos Tudósító április 3-án a tűz kiindulási helyét, okát és a kár mértékét pontosan közölve ad ismét hírt a fenti tüzesetről: „*Eredics János ölbői lakos szalmakazla kigyulladt. A szél a tüzet széthordta, amitől szomszédos házak is tüzet fogtak úgy, hogy 12 lakóház, sok istálló és melléképület égett le. A kár közel 50.000 pengő. Megállapítás szerint a tüzet egy gyermek pajkossága idézte elő.*”³⁰

1934. június 21-én, csütörtökön az ölbői bér gazdasághoz tartozó Cseres major mellett cséplés közben a cséplőgép gőzkazánjának kéményéből kiszálló szikrától keletkezett tűz. A tűzben két kazal és több eszköz semmisült meg összesen 19.200 pengő kárértékben, amely biztosítás útján megtérül.³¹

1934. augusztus 3., péntek: Kovács Géza gabonaterményeinek cséplőgéppel való cséplése közben az akkor rakott szénakazal ismeretlen módon kigyulladt, a lángok továbbterjedtek a szomszédos telkekre, és 2 lakóház, több gazdasági épület, számos gazdasági eszköz, termény vált a tűz martalékává. 19 643 pengő tűzkár keletkezett, amelynek nagy része biztosítás útján meg fog térülni.³²

1934 decemberének elején Simon Sándor gazdálkodó háza gyulladt ki, és teljesen leégett két pajtával együtt.³³

1935. február 23., szombat: „*A vas megyei Ölbő községben kigyulladt Lakner János gazda szalmakazla és a tűz rohamosan tovaterjedt. A községi és a környékbeli tűzoltóság erőfeszítése ellenére leégett négy lakóház a hozzájuk tartozó gazdasági épületekkel együtt.*”³⁴ A kár megközelítőleg 13 300 pengő, amelynek egy része biztosítás útján meg fog térülni.³⁵

1936. március 4-én, szerdán, a kora esti órákban a felsőpatyi utcában, az Ungár bér gazdaság kastélyával szemben Kovács Sándor pajtája gyulladt ki. A tűz Kovács pajtáján kívül Pupp Sándor és Bödő Bálint házát, istállóját, pajtáját, valamint gazdasági felszereléseit

29 Hatalmas tűz pusztított tegnap Ölbön. In: *Vvm*, 1934. márc. 30. 1. old.; Borzalmas tűzvész egy vas megyei faluban. Húsz gazdálkodó háza égett le. In: *KÚ*, 1934. márc. 30. 6. old.; Egy héttel később a *Dunántúli Néplap* is lehozta a hírt: Hatalmas tűz pusztított pénteken Ölbön. In: *DN*, 1934. ápr. 7. 9. old.

30 MNL OL K 612. Magyar Országos Tudósító, Híryanag, 1934. ápr. 3. 74. sz. 8. kiad. Gondatlan tűzvészokozás vétsége miatt Marton Józsefné, született Eredics Erzsébet ellen emeltek vádat, akit a járásbíró végül felmentett. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 12/1934. A Szombathelyi Királyi Járásbíró végzése, 1934. máj. 2, Sárvár

31 Mivel gondatlanság nem látszott fennforogni, a tüzeset kapcsán nem lett feljelentés foganatosítva. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 12/1934. M. kir. III. szombathelyi csendőrkerület Ölbői őr bejelentése az Ölbön történt tüzesetről, 1934. jún. 23., Ölbő.

32 A károsultak Kovács Géza, özvegy Jancsó Józsefné, Puklér Károly, Eredics József, Osztovics József, Horváth Sándor. A csendőrségi nyomozás megállapította, hogy a tűz Gecse Ferenc és Tuczai Sándor gondatlansága miatt keletkezett, akiket tűzokozás vétsége miatt a járásbírósnál feljelentettek. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 12/1934. M. kir. III. szombathelyi csendőrkerület Ölbői őr Kovács Géza és 5 társa ölbői lakosok kárára történt tüzeset bejelentése, 1934. aug. 29., Ölbő.

33 Ölbön tűz pusztított. In: *DN*, 1934. dec. 8. 8. old.

34 MNL OL K 428. Napi tudósítások, 1935. febr. 26. 39. kiad.; Négy ház égett le Ölbön. In: *KÚ*, 1935. febr. 28. 6. old.

35 A tűzkárosultak Simon Rezső, Lakner Ferenc, Lakner János, Németh János, özvegy Simon Jánosné, született Fodor Erzsébet. A lefolytatott nyomozás során szándékos gyújtogatás, gondatlanság vagy biztosítási csalás megállapítható nem volt. A tüzeset valószínű, hogy az annak időpontjában tomboló erős éghőború idézte elő. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 12/1935. M. kir. III. szombathelyi csendőrkerület Ölbői őr jelentése Simon Rezső és 4 társa ölbői lakosok sérelmére történt tüzesetről, 1935. febr. 27., Ölbő.

36 Tűz pusztított Ölbön. In: *DN*, 1936. márc. 14. 11. old.

pusztította el.³⁶ Csendőrségi nyomozás indult a tűz okának kiderítése végett. Két éven belül ez volt körülbelül a tizedik tüzeset a községben – tudósít a *Kis Újság*.³⁷

1936. április 21., kedd: „*A vasmegyei Ölbő község egyik házában tűz ütött ki és gyorsan terjedt tovább. Összesen 18 ház és számos melléképület égett le. Az oltási munkálatok során három ember súlyos sérüléseket szenvedett. A kár 70-80 000 pengő.*”³⁸ A tűz keletkezésének oka ez alkalommal is ismeretlen. A csendőrség nyomozást indított annak kiderítésére, hogy nem szándékos gyújtogatás áll-e a történetek háttérében.³⁹

A faluban történt tüzesetek gyakoriság mellett a *Vasvármegye* újságírója sem tudott már szó nélkül elmenni, és az alább idézett mondatokkal indította a fenti tüzről megjelent másnapi tudósítását: „*A vármegye legtöbb tüzet látott községe a sárvári járásbeli Ölbő, ahol két év leforgása alatt valósággal újjáépült a község. Ölbőről most már majdnem minden zsuppos épület eltűnt, jobban mondvá elégett s helyébe cserépszindelyes új ház épült.*”⁴⁰

1936. május 3-án, vasárnap, a kora délutáni órákban a Vas vármegyén végigvonuló hatalmas viharban villámcsapás gyújtotta fel Smideliusz Géza kisölbői gazdálkodó nádfedeles pajtáját, amely teljesen leégett⁴¹ szomszédja, Sági Ferenc pajtájával egyetemben. Megközelítőleg 10 700 pengő tűzkár keletkezett, amely biztosítás révén megtérül majd.⁴²

1936. június 15-én, hétfőn, éjjel az 1936. április 21-i tüzesetnél szinte teljesen leégett utcator (Berekszer) még néhány megmentett zsúpfedeles háza vált a lángnyelvek martalékává. 8 lakóház és melléképületek, bennük sok gazdasági eszköz, valamint több szalmakazal és szénaboglya pusztult el 15 000-18 000 pengő kárt okozva. A tűz okának kiderítése érdekében Hetthéssy Jenő főszolgabíró vizsgálatot indított, mivel több jel is arra utalt, hogy gyújtogatás áll a háttérben.⁴³ A csendőrség hamarosan két személyt vett őrizetbe gyújtogatás elkövetésének alapos gyanújával,⁴⁴ akik tagadták a vádat,⁴⁵ és a nyomozás során sem találtak bizonyítékot ellenük.⁴⁶ Az esetről hírt adó másik tudósítás szerint „*a csendőrség nyomon*

37 Nagy tűzvész Ölbőn. In: *KÚ*, 1936. márc. 6. 6. old. Gondatlan tűzvész okozás vétsége miatt a csendőrség nyomozást indított Kovács Sándor ellen, akit végül felmentettek, mivel a vád bizonyítást nem nyert. – MNL VaML Sárvár Jr. Közíg. 12/1936. A Sárvári Királyi Járásbíróság által kiállított bizonyítvány, 1936. ápr. 8., Sárvár

38 MNL OL K 428. Napi tudósítások, 1936. ápr. 21. 32. kiad.

39 Az 1936. április 21-én keletkező tűzben egy egész utca, pontosabban a Berekszer vasút felé eső részen álló zsúpfedeles házak égtek le, csak a cserépszindelyes lakóépületek vészelték át a pusztítást. A *Vasvármegye* lehozta a károsultak névsorát: özv. Markó Jánosné, Kovács Sándor, özv. Eredics Károlyné, Horváth Imre, Pintér István, Németh Sándor, Simon Antal, Szuper János, Puklér József Illés, Fehér Antal, Gece Ferenc, öreg Fodor János, Gece Gyula, Szanyi József, Németh Ferenc, Horváth István, Erlaki István, Puklér B. József, Simon Sándor, özv. Vörzsönics Sándorné, özv. Boros Jánosné. A tűzben égési sérüléseket szenvedett személyek: Kondor József fia, Kovács János fia és Szanyi Ferenc. – Hatalmas tűzvész pusztított Ölbőn. In: *Vvm*, 1936. ápr. 22. 3. old.; Nagy tűzvész Ölbőn: In: *Zalamegyei Újság*, 1936. ápr. 23. 3. old.

40 Hatalmas tűzvész pusztított Ölbőn. In: *Vvm*, 1936. ápr. 22. 3. old.

41 Két emberéletet oltott ki vasárnap a villám Vasmegyében. In: *DN*, 1936. máj. 9. 10. old.

42 MNL VaML Sárvár Jr. Közíg. 12/1936. M. kir. III. szombathelyi csendőrkerület Ölbői őrs jelentése Smideliusz Géza és társa kisölbői lakosok kárára történt tüzesetről, 1936. máj. 5., Ölbő.

43 Az Eredics Sándorné házában keletkező tűz átcsapott a szomszédos özv. Eredics Józsefné házára. További károsultak ifj. Eredics Sándor, Gece Lajos, Kondor Vendel, Simon Ernő, Rudalics Mihály és Gece Ferenc, akiknek háza és gazdasági épülete vált a lángok martalékává. – Ismét borzalmas tűz pusztított Ölbőn. In: *Vvm*, 1936. jún. 17. 2. old. Ismét borzalmas tűz pusztított Ölbőn. In: *DN*, 1936. jún. 20. 11. old.; Gyújtogató társaság garázdálkodásai. Újra 8 lakóház égett le Ölbő községben. In: *FÚ*, 1936. jún. 18. 2. old.; Az ölbői legutóbbi tüzesetről ... In: *DN*, 1936. jún. 27. 7. old.

van és lehetséges, hogy hamarosan kiderül, mi az oka annak a sok tűznek, amely egymást követi Ölbő községben.⁴⁷ (Az ügyben keletkezett csendőrségi feljelentés és lefolytatott eljárás levéltári dokumentumai szerencsére fennmaradtak, ennek ismertetésére alább részletesen sort kerítünk.)

1937. március 8-án, hétfőn „Ölbő községben veszedelmes tűz pusztított, amely teljesen felégette Főző Sándor gazdálkodó szérűskertjét. Az idejében kiérkező tűzoltóságnak sikerült megmenteni a környékbeli szalmatetős lakóházakat”⁴⁸ A tűz keletkezésének okaként gyűjtogatás van megjelölve.⁴⁹

1937. március 9-én, kedden, Simon Nándor ölbői kisbirtokos szalmakazla égett le gyűjtogatás következtében.⁵⁰

1937. április 27-én, kedden, éjjel kigyulladt Eredics Jenő gazdálkodó pajtája. A tűz a szélben rohamosan továbbterjedt. 2 istálló, 2 lakóház és 8 pajta vált a lángok martalékává.⁵¹ A tüzesetet gyűjtogatás idézte elő,⁵² ami miatt két személy ellen indított nyomozást a csendőrség.⁵³

1937. április 30-án, pénteken ismét tűz pusztított a faluban. 4 lakóház égett le a hozzá tartozó gazdasági épületekkel. Csendőrségi nyomozás indult, mivel gyűjtogató garázdálkodását gyanították mindkét áprilisi tüzeset okaként.⁵⁴ A tűz keletkezésének okaként ebben az esetben végül gondatlanságot állapítottak meg.⁵⁵

44 Az ölbői őrs jelentése szerint Eredics Sándor ölbői lakos szalmakazla valószínűleg gyűjtogatás folytán gyulladt ki, és a szomszéd Eredics Józsefné szalmakazlával együtt leégett. A helybeli tűzoltók az oltási munkálatok befejezése előtt álltak, amikor ismeretlen tettes Eredics Sándor 36 méter hosszú lakóházának zsúpfedélzetét belülről, az utca felőli végén, szándékosan meggyújtotta, amitől 7 zsúppal fedett lakóház égett le. A gyűjtogatás elkövetésével alaposan gyanúsítható Eredics Sándor és Eredics Kálmán ölbői lakosokat az őrsön őrizetbe vették. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 12/1936. M. kir. III. szombathelyi csendőrkörület Ölbői őrs bejelentése Ölbő községben történt tüzesetről, 1936. jún. 16., Ölbő

45 Két őrizetbevétel az ölbői tűz miatt. In: *DN*, 1936. jún. 27. 7. old.

46 Eredics Sándor, Eredics Kálmán, Eredics Sándorné, született Fülöp Mária és Eredics Sándorné született Jancsó Etelka ölbői lakosok ellen gyűjtogatás büntette miatt elrendelt vizsgálat megszüntetése. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. A Szombathelyi Királyi Törvényszék megszüntető végzése, 1937. jan. 30., Szombathely

47 Az ölbői legutóbbi tüzesetről... In: *DN*, 1936. jún. 27. 7. old.

48 Tűz pusztított Ölbőn. In: *KÚ*, 1937. márc. 12. 5. old.

49 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. Nyilvántartás a tüzesetekről az 1937. évre, 1938. jan. 2., Sárvár

50 Uo.

51 Egy község sorozatos tűzkatasztrófiája. In: *8 órai Újság*, 1937. máj. 4. 10. old. Gyűjtogató garázdálkodik Ölbőn. In: *KÚ*, 1937. máj. 4. 5. old. Az Eredics Jenő telkén keletkezett tűzben károsodást szenvedtek még Eredics István, Gecse Géza, Gecse István, Gecse Sándor, özvegy Simon Jánosné, Németh János, Lakner Ferenc, Lakner János, Simon Rezső, Eredics Miklós, Puklér János, Varga Kálmán és Kóbor István. A kár nagy része biztosítás útján megtérül. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. A sárvári járás fősolgabírójának jelentése Vas vármegye alispánja részére az 1937. április havi tűzrendészeti adatokról, 1937. máj. 10., Sárvár

52 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. Nyilvántartás a tüzesetekről az 1937. évre, 1938. jan. 2., Sárvár

53 Eredics Antal és Eredics Lajos gyanúsítottak ellen többrendbeli gyűjtogatás büntette miatt folyt csendőri nyomozás, amit állítólag azáltal követtek el, hogy 1937. április 27-én a sértettként megnevezett ölbői lakosok lakóházait, illetve gazdasági épületeit szándékosan felgyújtották. A gyanúsítottak tagadták a bűncselekmény elkövetését. Tagadásukkal szemben a lefolytatott nyomozás a bűnösség tekintetében bizonyítékot nem szolgáltatott, ezért azt meg kellett szüntetni. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. A Szombathelyi Királyi Ügyészség határozata, 1937. máj. 25., Szombathely

54 Egy község sorozatos tűzkatasztrófiája. In: *8 órai Újság*, 1937. máj. 4. 10. old. ; Gyűjtogató garázdálkodik Ölbőn. In: *KÚ*, 1937. máj. 4. 5. old.

Simon Ferenc telkén keletkezett újból a tűz, amelynél károsodást szenvedtek Puklér Miklós, Simon László, Simon Jánosné, Németh Zsigmond, Gecse Kálmán, Főző Sándor. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. A sárvári járás fősolgabírójának jelentése Vas vármegye alispánja részére az 1937. április havi tűzrendészeti adatokról, 1937. máj. 10., Sárvár

55 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. Nyilvántartás a tüzesetekről az 1937. évre, 1938. jan. 2., Sárvár

A MÚLTNAK KÚTJA

PUP CSILLA: „MODERNIZÁCIÓ” KERÜLŐÚTON

1937. július 24-én, szombaton, Puklér Jánosné ölbői földműves lábas pajtája égett le. A tüzet gyújtogatás vagy villámcsapás idézte elő.⁵⁶

1937. augusztus 2-án, hétfőn, délután 3 óra körül özvegy Tuczai Miklósné pajtája fogott ismeretlen okokból tüzet. A lángok hamarosan átcsaptak az ólakra, a kerítésre, majd továbbterjedtek Kovács Károly és Főző Sándor portájára – ólakat, pajtákat és Főző Sándor lakóházának zsuppfedeles részét semmisítve meg. A jelentékeny kár részben biztosítás folytán meg fog térülni. A tűz okának felderítése érdekében csendőrségi nyomozás indult,⁵⁷ mivel azt vélelmezhetően gyújtogatás okozta.⁵⁸ A *Dunántúli Néplap* tudósítójának az eset kapcsán megfogalmazott megállapítását idézve: „Úgy látszik Ölbő község csakhamar rekordot állít be a tüzesetek száma tekintetében. Nem múlik el hónap, hogy a falu valamely részén fel ne ütné fejét a vöröskakas, a legutóbbi időben pedig már szinte hetenként kell beszámolnunk gyújtogatás-gyanús ölbői tüzesetekről.”⁵⁹

1937. augusztus 13-án, pénteken, délután Németh József pajtája gyulladt ki, majd rövid időn belül átterjedtek a lángok a szomszéd özvegy Jancsó Sándorné udvarán lévő asztagra, elégetve az özvegy egész évi termését. Bár a tűz lakóépületet nem érintett, így is jelentékeny kár keletkezett, ami részben biztosítás útján megtérül.⁶⁰ A tűz keletkezésének oka ez esetben is vélelmezett gyújtogatás.⁶¹

1937. augusztus 24-én, kedden, Asbóth István ölbői földműves pajtáját semmisítette meg tűz, melynek okát azonban nem sikerült megállapítani.⁶²

1937. szeptember 2-án,⁶³ szerdán, a reggeli órákban Kovács János pajtája gyulladt ki. A tovaterjedő tűzben Kovács János pajtája és kazlai mellett a szomszédos özvegy Simon Károlyné, özvegy Jancsó Sándorné, Jancsó Sándor és Simon Gyula kazlai égtek le. Az oltási munkálatok ellenőrzésére az ölbői csendőr-különítmény teljes létszámmal ki lett rendelve, mivel – az előzményeket ismerve nem minden alapot nélkülözve – szándékos gyújtogatás gyanújára adott okot, hogy a falu legrégebbi zsuppfedelű utcarészen keletkezett a tűz.⁶⁴ A megközelítőleg 2000 pengőnyi tűzkár biztosítás révén részben ez esetben is megtérül. A nyomozás során szándékos gyújtogatást megállapítani nem lehetett.⁶⁵

1937. szeptember 29-én, szerdán, reggel Herczeg Gyula asztalosmester kertjében lévő méhkasok egyike fogott lángot, és 37 méhkas lett a tűz martaléka.⁶⁶ A tüzeset kivizsgálása során gyújtogatás gyanúja merült fel, illetve gyújtogatást valószínűsítettek.⁶⁷

56 Uo.

57 Ismét tűz volt Ölbőn. In: *DN*, 1937. aug. 7. 13. old.

58 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. Nyilvántartás a tüzesetekről az 1937. évre, 1938. jan. 2., Sárvár

59 Ismét tűz volt Ölbőn. In: *DN*, 1937. aug. 7. 13. old.

60 Csütörtökön ismét tűz volt Ölbőn. In: *DN*, 1937. aug. 21. 11. old.

61 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. Nyilvántartás a tüzesetekről az 1937. évre, 1938. jan. 2., Sárvár

62 Uo.

63 Uo.

64 Ismét tűz volt Ölbőn. In: *DN*, 1937. szept. 11. 11. old.

65 A járőr valamint a tanúk véleménye szerint a tűz valószínűleg gondatlanság miatt keletkezhetett, amit Kovács János vagy fia által az istállóban elejtett égő cigarettavég vagy gyufa okozhatott. Bizonyíték hiányában feljelentés senki ellen nem lett téve. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. M. kir. III. szombathelyi csendőrkerület Ölbői őr s bejelentése Kovács János és 4 társa ölbői lakosok kárára történt tüzesetről, 1937. szept. 30., Ölbő. A sárvári járás főszolgabírójának jelentése Vas vármegye alispánja részére az 1937. szeptember havi tűzrendészeti adatokról, 1937. okt. 8., Sárvár

66 Ölbőn már a méhek is tüzet okoznak. In: *DN*, 1937. okt. 9. 8. old. MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. A sárvári járás főszolgabírójának jelentése Vas vármegye alispánja részére az 1937. szeptember havi tűzrendészeti adatokról, 1937. okt. 8., Sárvár

67 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1937. Nyilvántartás a tüzesetekről az 1937. évre, 1938. jan. 2., Sárvár

1939. március 10., péntek: „*A vas megyei Ölbő községben a szombatira virradó éjszaka kigyulladt Kovács Gyuláné gazdálkodó pajtája. A nagy szélben szinte pillanatok alatt tüzet fogott a lakóház, a szomszédos ház és több gazdasági épület is. Rövidesen hat lakóház, öt pajta, több szalmakazal és szénaboglya esett a lángok martalékaul. A tűz a község utolsó zsuppfedelű házait pusztította el. Keletkezésének oka még ismeretlen.*”⁶⁸ Megközelítőleg 30-35 000 pengő kár keletkezett, amelynek egy része biztosítás révén meg fog térülni. Az ügyben lefolytatott nyomozás során bűncselekmény végül senki ellen nem volt megállapítható.⁶⁹

1939. május 18-án, csütörtökön, az esti órákban a község háza közelében lévő ifjú Szele István vegyeskereskedő üzlethelyiségében ütött ki tűz, amelyben 590 pengő értéket kitevő bolti áru semmisült meg. A tűzkár biztosítás útján meg fog térülni. A nyomozás során bűncselekmény senki ellen nem volt megállapítható.⁷⁰

1939. október 2-ára, hétfőre virradóra a községhez tartozó Kányás majorban történt az 1930-as évek – általunk ismert – utolsó tüzesete, amelyben 1 sertésakol és több sertés égett el. Az ölbői csendőrőrs a majort a tulajdonos, Baich Mihály bárótól 10 évre béről Somorjay Illésné és élettársa, Kovács Elemér ellen tett feljelentést gyújtogatás büntette és biztosítási csalás kísérlete végett. A lefolytatott nyomozás alapján a gyanúsítottak tagadásával szemben több körülmény is bűnösségükről tanuskodott,⁷¹ bizonyíték a nyomozás során azonban nem volt beszerezhető ellenük.⁷²

68 MNL OL K 428. Napi tudósítások, 1939. márc. 13. 9. kiad. A *Vasvármegye* hasábjain a tüzesettel kapcsolatban megjelenő cikk megjegyzi: „*A helyi csendőrség teljes készséggel cirkált az utcán, hogy a tűz esetleges bűnös úton való tovaterjedését megakadályozza. Hiszen nem ritka eset Ölbőn, hogy az egyik faluvégről a másik faluvégre kell menni tüzet oltani. ... A csendőri nyomozás egyébként megindult annak földterítésére, hogy nem emberi gonoszság idézte-e elő a hatalmas kárt*”, valamint „*A pár évvel ezelőtt még túlnyomó részen zsuppos háztetejű, de a rendkívül gyakori tüzesetek következtében újja épült Ölbő utolsó zsuppos házakból álló háziorát pusztította el a péntek esti tűz.*” – Nagy tűz pusztított Ölbőn. Hat ház, öt pajta lett a tűz martaléka. In: *Vvm*, 1939. márc. 12. 6. old. Nagy tűz pusztított Ölbőn. In: *DN*, 1939. márc. 18. 10. old. Ölbőn nyolc ház leégett. In: *Sárvár Vidéke*, 1939. márc. 19. 3. old.

69 Szándékos gyújtogatás gyanúja nem merült fel. A nyomozás során megállapítást nyert, hogy a gyalogjáró mellett közvetlen lévő pajta az azon közlekedő, be nem azonosítható, járókelő által eldobott szivarka végtől gyuladhatott ki. A károsultak: özvegy Kovács Gyuláné, özvegy Varga Jánosné, özvegy Simon Gézáné, Kovács János, Benedek Bernát, özvegy Simon Károlyné, Jancsó Sándor, Simon Gyula, Puklér János és Varga Károly. – MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1939. M. kir. III. szombathelyi csendőrkerület Ölbői őr bejelentése özvegy Kovács Gyuláné és 9 társa ölbői lakosok kárára történt tüzesetről, 1939. márc. 13., Ölbő

70 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1939. M. kir. III. szombathelyi csendőrkerület Ölbői őr bejelentése ifjú Szele István ölbői lakos kárára történt tüzesetről, 1939. máj. 19., Ölbő

71 MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1939. M. kir. III. szombathelyi csendőrkerület Ölbői őr feljelentése, 1939. okt. 5., Ölbő

72 MNL VaML VII. 52. b. Szombathelyi Államügyészség iratai, Büntető iratok, Iktatókönyv 1939. A 3377/1939. ikt. szám tárgya: „*Somorjay Illésné született Bartha Ilona, Kovács Elemér balogfai lakos ellen báró Baich Mihály alsőszelestei lakos sérelmére elkövetett gyújtogatás bünesete és csalás kísérlete miatt tett feljelentést az ölbői csendőrőrs átteszi.*” Az elintézés módjának rövid megnevezése: „*Nyomozás megszüntetés*”; Az ikt. számhoz tartozó IV. 1939/1337. számú büntetőügyi irat: „*... Gyanúsítottak ellen Btk. 422. § 2. pontjába ütköző gyújtogatás illetve a Bn. 50. § ütköző s a Btk. 382. §-a szerint minősülő csalás büntette miatt tétetett folyamatba nyomozás, mit állítólag azáltal követtek volna el, hogy 1939. október 1-2 éjjel az Ölbő mellett lévő és br. Baich Mihály tulajdonát képező Kányási majorban, mely Somorjay Illésné bérletében van, de mely gazdaságban tartózkodott Kovács Elemér gyanúsított is, a sertésaklot szándékosan felgyújtották. Az akolban nagymennyiségű sertés és egyéb tárgyak mintegy 4204 P. kárértékben bennégtek. Egyszersmind a gyújtogatást a gyanúsítottak azért is követték volna el, hogy az Első Magyar Általános Biztosító r. t.-ot ily módon fondorlatosan tévedésbe ejtsék a saját vagyonuk /:sertésállomány:/ megsemmisítésével a biztosítási összeg kifizetésére*

A MÚLTNAK KÚTJA

PUP CSILLA: „MODERNIZÁCIÓ” KERÜLŐÚTON

1940. március 15., péntek: „A vas megyei Ölbő községben a közelmúltban hat lakóház égett le a hozzájuk tartozó gazdasági épületekkel együtt. Most újabb csapás érte a községet, a tűzvész ezúttal két lakóházat, több gazdasági épületet és háziállatot pusztított el.”⁷³

1. 1929. szeptember 20. Fő utca, 2. 1932. május 3. Fő utca, 3. 1932. május 19. Fő utca, 4. 1932. november 13. Posta utca (ma: Kossuth Lajos utca), 5. 1933. augusztus 26. Fő utca, 6. 1934. március 29. Berekszer (ma: Dózsa György utca), 7. 1934. december eleje Berekszer (ma: Dózsa György utca), 8. 1935. február 23. Csonkaszer (ma: Sárvári utca), 9. 1936. március 4. Tikszer (ma: Petőfi Sándor utca), 10. 1936. április 21. Berekszer (ma: Dózsa György utca), 11. 1936. június 15. Berekszer (ma: Dózsa György utca), 12. 1937. március 9. Berekszer (ma: Dózsa György utca), 13. 1937. április 27. Csonkaszer (ma: Sárvári utca), 14. 1937. április 30. Berekszer (ma: Dózsa György utca), 15. 1937. augusztus 2. Fő utca, 16. 1937. augusztus 13. Fő utca, 17. 1937. szeptember 2. Csonkaszer (ma: Sárvári utca), 18. 1937. október 6. Fő utca, 19. 1939. március 10. Csonkaszer (ma: Sárvári utca), 20. 1939. május 18. Fő utca

vegyék rá, mert a sertésállomány a jelzett biztosító társaságnál 14 500 P-re volt biztosítva és összes biztosításuk 30 000 P-re rügött. Gyanúsítottak tagadták a bűncselekmény elkövetését. Minthogy gyanúsítottak tagadásával szemben lefolytatott nyomozás számos gyanús körülményen kívül a bűnösség tekintetében konkrét bizonyítékot nem szolgáltatott, ilyenek beszerzése nem remélhető a további nyomozástól sem, ennél fogva a nyomozást a Bp. 101. §. 3. pontja alapján bizonyíték hiányában meg kellett szüntetnem. Szombathely, 1939. évi október hó 10. Toldy Gyula s. k. kir. ügyészei elnök.”

- 73 MNL OL K 428. Napi tudósítások, 1940. márc. 22. 3. kiad. Az 1940. március 15-én péntekről szombatra virradó éjszaka pusztító tűzben 2 lakóház, 6 pajta, rengeteg szalma és takarmány, több métermázsza gabona és vetőmag, 1 ló, anyadisznó 11 malaccal, valamint számos kisebb baromfi esett a lángok martalékául. – Ismét tűz pusztított Ölbőben. In: *Vvm*, 1940. márc. 19. 4. old.

Ha megpróbáljuk az 1920–1930-as évek egyes tüzesetei alkalmával leégett utcákat, utcácséket (akkori nevén szereket) beazonosítani – mivel azokat a források, egy-két kivételtől eltekintve, nem nevezik meg –, nincs könnyű dolgunk. A tüzek utcaszintű lokalizációjához legalkalmasabb forrásnak az 1945. évi nemzetgyűlési választás ölbői választói névjegyzéke bizonyult, amely a választópolgárok neve mellett feltünteti azok pontos lakcímét, megadva az utcanéveket és házszámokat, valamint időben is közel lett felvéve a kérdéses időszakhoz.⁷⁴ A választói névjegyzék segítségével sem sikerült azonban az összes tűz helyszínét (utca) pontosan meghatározni. A beazonosított tüzeseteket (Kisölbő, az 1970-es évekre már lebontott Cseres majorban, valamint az 1959-ig lakott Kányás-majorban történt tüzek kivételével) egy mai falutérképen igyekeztünk megjeleníteni. A helyszínekből egyértelműen látszik, hogy a falu „magjára”, a legrégebbi településrészére koncentráltak a tüzesetek. A mai Harmat József, az Új, a Petőfi utca felső része, a József Attila (utóbbi részbeni átnevezésével a Béke és a Mátyás király) nevét viselő utcák a falu újabb, csak a XX. században beépített településrészein találhatók.

A helyi közigazgatás és a csendőrség – a rendelkezésünkre álló levéltári források és a tüzesetekkel kapcsolatosan megjelent tudósítások tanúsága szerint – bár bizonyítani nem tudta, de legtöbbször szándékos gyújtogatást és biztosítási csalást vélelmezett a sorozatos tüzesetek mögött. Az ismeretlen okból keletkezett tüzek kapcsán mindannyiszor megindult a vizsgálat a gyújtogatás gyanúja miatt, de a gyanút nem lehetett bizonyítékkal igazolni, illetve végül a tűz okát egyértelműen megállapítani. Kettő tüzeset (1935. február 23., 1936. május 3.) okaként elemi csapást (vihar, villámcsapás) sikerült kideríteni. Három esetben, az 1934. március 29-i és augusztus 3-i, valamint az 1936. március 4-i tüzesetnél tudták megállapítani, hogy azokat gondatlanság okozta. Az 1932. május 19-i tűz esetében gyanúsítottak meg és tartóztattak le négy személyt gyújtogatás vádjával. Az 1932. november 13-i esetnél biztosítási csalás büntetének elkövetése miatt nyomoztak egy személy ellen. Az 1936. június 15-i tüzesetnél a csendőrség őrizetbe vett két személyt gyújtogatással vádolva őket. Az 1937. április 27-én történt tűznél két gyanúsított ellen többrendbeli gyújtogatás büntette miatt folyt csendőri nyomozás. Az 1939. október 2-ára virradóra, a Kányás majorban kitört tűznél az ölbői csendőrőrs feljelentést tett két személy ellen gyújtogatás büntette és biztosítási csalás kísérlete miatt. A nyomozati szakaszt, ha követte is bírósági eljárás, konkrét bizonyíték hiányában elmarasztaló ítélet egyik esetben sem született.

Hogy a gyanú sok esetben nem volt/lehetett teljesen alaptalan, azt jól illusztrálja az 1936. június 16-ára, keddre virradóra történt tüzeset kapcsán lefolytatott vizsgálat. 1936. június 20-án az ölbői csendőrőrs feljelentést tett Kovács Antal és 33 társa ellen tűzvész tartamára és az utánra vonatkozó intézkedések megszegése miatt. A feljelentés szerint Eredics Sándorné ölbői lakos szalmakazla június 15-én éjjel gyújtogatás folytán kigyulladt. A helyszínre érkező csendőrrőrs a tűzoltást vezető Király József körjegyző (körzeti tűzoltó parancsnok) támogatására, a tűz által veszélyeztetett lakóházak és szalmakazlak megvédése érdekében, az összesereglett lakosságot felszólította, hogy vödörrel és egyéb tűzoltó eszközökkel segítkezzenek az oltásban. A feljelentett személyek azonban nem tettek eleget a csendőrrőrs felhívásának, helyette „*karba tett kézzel nézték a lakóházak udvaráról és az utcáról a tüzet, amidőn pedig a járőr tagjai feléjük mentek, hogy karhatalmi eszközök igénybevételével kényszerítsék őket a tűzoltásra, megindultak és az utcára, egy része pedig a la-*

74 MNL VaML XXI. 4. b. Vas megye Törvényhatósága Központi Választmányának iratai. Névjegyzék a nemzetgyűlési választásokról. 1945, Ölbő

kására távozott.” Az első számú gyanúsított, Kovács Antal, azt a további kihágást is elkövette, hogy Nagy István I. tiszthelyettes őrsparancsnokot az intézkedésben gátolta, illetve lebeszélteni akarta őt a következő szavakkal: „*tiszthelyettes úr mit okoskodik itt, úgysem lehet a tűz terjedését megakadályozni, mit zavarja itt a lakosságot.*” A felelőssel Kovács csak kényszerítő eszköz alkalmazása után hagyott fel.

Tanulságos a csendőrrjárőr feljelentésben tett sommás összegzését szó szerint is idézni: „*Voltak egyesek, akik a már leégett lakóházak tetőzetének megszenesedett gerendái eltávolításában segédkeztek ugyan, de a gyanúsítottak ellen nem ezért tétetik feljelentés, hogy valamennyi nem segédkezett a későbbi tűznél, hanem azért, mert a kigyulladás után a veszély elhárítására tett felszólításnak nem tettek eleget, mert Ölbő község lakosságának az a megrogzított szokása, hogy amíg a veszély elhárítható, addig nem fog a tűzoltáshoz és azután is csak az égő és egyéb tárgyak eltávolításában segédkeznek a rokonoknak, azért, hogy a kárt becsülni (likvidálni) kiszálló biztosító intézet személyzet minél kevesebb felbecsülhető értéket találjon.*” A tűzben végül leégett 7 lakóház egyéb gazdasági eszközökkel együtt.⁷⁵

Az ölbői őrs feljelentése alapján a gyanúsítottakat 10 pengő pénzbüntetés megfizetésére ítélték a tűzoltásban való részétel megtagadásából eredő kihágás okán.⁷⁶ A gyűjtogatót a csendőrségnek nem sikerült azonosítania. A további nyomozás során felvett jegyzőkönyvek rögzítik Király József ölbői körjegyző, körzeti tűzoltó parancsnok tanúvallomását is, ami szintén megerősíteni látszik az ölbőiek által a tüzesetek kapcsán rendszeresen, talán szándékosnak is, tanúsított magatartást. Vallomása szerint a szétszéledő embereket „*nem lehetett arra kényszeríteni, hogy a tűzoltásnál részt vegyenek. Arra nézve nem tud nyilatkozni, hogy a hatósági felhívásnak kik nem tettek eleget, mert Ölbő községben lakó embereknek a tüzesetek alkalmával mindig ez volt a magatartásuk.*”⁷⁷

A korszak emlékezetre méltó falusi eseményeinek koronatanúi voltak a járási főszolgabírók. Jóval a történetek után, a nyolcvanas években megjelent egy ritka és értékes visszaemlékezés Nagy Jánostól, aki 1929 decembere és 1933 februárja között volt a sárvári járás szolgabírója.⁷⁸ Természetesen nem hiányozhatott emlékei közül legalább egy ölbői „tűzoltás” története, remek anekdotaként elmesélve. Az eset pontos idejét az írás nem közli ugyan, azonban a szerző frissen megválasztott szolgabíróként utal magára, ezért az 1929-ben vagy 1930-ban történhetett. A személyes élményen alapuló beszámoló szerint egy kiscgazda házában pajtája égett, amit báméskodó tömeg vett körül, miközben a helyi önkéntes tűzoltók az oltáson dolgoztak. A helyszínre siető és a tűzoltásban részt venni szándékozó szolgabíró kezéből ismeretlen személy kiütötte a vízcsövet, amivel azután más folytatta az oltást. A tüzet sikerült ugyan eloltani, de a pajta leégett. A szolgabíró a helyszínen tartózkodó körjegyzőhöz intézett azon kérdésére, hogy miért ütötték ki a kezéből a tűzoltó csövet, a következő választ kapta: „*Túlságosan egyenesen tetszett a vízugarat a tűz közepébe*

75 MNL VaML IV. 425. g. A Sárvári Járás Főszolgabírójának iratai, Kihágási iratok (továbbiakban: Sárvár Jr. Kihág.) 370/1936. M. kir. III. szombathelyi csendőrkörület Ölbői őrs feljelentése, 1936. jún. 20., Ölbő

76 MNL VaML Sárvár Jr. Kihág. 370/1936. Sárvár járás főszolgabírójának büntetőparancsa, 1936. jún. 23., Sárvár. A feljelentett személyek: Kovács Antal, Vörös Lajos, Foki József, Gecse Gyula, Simon Nándor, Pados Ferenc, Rozmán János, Gecse Kálmán, Grubánovits Kálmán, Puklér József, Kocsi Károly, Perlaki István, Németh József, Tuczai Sándor, Németh József, Péter István, Szanyi József, Rozmán Ferenc, Gecse Ferenc, Puklér József, Puklér József, Pupp Sándor, Bödő Bálint, Horváth Imre, Kovács János, Gecse György, Vittinger Kálmán, Puklér Sándor, Bognár Gyula, Varga Kálmán, Lakner János, Simon Gyula, Eredics János, Simon Gyula, Németh János.

77 MNL VaML Sárvár Jr. Kihág. 370/1936. Jegyzőkönyv, 1936. nov. 26., Sárvár

78 MNL VaML IV. 405. h. Vas Vármegeye Alispánjának iratai, Törzskönyvi iratok. Nagy János törzskönyvi lapja

irányítani.” Ezek után nem is érdemes csodálkozni a visszaemlékezést lezáró megjegyzésen: „...a jól bebiztosított szalmatető s pajta megmentése a biztosítótársaságon kívül senkinek sem volt szívégye, csak nekem, a zöldfüllűnek.”⁷⁹

Hogy valóban a falu utolsó, vagy legalább is majdnem az utolsó, zsúpos házai semmisültek meg az 1930-as évekbeli tüzesetek következtében, az a lakóházak főbb adatait (pl. építőanyag, tetőzet stb.) számba vevő községsoros statisztikákkal is igazolható. 1920-ban az összes lakóháznak (136) 33,82 %-a (46) rendelkezett cserép-, pala- vagy bádog-, 0,74 %-a (1) zsendely- vagy deszka- és 65,44% (89) nád- vagy zsúptetővel. Ez az arány 1930-ra 52%, 6%, 42%-ra módosult (összes lakóház: 183, ebből cserép-, pala- vagy bádogtetős: 95, zsendely- vagy deszkatetős: 11, nád- vagy zsúptetős: 77). Miután az 1930-as évek tüzei végigpusztították a falut, zsendely- vagy deszkatetős ház egyáltalán nem maradt a községben, és az összes lakóházat (199) figyelembe véve 1941-ben a cserép-, pala- vagy bádogtetős házak száma 194 (97,5%), a nád- vagy zsúptetős házak száma már csak 5 (2,5%)⁸⁰

Összességében elmondhatjuk, hogy a környékbeli településeken az idősebbek emlékeztében az ölbőiekkel kapcsolatban mai napig fennmaradt csúfoló mondások közül a „*pörkölt ölbőiek*” gúnyolódás eredete – nem alaptalanul – az 1930-as évek tüzeseteiben gyökeredzik.

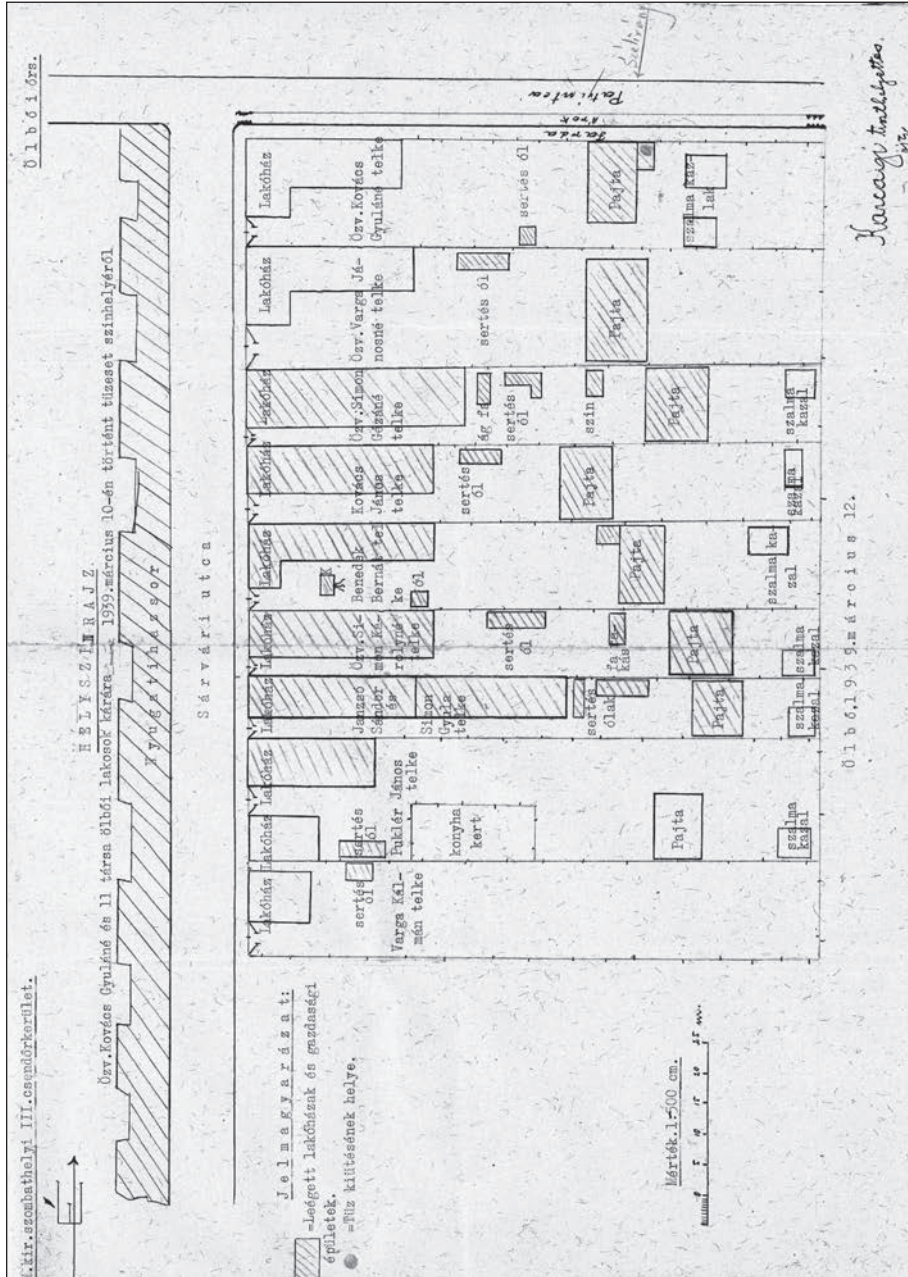
79 Az ölbői tűz. In: Nagy N. János: Azok a régi letűnt idők. Cleveland, 1984. 72. old.

80 Az 1920. évi népszámlálás. 1. r. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., 1923. 47. old. (Magyar Statisztikai Közlemények. U. S.; 69.) ; Az 1930. évi népszámlálás. 1. r. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Bp., 1932. 120. old. (Magyar Statisztikai Közlemények. U. S.; 83.); Az 1941. évi népszámlálás. 5. Lakóház- és lakásadatok községek szerint. Bp., 1982 [!1984]. 118–119. old. (Történeti statisztikai kötetek)

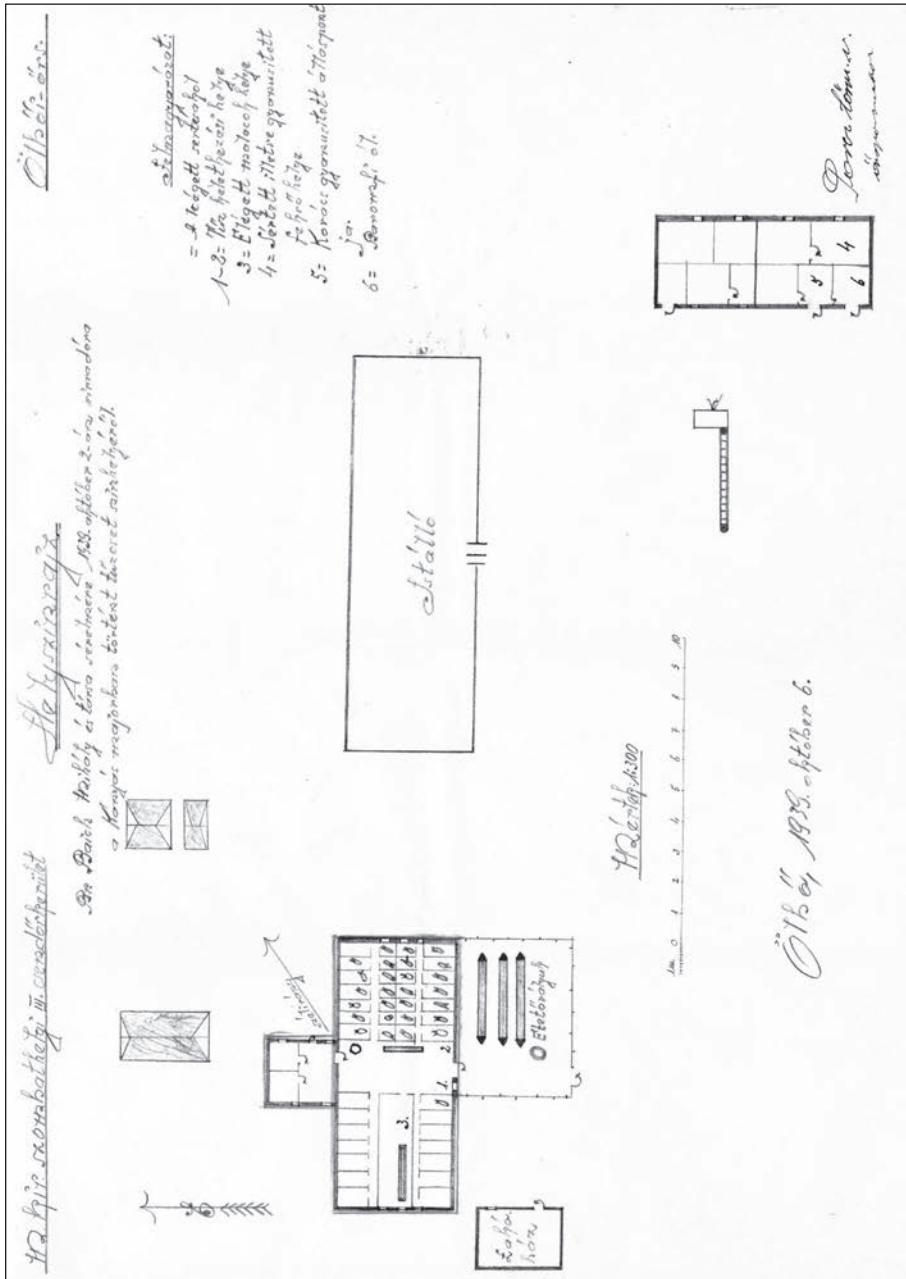
A MÚLTNAK KÚTJA

PUP CSILLA: „MODERNIZÁCIÓ” KERÜLŐÚTON

MELLÉKLET

1939. március 10-i tüzeset helyszínrajza (MNL VaML Sárvár Jr. Közig. 15/1939. M. kir. III. szombathelyi csendőrkörlet Ólbői örs bejelentése özvegy Kovács Gyuláné és 9 társa ölbői lakosok kárára történt tüzesetről, 1939. márc. 13., Ólbó)

A levéltári források összegyűjtéséhez nyújtott segítséget Feiszt Györgynek, a sajtóanyag összegyűjtéséhez és a térkép illusztráció elkészítéséhez nyújtott segítséget pedig Pup Krisztinának köszönöm.

Pánczél Hegedűs János: *Mindszenty 1956 –*

Nem forradalom, hanem szabadságharc. Nemzeti Közszerológati Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpont. Budapest, 2015. 192 old.

Mindszenty József a XX. századi magyar történelem egyik nagy formátumú alakja, a magyar katolicizmusért komoly személyes áldozatokat hozó főpap, kinek élete és működése a magyar történettudományban napainkban már jól kutatott tematikának számít. Részletkutatásokból azonban sohasem elég, így mindig eseményszámba megy, ha egy kérdéskör újabb és újabb aspektusa válik tudományos analízis tárgyává. Pánczél Hegedűs János kutató Mindszenty József 1956-os szerepét igyekezett bemutatni 2015-ben megjelent kötetében, melyet a Nemzeti Közszerológati Egyetem keretei között működő Molnár Tamás Kutatóközpont jelentetett meg. Hogy a kérdés mennyire aktuális, jól jellemzi a tény, hogy az érsek-hercegprímás tevékenységének egyik vitatott pontja 1956-os szereplése: a marxista történetírás ugyan az egész életművet megbélyegezte, a rendszerváltás utáni szakirodalom azonban az 1956-os szereplést sok esetben nem tartotta korszerűnek, a helyzet reális értékelésén alapulónak. Ezért is fontos, hogy a témakört alapos kutatások segítségével igyekezzünk megvilágítani.

A kötet I. fejezete (Előljáróban) a tanulmány megszületésének körülményeit vázolja fel: azt már a kötet hátsó borítólapjáról tudhatjuk, hogy a kutatásokat a szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolája, valamint a Nemzeti Közszerológati Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpontja keretein belül végezte el, az első fejezet pedig tudósít a részletekről is. Pánczél Hegedűs ugyanis eszmetörténeti vizsgálódásai hatására sodródott Mindszenty 1956-os szereplésének tanulmányozásához, azaz a bíboros-érsek eszmei arculatának feltárása felől, amely azt is jelenti, hogy a kötet nem szeretne csupán eseménytörténet lenni, hanem tudatosan igyekszik bemutatni más aspektusokat is.

A kötet II. fejezete (Út a szabadságba) Mindszenty fogságának plasztikus, jól szerkesztett foglalatát adja. Az érsek életének bemutatása letartóztatásával indít, majd a per ismertetése után tér át a sokkal kevésbé ismert rabévek bemutatására. Mindszenty börtönben, majd házi őrizetben töltött éveit ugyanis kevésbé közismertek, és Pánczél Hegedűs biztos kézzel vezeti végig olvasóját ezen az ingoványos terepen. Bemutatja Mindszenty azon kísérletét, hogy valaminő kompromisszum segítségével rendezhesse saját, illetve egyháza helyzetét; továbbá kapcsolatfelvételi kísérleteit az állampárt irányában, de ismerteti a korabeli katolikus egyház hányatott sorsának főbb eseményeit is. Ne feledjük, ez a fejezet még mind az előtörténet része, hiszen a kötet 1956-ról szól, bevezetésnek azonban nagyon bőséges, kiegyensúlyozott képet fest fel a szerző.

A III. fejezet (Szabadítás helyett szabadulás) a felsőpetényi eseményeket írja le. Mindszenty előbb a budapesti Conti utcai börtönben raboskodott, majd megromlott egészségi állapota miatt a meglehetősen elzárt baranyai falucska – Püspökszentlászló – egykori püspöki nyaralójába helyezték házi őrizetbe 1955. július 14. – november 2. között, majd a Nógrád megyei felsőpetényi Almásy-kastélyban tartották fogva. Az elzártság nem bizonyult teljes elszigeteltségnek: jó ideje már olvashatta a kommunista párt lapját, a *Szabad Nép* aktuális számait: ez olyan engedmény volt, mellyel a hatalom saját pártjára akarta állítani az idős főpapot – de amellyel valószínűleg pont ellentétes hatást váltott ki Mindszentyben. A pártlap dogmatizmusa ugyanis megerősíthette a bíborost eszméinek és cselekedeteinek helyességében.

A kiszabadulás eseménytörténetének rekonstruálása során több részletproblémával is találkozhatunk, ezek közül talán a legizgalmasabb Pálincás (Pallavicini) Antal szerepének tisztázása. Az örgrófi családban felnövő fiatal arisztokrata ugyanis a második világháború után kommunistaként futott be korántsem egyenes vonalú karriert, hogy aztán származása miatt az ötvenes évek derekán a rétsági páncélosokhoz „számúzzék” oktatónak. Mindszenty kiszabadításában, majd a fővárosba juttatásában játszott fontos szerepet, de – Pánczél Hegedűs szerint – ennél nagyobb szerepet nem tulajdoníthatunk az őrnagynak, akit kétségtelen koncepciós perben ítélték halálra a forradalom után: a per háttérkon-

cepciója pedig pusztán annyi lehetett, hogy Mindszenty személyéhez hozzákössék a „régí világ” főnemességét egy hús-vér emberen keresztül.

A kötet IV. fejezete (Nem forradalom, hanem szabadságharc – egy tudatos definíció és háttere) tulajdonképpen a fogalmak világába kalauzol, és talán legelvontabb része a könyvnek. Mindszenty novemberi nyilatkozatait vizsgálja e helyütt a szerző, pontosabban azt a – talán elsőre retorikai fogásnak tűnő – meghatározást, melyet Mindszenty használt 1956 őszének jellemzésére: azaz hogy az idős főpap miért cserélte fel tudatosan a forradalom szót a szabadságharcéval. Ez a fogalomhasználat Mindszenty politikai-társadalmi krédójának a része. Az egész 1944 óta kialakult helyzetet törvénytelen forradalmi rendszernek tartotta, melyet kiegészített a kétszeri megszállás (náci és szovjet) is, és a kommunista diktatúra kiépülése. Ezzel szembehelyezkedett a szabadságharc, ami így nem lehetett forradalom, sőt elvetette annak a lehetőségét is, hiszen akkor nem teremthetett volna tabula rasa-t a nemzetnek. A kulcsszó természetesen a forradalom, melynek ezerféle értelmezése meglehetősen közismert eszmetörténész körökben. Napjaink republikánus-demokrata életvilágában a forradalom szó egyértelműen pozitív attitűdöt fed, de ez nem volt mindig így: például az a monarchista, legitimista, gyakran katolikus világ, melyben Mindszenty is élt, a forradalom szót a felforgatás szinonimájaként használta. Ez a szóhasználat már a francia forradalom előtti időkhöz vezet, de XIX–XX. századi változatai nagyjából az 1820-as évekre készen álltak. E monarchista olvasat szerint a forradalom anarchiát szül, és válságba taszítja a monarchiát és a társadalmat, az ellenforradalom – azaz a forradalomellenes erők szövetsége – azonban visszaállítja a világ természetes rendjét. Nem szükséges a francia ultramontán katolikus tradíció de Bonald vagy de Maistre által papírra vetett elméleteinek értő ismerete ahhoz, hogy lássuk: Mindszenty e szellemi közeg gyermekeként szólalt meg 1956-ban.

A kérdéskört tovább bonyolítja, hogy a XX. században a magyar progresszív-baloldali, de a kommunista múltértelmezés is az egyetlen vállalható hagyományt a forradalmak sorában találta meg: azaz 1948 után az a narratíva diadalmaskodott, amely egyrészt csak a forradalmi eseményekkel tudott azonosulni, másrészt maga is forradalomként tekintett 1945-re. Mindszenty viszont éppen ezt a hagyományt igyekezett elutasítani, innen a szabadságharc fogalmának felemlítése. A témakör, melyet a szerző boncolgat, nagyon fontos, hiszen így válik érthetővé, miért is nyilatkozott Mindszenty úgy 1956 novemberében, ahogy. Pánczél Hegedűs bemutatja azt a közjogi alapállást is, melyet Mindszenty vallott 1945 után: azaz hogy ő az ország első zászlósura, a történeti alkotmány szerint tehát az első számú közjogi méltóság. Állításának törvényes-eszmei alapjait a szerző ugyan bemutatja, de talán itt érdemes lett volna erőteljesebben utalni arra a tényre, hogy ez olyan közjogi fikció volt, amelyet ugyan Mindszenty élete végéig magáénak vallott, de mellyel már a kortárs katolikus körök egy jelentős része sem értett egyet – a világi szféráról már nem is beszélve. (Ez a problémakör amúgy a Mindszenty-kutatás leginkább neuralgikus pontja: a közéleti fikció, s az ebből következő politikai cselekvés megítélése ugyanis megosztja a kutatókat, és sokan e viszonyulás alapján ítélik pozitívan–negatívan a főpap egész életművét.) Mindszenty fenntartotta a közjogi-alkotmányos szerepét, ezt érvényesnek tartotta 1956-ban is, ezt használta a tárgyalásai során és a beszédeiben is.

Az V. fejezet (Négy nap szabadság és harc) Mindszenty konkrét 1956-os szereplését ismerteti: ez egyrészt a korabeli hatalmi elit hivatalos fogadását jelentette – talán a legfontosabb Tildy és Maléter látogatása –, valamint azt a kevésbé ismert aspektust, amely az érsek szociális szerepvállalását jellemezte. Mindszenty ugyanis nyugati egyházi köröktől indítva élére állt egy olyan segélyakciónak, amely elsősorban a magyar Actio Catholica támogatását lett volna hivatott levelezni. Nagyon érdekes a fejezet második része is, amelyben a szerző kortársak kritikáival szembesíti az érsek működését. Itt tudhatjuk meg, mi is volt Németh László véleménye Mindszentyről ezekben a napokban, de még ennél is érdekesebb Bibó István elemzése, amely szerint Mindszenty mindenekelőtt legitimista volt, s politikai cselekvéseit ebből az alapállásból lehet adekvátnan megismerni. (Bibónak, mint oly sokszor, ebben az esetben is igaza volt.) Mindszenty politikai tárgyalásaiban (pártokkal, személyekkel) lényegében már más utat járt, mint a reformkommunista politikai centrum (Nagy Imre és kormányai)

és a hazai politikai szereplők, de a külföldiek azt a személyt látták benne, aki ellenpólusa lehet a régi rendnek és az örököseinek (ami maga a kommunizmus volt Mindszenty számára).

A kötet VI. fejezete (A hercegprímás és a „kezdeti zászló” – Mindszenty és Nagy Imre) nagyon érdekesen tudósít Mindszenty Nagy Imréhez fűződő viszonyáról. Ez a viszony sok szempontból reálpolitikai megfontolásokon nyugodott – bár a forradalom napjaiban a két jeles személy nem találkozott személyesen. De motiválta ezt a kapcsolatot az az érzelmi séma, melyet az érsek már jóval a forradalom után vetett papírra: Nagy Imre hős volt, méghozzá nemzeti hős. Ez az állásfoglalás egy legitimista gondolkodású főpap tollából kifejezetten nagy teljesítménynek számíthatott, és Pánczél Hegedűs e koncepció kialakulásának állomásait nagyon részletesen ismerteti. Azt érdemes megjegyezni, hogy a kötet írója Nagy Imre portréját sem fekete-fehéren rajzolja meg, ami napjaink pro és kontra elfogult állásfoglalásai mellett kifejezetten üdítően hat.

A VII. fejezet (Kévs idő adatott építkezésre – tervek, támogatók, tárgyalások) 1956 őszének lázas tervezgetéséről szól: Mindszenty József azon a néhány nap alatt, melyet tényleges szabadságban tölthetett, igyekezett tájékozódni a korabeli politikai alternatívákról. Tájékozódása elsősorban katolikus köröket takart, vagy olyan alternatív mozgalmakat, melyek idővel a Nagy Imre vonallal vehették volna föl a versenyt. A bíboros aktivitása hihetetlenül nagy volt e vészterhes napokban, és ez mindennél jobban bizonyítja, hogy Mindszenty 1956-os tevékenysége sokkal komplexebb és szerteágazóbb volt, mint sok leegyszerűsítő alternatíva ezt korábban sugallhatta.

A VIII. fejezet (Elűzetés és menedék) talán a legjobban sikerült része a könyvnek: ebben a szerző alaposan körbejárja Mindszenty november 4-i útját az ostromlott fővárosban, melynek végállomása az amerikai követség lett. A hihetetlenül kalandos epizódok rekonstruálása mellett e néhány hajnali óra története sokkal több, mint pusztá eseménytörténet – közismert, ekkor dőlt el a bíboros sorsa mintegy másfél évtizedre, ekkor alakultak ki azok a sajátos körülmények, melyek lényegében házi őrizetbe taszították az egyházfőt. Hogy mennyire volt tudatos Mindszenty döntése, hogy menedékkjogot kérjen? Kik járták ki neki ezt az amerikai segítséget, és milyen úton is jutott el a bíboros a Parlament ostromlott épületétől a Szabadság tér követségi palotájáig? Ezekre a kérdésekre mind választ nyújt Pánczél Hegedűs, méghozzá részletes, mérlegelő és a leegyszerűsítéseket kerülő választ.

A kötet IX. fejezete (Utóvédharcok a megtorlás és az illegitim rendszer ellen – 1956–1963) terjedelme rövidebb, s benne a bíboros követségi munkáját elemzi a szerző, mely kilátástalan szélmalomharc volt egy olyan közegben, mely idővel egyre kevésbé értette meg Mindszenty törekvéseit. Mindszenty igenelte és sürgette a fegyveres ellenállást és a beavatkozást is az intervenció után; ezt lényegében megint közjogi szerepében tette meg, nem főpapként. Mindszenty a szabadságharc levereése után is fenntartotta annak emlékeztétét és sajtóságos narratíváját is, ehhez ragaszkodott az emigrációban is, beemelte, kanonizálta azt a külföld számára.

A kötet X. fejezete (Summa) címével a középkori nagy rendszerező teológiai iratokat idézi, jelen kontextusban pedig számadás Mindszenty 1956-os szerepléséről. Pánczél Hegedűs a több szempontú elemzések mellett foglal állást, és jelzi, Mindszenty 1956-os szerepének megítélése nehéz feladat – már csak az események rövidségének okán is. Ugyanakkor nem lehetetlen értelmezni a bíboros egyházi-közéleti cselekedeteit, de ehhez az egész életút vizsgálata segíthet hozzá. Újra elemzés tárgya lesz Mindszenty legitimizmusa, ellenforradalmisága, sőt ehelyütt kapunk egy kisebb elemzést Maistre ellenforradalmat alapozó szövegeinek XIX–XX. századi eszmetörténetéről. A nemrég elhunyt Molnár Tamás filozófust idéző sorok – Molnár könyvet szentelt az ellenforradalom eszmetörténetének – talán gesztus a szerző nevét viselő kutatóközpont felé, de kétségtelen, a témakör kapcsán jogosan beemelhető az elemzésbe. A kötet XI. fejezete (Bibliográfia) rövid szakirodalmi ismertetést közöl, a záró XII. fejezet (Melléklet) pedig elsősorban Mindszenty- és XII. Piusz-szövegeket közöl, jó arányérzékkel válogatva 1956 témánkba vágó terméséből.

Összességében elmondhatjuk, hogy érdekes és színvonalas alkotás jelenhetett meg Pánczél Hegedűs János tollából, amely Mindszenty József bíboros-érsek 1956-os szerepét alaposan és szakszerűen járja körül. A kötetben érződik, hogy szerzője szimpatizál főhősével, és talán a legitimista iránnyal szemben is kifejezetten megengedő: ugyanakkor eme vélt elköteleződések nem válnak az alkotás kárára, inkább egy új, egyéni – és éppen ettől izgalmas – olvasatot eredményeznek. Pánczél Hegedűs

mege erősíti mások kutatásainak (Tyekvicska Árpád) érvényét, mítoszتانít több eseményt: pl.: nem szabadították ki Mindszentyt, hanem kiszabadult. Pálinkás Antalnak a szerepe véletlenszerű, nem anynyira a hercegprimás híve volt, mint kötelességteljesítő katona, aki halála előtt is kommunistának vallotta magát. Mindszenty nem fosztotta ki az AEH-t, hanem annak épületében az iratokat magához vehette. A békepapsággal leszámolt, több évre visszavetette a kiépült állami egyházügyi rendszer alapjainak a működését. Elemzi híres szövegeit, más megnyilatkozásait is, kiterjedt politikai-karitatív-egyházi tárgyalásait térképezte fel.

Kérdések persze így is hosszasan sorolhatók lennének: tényleg reálpolitika volt Mindszenty 1956-os szerepvállalása? De ha igen, milyen mértékben? Valóban Mindszenty képviselte volna azt a másik hatalmi pólust, amely Nagy Imre távlatos ellenzéke óhajtott lenni? Eszmetörténetileg bármennyire hitelesen is rekonstruáljuk, de komolyan vehetjük azt a közjogi fikciót, melyet Mindszenty képviselt élete végéig, s mely meghatározta cselekedeteit 1945 után? Ezekre a kérdésekre a szerző mind kitér – fentebb jeleztük, ismeri is őket –, és válaszokat is ad: ezeket a kérdéseket azonban folyamatosan újra és újra föl kell tenni, hiszen nagyon nehéz rájuk megnyugtató válaszokat adni. Ha kritikát kéne megfogalmaznunk: talán valamivel több lábjegyzet jobban segítette volna feldolgozni a hihetetlenül impozáns anyagra támaszkodó érveléseket, gondolatmeneteket; továbbá egy névmutató jelentősen megkönnyítette volna az olvasó/kutató munkáját. De ezek technikai kérdések, melyek a tartalmat nem befolyásolják. Recenzensek nem gondolják, hogy Pánczél Hegedűs János mondta ki az utolsó szót Mindszenty gondolatvilágáról és 1956-os szerepéről – de hogy nivós, érdekes és vitákat gerjesztő művet bocsátott közre, kétségtelen. Pánczél Hegedűs János könyve így jó szívvel ajánlható minden érdeklődő olvasónak, valamint a témával foglalkozó kutatóknak.

Ivánfi Miklós – Soós Viktor Attila

Bobory Dóra: *Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon.* L'Harmattan, Budapest, 2018. 322 old.

A Batthyány III. Boldizsár könyvgyűjtői és botanikai mecénási tevékenységével kapcsolatos szakirodalom meglehetősen gazdag, Bobory Dóra könyve azonban az első monográfia a XVI. századi főúrról. Már az alcím jelzi, hogy nem megszokott politikus-, nagybirtokos-, hadvezéreletrajzot olvashatunk, hanem egy természet titkait kutató arisztokratát ismerhetünk meg. Batthyány III. Boldizsáron kívül a főúri familiából csak a XVII. századi I. Ádám és a boldoggá avatott I. László kapott hasonló összeggést.

Batthyány III. Boldizsár egykori Vas vármegyei birtokai mellett a kötet másik helyi vonatkozása, hogy kiadását a Körmen di Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár támogatta. Nem ez az első együttműködés a szerző és a körmen di múzeum között, hiszen Bobory Dóra részt vett a múzeum által szervezett *A Batthyányak évszázadai* című konferencián, melynek azonos című konferenciakötetében 2006-ban publikálta a humanista főúrral kapcsolatos kutatásainak eredményeit. A múzeum tudományos-ismeretterjesztő sorozatának, a *Testis temporis*nak a 24. füzetében ugyancsak Bobory mutatta be Batthyány életét (*Batthyány III. Boldizsár 1542 k. – 1590 – Egy törökverő főúr titkos tudománya.* Körmen di, 2010. 24 old.). A szerző 2009-ben angol nyelven jelentette meg az arisztokrátáról és az általa művelt természetfilozófiáról írt doktori disszertációját (*The sword and the crucible. Count Boldizsár Batthyány and natural philosophy in sixteenth-century Hungary.* Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne, 2009. 245 old.), melynek magyar nyelvű változata a kiadó Mikrotörténelem sorozatának 7. köteteként 2018-ban került a hazai olvasóközönség kezébe.

A könyv öt fejezetben dolgozza fel Batthyány Boldizsár életét. Elsődleges forrás a levelezése, melyből ötszáz missilist használt fel a szerző. Az első fejezetben olvashatjuk Batthyány III. Boldizsár eddigi legalaposabb életrajzát, melynek erénye, hogy a szerző a rárakódott legendáktól is megtisztítja

a főúr életútját. Először a XVI. századi Magyar Királyság által nyújtott politikai-gazdasági kereteket vázolja fel, majd következik Boldizsár ifjúságának leírása: születési évszámának tisztázása, szüleivel való megromlott viszonyának, apja nagybátyjához fűződő bensőséges kapcsolatának ismertetése, Grazban és Bécsben végzett magántanulmányainak vázolósa, majd a francia királyi udvarban töltött esztendő elemzése. 1566 meghatározó esztendő volt Boldizsár életében; februárban vette feleségül Zrínyi Miklós lányát, Doricát. Majd szeptemberben a királyi haddal együtt Győrnél volt kénytelen tétlenül állomásozni, míg Szigetvár elesett, és Zrínyi hősi halált halt. Apósa fejét Boldizsár vitte a temetési menetben. 1570-ben meghalt apja, majd 1575-ben apjának nagynénje, így Boldizsár kezében összpontosultak a hatalmas családi birtokok Németújvár, Rohonc és Szalónak központokkal. A könyv egyetlen kisebb hiányossága, hogy a főúri életmódot megalapozó kiterjedt birtokrendszer elhelyezkedéséről és működéséről nem kapunk adatokat. Azokat a körülményeket, amelyek Boldizsár vallási nézeteit alakíthatták, alaposan feltérképezi a szerző. A főhős legendásan vonakodott az udvari élettől, ennek illusztrálására két anekdotát olvashatunk az életrajzi részben, melyet annak a szerepnek a leírása zár, amelyet Boldizsár a törökök elleni határvédelemben betöltött.

A következő fejezet témája Boldizsár könyvtára, melynek fennmaradt darabjait a németújvári ferences kolostorban őrzik. A híres könyvtárról – mely méretben a 4-5. legnagyobb volt a korabeli Magyarországon – már több publikáció is megjelent. Bobory Dóra elsősorban a természetfilozófiai műveket elemzi, s megadja Boldizsár alkímiai kísérletezésének vélhető motivációját: „Az értő kézben a természetfilozófia a természet feletti hatalom hatékony eszközévé válhatott: a természet feletti hatalom gyakorlása pedig sokak szemében fontosabb erő volt, mint a politikai hatalom. A természetfilozófia patronálása és sok arisztokrata személyes részvétele a tudományos kísérletezésben olyan új színteret jelentettek, ahol az egyébként a hatalomgyakorlásból kiszoruló nemesek vetélkedhettek az uralkodóval, vagy akár felül is kerekedhettek rajta.” Batthyány Boldizsár könyvtárában az elméleti és gyakorlati alkímia sokrétű irányzatai közül – transzmutáció, orvoslás, technika, filozófia, spirituális – mindegyik képviselve volt. Különösen érdekes Paracelsus tanainak és magyarországi látogatósainak, valamint az őt támogató és kritizáló műveknek az ismertetése.

A könyv legizgalmasabb fejezete a Batthyány III. Boldizsár háztartásában művelt alkímiát és orvostudományt mutatja be. A főúr egy olyan csoportot alakított ki maga körül, melynek tagjai hasonló érdeklődésüknek fogva egy informális tudományos kört alkottak. Ide tartozott Elias Corvinus bécsi költő, Felician von Herberstein stájer arisztokrata, a Potolyban (németül: Pettau, szlovénül: Ptuj) és Marburgban (szlovénül: Maribor) működő Johannes Homelius orvos, valamint a Bécsben és Pozsonyban élő Nicolaus Pistorius orvos. Batthyány kísérletező levelezőpartnereit miniportrékon keresztül mutatja be a szerző. Rajtuk kívül szó esik még az alkímiai kísérletezéshez alapvető bányaművelésről, mely Batthyány szalónaki birtokán zajlott; valamint a főúr és a grazi pénzverőmester, Hans Lasanitz kapcsolatáról. Lasanitz a Batthyány által küldött ércek nemesfém-tartalmának megállapításában segédkezett a kísérletező arisztokratának. A főúri orvoslásban a XVI–XVII. században fontos szerepet játszott a Batthyány-család, a könyvben Boldizsár korszakából olvashatunk érdekes orvostörténeti adatokat. Az orvosi receptek elkészítésére és az egyéb alkímiai kísérletek elvégzésére Batthyány szalónaki várában jól felszerelt laboratóriumot rendezett be, ahol „éjjel-nappal” dolgozott. Fémeket olvasztott, keverékeket és főzeteket készített, különféle anyagokkal kísérletezett, hogy megtalálja a bölcsek követ.

A könyv negyedik fejezetében azt a baráti kapcsolatot ismerjük meg, amely Batthyányt Carolus Clusiushoz, a kor egyik legjelentősebb botanikusához fűzte. A magyar arisztokrata párizsi tartózkodása alatt találkozott először, s Batthyány az 1570-es, 80-as években többször meghívta birtokára a botanikust, akitől szalónaki kertjébe egzotikus növényeket kapott. Együttműködésük gyümölcse lett a pannóniai flórát elsőként leíró könyv, melynek melléklete a Stirpium nomenclator Pannonicus, a magyar növénynevek első gyűjteménye. Ugyancsak a Batthyány-birtokokon tett gyűjtéseinek eredményei ösztönözték Clusius-t a gombákról szóló első tudományos mű megírására. A főúr és a botanikus együttműködése, barátsága tette ismertté Nyugat-Magyarországnak ezt a csücskét egész Európában.

A könyv záró részében Batthyány ősgalériai ábrázolásait, mecénási kapcsolatait és udvarának jelentőségét tárgyalja a szerző. Bemutatja a kor kísérletező arisztokratáinak világát, s megállapítja:

„ahogy Baththyány személyesen is kivette részét a kísérletezésből, és az újdonságokról azok kiváló művelőitől szerzett ismereteket, az akkori Magyar Királyságban egyedülállónak tűnik.” A szerző elérte kitűzött célját: az alkímiával, botanikával és természetfilozófiával foglalkozó Baththyány III. Boldizsár méltó helyet kapott a kora intellektuális térképén.

Móricz Péter

Énekek Szent Márton püspök tiszteletére –

Cantiones de Sancto Martino episcopo. Szerkesztők: Kovács Andrea, Medgyesy S. Norbert, Rétfalvi Balázs. Audio CD-melléklet (művészeti vezető: Horváthné Csomó Orsolya). Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány – Keresztény Értelmiségi Szövetsége Szombathelyi Csoportja, Budapest – Szombathely, 2017. 144 old.

A könyv egy öt évvel korábban megkezdett sorozat¹ harmadik tagja. Az első kötet 2012-ben Szent László királyunk előtt tisztelgett, a róla szóló gregorián és népénekek válogatásaként. Két évvel később Szent István király anyagából jelent meg hasonló kivitelű könyv, mindkettő a Magyar Napló kiadásában. Majd a Szent László-év kiváló alkalmat adott a lovagkirály előtt tisztelgő kötet újbóli, kiegészített kiadására, melybe már az *Írott Szó Alapítvány* is bekapcsolódott. Történelmünk jeles személyiségeinek sorát gazdagítja végül a 2016-os Szent Márton-év apropóján készült, Szent Márton életét is bemutató 2017-es énekeskönyv, melyet pedig már a KÉSZ szombathelyi szervezete is támogatott.

A könyv megjelenése évében két nagyszabású, igen színes és sok énekest felvonultatató könyvbemutatót tartottak a szerkesztők Szombathelyen és Pozsonyban, Márton tiszteletének két jeles településén. Az 1700 évvel ezelőtt Savaria földjén született püspökre Szombathely bármikor emlékezhet. De kellő alappal teheti ezt Pozsony is, elegendő csak az ő tiszteletére felszentelt székesegyházra, vagy benne a Szent Márton ereklyéit tartalmazó koporsóra gondolnunk.

A könyvben Márton püspök életútját Medgyesy Norbert művelődéstörténész, a sorozat ötletgazdája és állandó szerkesztője ismerteti röviden, akihez a gregorián énekek ismerőjeként kezdetektől csatlakozott Kovács Andrea egyházzenész, e Márton-kötetben pedig még a szombathelyi egyházmegyei levéltár munkatársa, a szombathelyi KÉSZ-csoport vezetője, Rétfalvi Balázs történész is.

A gregorián énekekből és népénekekből a kötetben kirajzolódik számunkra a Sulpicius Severus műveiből is ismert Szent Márton-kép. A mindkét könyvbemutatón a résztvevőkkel közösen elénekelt, *Szent Márton, Isten szolgálója* kezdetű, himnuszból lett népének például a mezítelen felruházását, a halottak feltámasztását, a betegek gyógyítását, Márton térítéseit és az ördög kísértéseinek legyőzését emeli ki.

A római katolikus egyház liturgiájának máig hivatalos énekei, vagyis a gregorián kapcsán írja Kovács Andrea: „Szent Márton kultusza egyidejű a magyarországi kereszténységgel. Ünnepe legkorábbi (...) forrásainktól kezdve a középkor végéig valamennyi szerkönyvünkben szerepel (...), néha vigiliával, gyakran nyolccaddal.” A könyvben megjelenő gregorián énekanyag egyik forrása egy missekönyv, aminek énekeit olyan, vonalrendszert használó gregorián kottairással jegyezték fel, mely egyértelműen olvasható és énekelhető. Ez a hangjelzett misszálé ugyan a középkori magyar egyház központjában, Esztergomban készült (ezért elnevezése *Esztergomi Missale Notatum*) valamikor a XIV. század első évtizedeiben (egy feltételezhetően XIII. századi mintakódex után), de már 1341 előtt a

1 A Sorozat: KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert (szerk.): *Énekek Szent István király tiszteletére – Cantiones de Sancto Stephano Rege*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2014.
KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert (szerk.): *Cantiones de Sancto Ladislao rege: Énekek Szent László király tiszteletére*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2012., 250 old.)
MEDGYESY S. Norbert, KOVÁCS Andrea (szerk.): *Énekek Szent László király tiszteletére – Cantiones de Sancto Ladislao rege*. Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2017., 256 old.)

pozsonyi székesegyház elődjében, a Szent Márton társaskáptalanban használták. Ezt bizonyítja néhány, ugyancsak hangjelzett tétel utólagos bejegyzése. (E kottás miscskönyv a *Musicalia Danubiana* sorozat első tagjaként még 1982-ben jelent meg fakszimile kiadásban a Szlovák és a Magyar Tudományos Akadémia együttműködésében.)

Dicsérendő, hogy a Szent Márton énekeskönyv megadja mind a misetételek, mind a zsolozsma-anyag (énekek és olvasmányok, könyörgések) magyar fordítását, hogy a latinul nem vagy kevésbé jártasak is érthessék, mi hangzott el évszázadokon keresztül a templomokban. Ezen a középkori anyagon keresztül láthatjuk, mily gazdag volt liturgiánk, mennyire fontosnak tartották pl. a zsolozsma összeállítói, hogy milyen szövegek hangozzanak el az adott liturgikus napon. Egyetlen tétel szövegének fordítását idézzük most, ami azonban egyúttal több, jelesül három gregorián éneket is jelent. Az éjszakai imaóra, a matutínus egyik olvasmányát követő díszes rezponzórium szövegéből emel ki rövid részletet a szentmisében felhangzó Alleluja, mégpedig kétféle módon is. A teljes (rezponzórium) szöveg így hangzik: *Márton öröm közt vétetik fel Abraham kebelébe, * Márton, aki itt a földön szegény és alázatos, gazdagon megy be a mennyek országába, és mennyei énekek köszöntik őt. V. Márton püspök régen eltávozott, Krisztusban él a papok ékessége. * Márton, aki itt a földön szegény és alázatos, gazdagon megy be a mennyek országába, és mennyei énekek köszöntik őt.*

A Szent Márton énekeskönyv második felében a róla szóló népekekből találunk bőséges válogatást. Ezek fordításai nyomtatott és kéziratos énekeskönyvek a mai és a történelmi Magyarország területéről, számos esetben Szombathely környékéről, Vas megyéből, mint pl. a szombathelyi könyvbemutató kiállításán kiállított ún. *Egervári énekeskönyv*. A válogatott kiadvány elsődlegesen a XVII–XVIII. századi gyűjtemények anyagából szemelget. Így a két legfontosabb XVII. századi nyomtatványból: a kottás *Cantus Catholici* c. énekeskönyvből, mely név alatt többféle kiadás is ismert, valamint Kájoni János csak szövegeket tartalmazó csíksomlyói énekeskönyvéből, az 1676-os *Cantionale Catholicum*-ból, melyhez a dallamok nagy részét a szintén erdélyi ferences szerzetesekhez köthető ún. *Deák-Szentek kézirat* tartalmazza.

További nyomtatványok, melyekből ugyancsak olvashatunk Márton-énekeket: a XVIII. század utolsó néhány évében megjelent két énekeskönyv, Bozóki István, valamint Szentmihályi Mihály közreadásai. E nyomtatványokon kívül számos kéziratos forrást dolgozott fel Medgyesy Norbert, s ahogy fogalmaz: „az 1700-as évek folyamán elsősorban plébániák és leányegyházak iskolamesterei (ludi magisterei, kántortanítói) örökítették át és variálták a 17. század énekkincsét, valamint új, megfelelő tartalmú és stílusú énekeket is alkottak”. E kéziratosok közül csak néhánynak az íróját ismerjük név szerint, területileg azonban főként a Nyugat-Dunántúl képviselteti magát, jelesül a jelenlegi Győr–Moson–Sopron, Vas és Veszprém megye. A népekek dallamát tekintve a közreadó megjegyzi, hogy „szinte mindegyik dallam megtalálható az *Éneklő Egyház* népekektárban, néhányukhoz mai népi gyűjtésből származó díszített dallamot is nyújtunk”. Továbbá az utolsó népeke közreadása után egy olyan összeállítás olvasható Medgyesy Norberttől, ami több énekből, gyakorlati, tanító célú, énekelhető szöveg, és Szent Márton püspök életét mutatja be, méghozzá időrendben.

Végezetül csak ismételni tudjuk magunkat a tekintetben, hogy e könyv a középkori magyarországi liturgikus énekgyománnyal (vagyis a gregorián) közreadása mellett egyrészt válogatás a későbbi népekekanyag repertoárjából; másrészt pedig gyakorlati jellegű kiadvány. Ez utóbbi többek közt azt jelenti, hogy a népekek esetében a szövegközlés nem betűhív, néhány régies szót újjal helyettesített, más szavakat átköltött, valamint az egyazon énekszöveg több forrásból való változatait egybeszerkesztette Medgyesy Norbert, ahogy egyébként meg is jegyzi a népekek elé írt bevezetőjében. Azzal az esettel is találkozunk, hogy nem a néhány évszázaddal korábban használt dallamra énekelte a szöveget, hanem elsősorban a XX. század végi *Éneklő Egyház* c. népekektár által elterjesztett dallamok valamelyikén, vagy épp az egyik szövegforrás területéről származó népi dallamváltozattal. Ha valaki komolyabban, tudományos igénnyel érdeklődik a népekek iránt, előveheti a *Régi Magyar Költők Tára* sorozat vaskos kötetét, hozzá a *Régi Magyar Dallamok Tára* két kötetét, vagy kezébe veheti a nemrég Szelestei Nagy László által válogatott és megjelentetett *Barokk kori prédikációk és népekek Szent Márton püspökről* című kötetet (ez közkinccsé teszi ugyanis a népekek valamennyi forrásának betűhív szövegét), amihez ugyancsak ki kellene nyitni a dallamokat tartalmazó említett gyűjteményeket.

A kiadványnak még egy értékéről kell szót ejteni. A kötethez tartozik egy CD is, amelyen szombathelyi iskolák (Brenner János iskola, Savaria Egyetemi Központ), illetőleg a megyeszékhely környékéről való gyermekek és felnőttek (nevezetesen a Perenyei Hagyományörző Egyesület tagjai, énekesek és citerázók, valamint Férfi Népdalköre), kiegészítve várpalotai és a PPKE-n tanuló énekesekkel szólaltatják meg a legjellegzetesebb gregorián és népénekeket, mintegy mintát adva, és ezzel is erősítve a kiadvány gyakorlatias jellegét. Mindkét könyvbemutatón, illetve Pozsonyban egy szentmisén is élőben szólaltattak meg számos gregorián és népéneket a hangzó kiadvány közreműködői.

Összességében tehát egy praktikus, a tanításban és a liturgiában is egyaránt használható kötet látott napvilágot, mely ezen felül az egyéni ájtatosságnak is alkalmas forrása lehet nem csupán Szombathelyen, Szent Márton születése helyén, hanem mindenütt, ahol Szent Mártont – templom emelésével, település elnevezésével vagy mindezek nélkül – tisztelték, illetve ma is tisztelik.

Kővári Réka

OTTÓ VÖRÖS: DIE ERSTE UND BISHER UMFASSENDSTE MONOGRAPHIE DER WART VON VOR 200 JAHREN

Das von György Nemes-Népi Zakál verfasste Manuskript *Eörséghnek leirása...* ist die emblematische Monographie einer besonderen Landschaft im südlichen Teil des Komitats Vas. Anlässlich des 200jährigen Jubiläums ihrer Entstehung fand im Herbst 2018 eine Konferenz statt. Die vorliegende Ausgabe der *Vasi Szemle* [Vaser Rundschau] enthält dort gehaltene Vorträge. Das lange Zeit als Manuskript erhaltene Werk wurde erstmals 1970 in unserer Zeitschrift veröffentlicht, 1985 erschien es als selbständige Publikation unter der Redaktion von Ottó Vörös mit einer von diesem verfassten einleitenden Studie. Ottó Vörös nahm ebenfalls an der Konferenz teil und fasste die Geschichte und Werte des Werkes zusammen.

CSABA SZINETÁR: DIE BEWAHRENDE UND VARIABLE WART (Die Fauna der Wart in der vor 200 Jahren erschienenen Schrift von György Nemes-Népi Zakál)

Die Studie vermittelt einen Überblick über die Teile der 200-jährigen Schrift, die sich mit der natürlichen Lebensumgebung beschäftigen. Die gründlichsten Kenntnisse über Arten in der Wildnis hatte György Nemes-Népi Zakál in Bezug auf Baumarten, Pilze und Vögel. Bei den Tiergruppen, von denen der Autor nur eine oder wenige erwähnt, erfasst er mit einem guten Gespür die Charakterzüge der Gegend. Die Umgestaltung der früheren extensiven Bewirtschaftung in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts und die damit verbundenen Veränderungen der Landschaftsstruktur sind als Hauptursachen für die Naturveränderungen anzusehen. Veränderungen im Bestand einiger Arten bzw. ihr Verschwinden oder Auftauchen lässt sich nicht auf lokale Veränderungen in der Wart zurückführen.

FERENC VÖRÖS: FAMILIENNAMEN ZU BEGINN DES 18. JAHRHUNDERTS IN DEN DÖRFERN DER WART

Der erste Teil der Schrift enthält eine Bestandsaufnahme der Publikationen und Studien, die zu den Personennamen der Wart veröffentlicht wurden. Die zweite große Einheit umfasst – basierend auf der *Conscriptio regnicolaris* des Komitates Vas aus dem Jahre 1720 – die Familiennamen der achtzehn Siedlungen der Wart, die nach Laut- und Schriftbild sowie Aspekten ihres sprachlichen Ursprungs erfasst wurden. Der Autor berücksichtigte unter den namenkundlichen Aspekten auch die (Kun) László IV. zugeschriebene Fälschung seines Diploms aus dem Jahre 1280, auf die sich György Nemes-Népi Zakál in seiner berühmten Arbeit ebenfalls bezieht. Abschließend geben die aus den sog. patronymischen Nachnamen und deren Koseformen entstandenen Familiennamen in der Wart auf der Grundlage der linguistischen Geographie Anlass zur Annahme, dass solche Namensbildungen im Vergleich zum nationalen Durchschnitt am häufigsten in der Wart vorkommen.

CSABA NÉMETH: „LASSABB SIESS, TOVÁBB ÉRSZ!” [„Langsam kommt man weiter“]
(Anderthalb Jahrzehnte des Órség-Nationalparks)

Um die am stärksten bedrohten Grasflächen zu erhalten, beschäftigt sich der Órség-Nationalpark mit der Haltung von Ungarischem Fleckvieh. Der Nationalpark rettete das Muraközer-Pferd vor dem Aussterben, trägt zur Vermehrung und Verbreitung alter Obstsorten bei, führt Waldbewirtschaftung zu Erhaltungszwecken durch, schützt Torfmoosmoore und macht damit bekannt, erfasst und präsentiert die architektonischen Werte der Region und fördert durch die Organisation von Ökotourismusveranstaltungen die von der Zimmervermietung lebenden Familien der Wart.

ÁRPÁD BEBES: VERKNÜPFUNG VON GEGENSTAND UND IDENTITÄT
(Die Geschichte der Objektsammlung eines Bauern aus der Wart)

Die an Gegenstände geknüpften persönlichen und gesellschaftlichen Beziehungen können die Identität von Personen beeinflussen oder sogar verändern, besonders auf der individuellen und mikrogesellschaftlichen Ebene. Dabei ändern die Erinnerungen und Bindungen kontinuierlich den Wert und die Rolle des Objektes – vergleichbar mit einem Sprachsystem. Den Nachlass eines Bauern aus der Wart und die Geschichte der Objekte untersuchend, geht der Autor der Frage nach, was für Veränderungen sich im Werkzeugsatz einer Familie innerhalb einiger Generationen vollziehen und wie sich diese auf die Identität auswirken.

PÉTER TÓTH: DIE UNGARISCHE MUNDARTFORSCHUNG IN DER ZEIT VON GYÖRGY
NEMES-NÉPI ZAKÁL

Zu Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhundert stieg in ganz Europa das Interesse an der Volkskultur und den Dialekten an. Abgesehen von der inspirierenden Wirkung ausländischer Beispiele gab es in Ungarn noch einen weiteren Grund für das Interesse an Dialekten: Schriftsteller und Sprachwissenschaftler sahen in den Dialekten eine der Quellen für den Ausbau des literarischen Vokabulars. Der Autor stellt die erste bedeutendere ungarische Dialektwörterammlung und die zeitgenössische Klassifizierung der ungarischen Dialekte vor, um sich anschließend mit der Bedeutung der Dialektwörter für die Spracherneuerung zu beschäftigen. Es handelt sich somit um Mundarten betreffende zeitgenössische Beobachtungen, Auffassungen und die ersten ausführlichen Beschreibungen, einschließlich des Manuskriptes von Nemes-Népi Zakál.

RENÁTA HAJBA: STABILITÄT UND WANDEL IN DER GESPROCHENEN SPRACHE
DER WART

Die Studie untersucht die heutige Realisierung zweier Phänomene in der Wart, die bereits in der Arbeit von György Nemes-Népi Zakál erwähnt wurden. Es wurde der Frage nachgegangen, inwieweit sich der Sprachzustand des Gebiets seit der ersten Beschreibung des Warter Dialekts verändert hat. Bei dem einen Phänomen der Warter Dialektgruppe handelt es sich um das charakteristische geschlossene *u* und *ü*, die andere Erscheinung ist der für Westtransdanubien typische *l*-Laut.

JÁNOS PUSZTAY: GLANZ EINER SPRACHFAMILIE UND ...

Die Anzahl der gesprochenen Sprachen wird auf 6000 bis 7000 geschätzt. Jahr für Jahr verringert sie sich um einige Prozentpunkte. Was ihre Zukunft anbelangt, gibt es verschiedene Vorhersagen. Optimistischen Annahmen zufolge verschwinden bis zum Jahrhundertende 50% der Sprachen. Nach der pessimistischsten Prognose verbleiben lediglich 40 bis 50 Sprachen, in die die Microsoft-Software und Nokia-Telefonmenüs übersetzt sind.

Die vorliegende Studie, deren Autor Professor für Sprachwissenschaft ist, zeigt anhand der uralischen Sprachfamilie, der finno-ugrischen und der samojedischen Sprachen, was für die nächsten Jahrzehnte zu erwarten ist. Seine präzise und detaillierte Argumentation endet mit einem sog. „pessimistischen Happy End“: Auch in einer scheinbar aussichtslosen Situation muss man arbeiten, denn wer Zeit gewinnt, gewinnt Leben.

ZOLTÁN HORVÁTH: VOLKSHOCHSCHULEN IM KOMITAT VAS

Die Volkshochschulen im Bezirk Vas waren ein fester Bestandteil der landesweiten Bewegung. Bis zur kommunistischen Machtübernahme förderten sie weitgehend die Schulung der Landjugend im Komitat, nach dem Regimewechsel spielten sie dann eine bedeutende Rolle, indem sie sich auf lokale Gemeinschaften und Landeskundliches konzentrierten. Auch wenn ihre Bedeutung in der letzten Zeit zurückgegangen ist, hat die bisherige Geschichte der Volkshochschulen gezeigt, dass sie stets fähig waren, sich zu erneuern.

CSILLA PUP: „MODERNISIERUNG“ AUF UMWEGEN

(Was könnte der Hintergrund für die Ölböer Brandserie in den 30er Jahren sein?)

Die Autorin beschreibt die Umstände, die dazu führten, dass es in den 30er Jahren zu einem schnellen und völligen Austausch der in traditioneller Bauweise errichteten Wohn- und Nebengebäude kam. Dabei stützt sie sich in erster Linie auf die Dokumente zu den berühmt-berüchtigten Bränden in Ölbó, die entscheidende Fakten der Ereignisse enthüllen: die Verbreitung der feuergefährlichen traditionellen Dächer, daneben die ungewöhnlich günstige Bedingungen für die Hausversicherung und schließlich die schwerfälligen, dürftigen Untersuchungsmethoden der Gendarmerie.

OTTÓ VÖRÖS: THE FIRST AND MOST COMPLETE MONOGRAPH SO FAR ON ŐRSÉG WAS WRITTEN 200 YEARS AGO

György Nemes-Népi Zakál: The work in hand-writing entitled “Eörségnek leírása” (Description of Őrség) is an emblematic monograph of a special region in the southern part of Vas County. A conference was organized in the autumn of 2018 on the 200th anniversary of its creation. The present edition of *Vasi Szemle* is based on the lectures presented there. The work that for a long time remained in handwritten form, was first published in our journal in 1970, and then published in 1985 by Ottó Vörös in his editorial and introductory study. He also attended the conference and summarized his findings about the history and values of the monograph.

CSABA SZINETÁR: ŐRSÉG, A PRESERVING AND CHANGING AREA (The wildlife of Őrség in the work published 200 years ago by György Nemes-Népi Zakál)

This essay overviews those parts of the 200-year-old description that deal with the living natural environment. The knowledge of György Nemes-Népi Zakál was the most abundant concerning wood, fungi and bird species. In those groups of animals where the author mentions only one or a few, he describes with good sense the characteristic species of the area. In the second half of the 20th century, the transformation from the former extensive farming and the associated transformations in landscape structure became the main causes of changes in nature. In Őrség, the change, disappearance or appearance of some species is not due to local changes.

FERENC VÖRÖS: FAMILY NAMES IN THE EARLY 18TH CENTURY IN THE ŐRSÉG VILLAGES

The first part of the essay takes stock of the publications and studies published on the personal names of Őrség. The second large part is based on the Vas County part of the “conscriptio regnicolaris” from 1720 and presents the variations in pronunciation and written form of family names in eighteen Őrség settlements as well as aspects of the origin layer formation according to the linguistic origins. The author also looks at the document from 1280 attributed to Ladislaus the Cuman IV, an alleged forgery, which was also mentioned in the famous work by György Nemes-Népi Zakál. Finally, based on the linguistic geography of ancient family names created from patronymic surnames and the nicknames developed from them, he provides contributions to the theory that such names in Őrség are more common than the national average.

CSABA NÉMETH: “HURRY SLOWLY, YOU’LL GET FARTHER” (One and half decades of the Őrség National Park)

The Őrség National Park is dedicated to keeping the Hungarian cattle in order to maintain the most endangered grasslands. It rescued from the extinction the Muraközi horse, breeds and propagates old fruit varieties, carries out forest management for nature conservation, preserves peat moss marshlands, has evaluated and presents the architectural values of the area, and organizes eco-tourism events by supporting families to host tourists.

CONTENT

ÁRPÁD BEBES: RELATIONSHIP BETWEEN OBJECT AND IDENTITY (History of the collection of a farmer from Őrség)

The personal and social relationships linked to objects can influence or even transform a person's identity, especially at individual and microsocial levels. Related memories and attachments are constantly changing the value and role of objects - similar to a language system. Examining the legacy of a patriotic farmer and the history of objects, the author sought answer to the question of what changes happen in the course of a few generations in the set of tools of a family and how the associated identity is changing.

PÉTER TÓTH: THE HUNGARIAN DIALECT RESEARCH IN THE TIME OF GYÖRGY NEMES-NÉPI ZAKÁL

At the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, the interest in folk culture and dialects was increasing all over Europe. In addition to the stimulating effect of foreign examples, there was another reason for interest in dialects in Hungary: writers and linguists saw them as sources for expansion of literary vocabulary. The author presents the first major publications on Hungarian regional dialects and the contemporary classifications, and then deals with the role of regional words in the neologist movement. He discusses the contemporary observations, beliefs and first detailed descriptions of dialects, including the manuscript of Nemes-Népi Zakál.

RENÁTA HAJBA: STABILITY AND CHANGE IN THE SPOKEN LANGUAGE OF ŐRSÉG

The study examines the current occurrence of two phenomena in Őrség that are already included in the work written by György Nemes-Népi Zakál. It seeks answer to the question to what extent the state of language has changed since the first description of Őrség's dialect. One of the phenomena in the Őrség dialect group is the use of a typical closed "u" and "ü", and the other is the widespread use of "r" in Western Transdanubia.

JÁNOS PUSZTAY: A LANGUAGE FAMILY: ITS RISE AND...

The number of spoken languages is estimated at 6–7 thousand. This is decreasing by a few percent year on year. Various predictions have come to light about their future. According to the optimistic assumption by the end of the century, 50% on the languages will disappear. The most pessimistic forecast states that only those 40–50 languages will remain which Microsoft's software and Nokia phone menus are translated to.

The study by the linguist professor illustrates through the examples of Finno-Ugric and Samoyed languages belonging to the Uralic language family, what is to be expected in the coming decades. His accurate and detailed reasoning is closed by a so-called "pessimistic happy end": work has to be done even in hopeless-looking situations, because whoever wins time wins life.

ZOLTÁN HORVÁTH: PEOPLE'S ACADEMIES IN VAS COUNTY

People's academies operating in Vas County were an integral part of the nationwide movement. Training the county's young farmers was largely supported up to the communist takeover, and after the change of the regime they played a significant role focusing on local communities and homeland education. Though their role has dropped recently, the history of the people academies has shown that they have always been able to regenerate.

CSILLA PUP: “MODERNIZATION” ON A DETOUR

(What could have been the background of the series of fires in Ölbő in the 1930s?)

In his study, the author describes the surprisingly rapid and complete change of the traditional houses and outbuildings of Ölbő in the 1930s. First of all, he relied on the documents on the famous fires in Ölbő. These revealed the factors influencing the events: the prevalence of the flammable traditional roofs, the unusually favorable home insurance conditions, and lastly, the cumbersome, primitive investigative methods of the gendarmerie.

SZERZŐINK

B

ebes Árpád (1986) néprajzkutató, muzeológus, Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum, Körmend; *Biró Zsolt* (1969) fordító, tanár, Szombathely; *Dr. Hajba Renáta* (1978) nyelvész, tanár, egyetemi adjunktus, ELTE Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Szombathely–Tompaládony; *Horváth Zoltán* (1982) vezető közművelődési szakember, okleveles andragógus, AGORA Szombathelyi Kulturális Központ; *Ivánfi Miklós* (1985) tudományos kutató, Budapest; *Dr. Kővári Réka* (1973) egyházzeneész, népzene kutató, tud. munkatárs, MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest és főisk. docens, Apor Vilmos Kat. Főiskola, Vác; *Móricz Péter* (1979) történész, muzeológus, intézményegység-vezető, Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum, Körmend; *Dr. Németh Csaba* igazgatóhelyettes, Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság, Óriszentpéter; *Pup Csilla* (1977) könyvtáros, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely; *Prof. dr. Puszta János* (1948) nyelvész, professor emeritus (ELTE), Horvátszidány; *Dr. Soós Viktor Attila* (1979) történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottság tagja, Budapest; *Szatmári Józsefné dr.* (1954) fordító, tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest–Szombathely; *Prof. dr. Szinetár Csaba* (1960) biológus, egyetemi oktató, főiskolai tanár, ELTE–SEK Biológia Tanszék, Szombathely; *Dr. Tóth Péter* (1981) nyelvjáráskutató, egyetemi tanársegéd, ELTE BDPK, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Szombathely – Vasvár; *Dr. Vörös Ferenc* (1957) nyelvész, főiskolai tanár, tanszékvezető, ELTE BDPK, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Szombathely; *Dr. Vörös Ottó* (1942) nyelvész, nyugalmazott főiskolai tanár, Körmend